

ATLAS HISTORYCZNY MIAST POLSKICH

Redakcja naukowa
ROMAN CZAJA

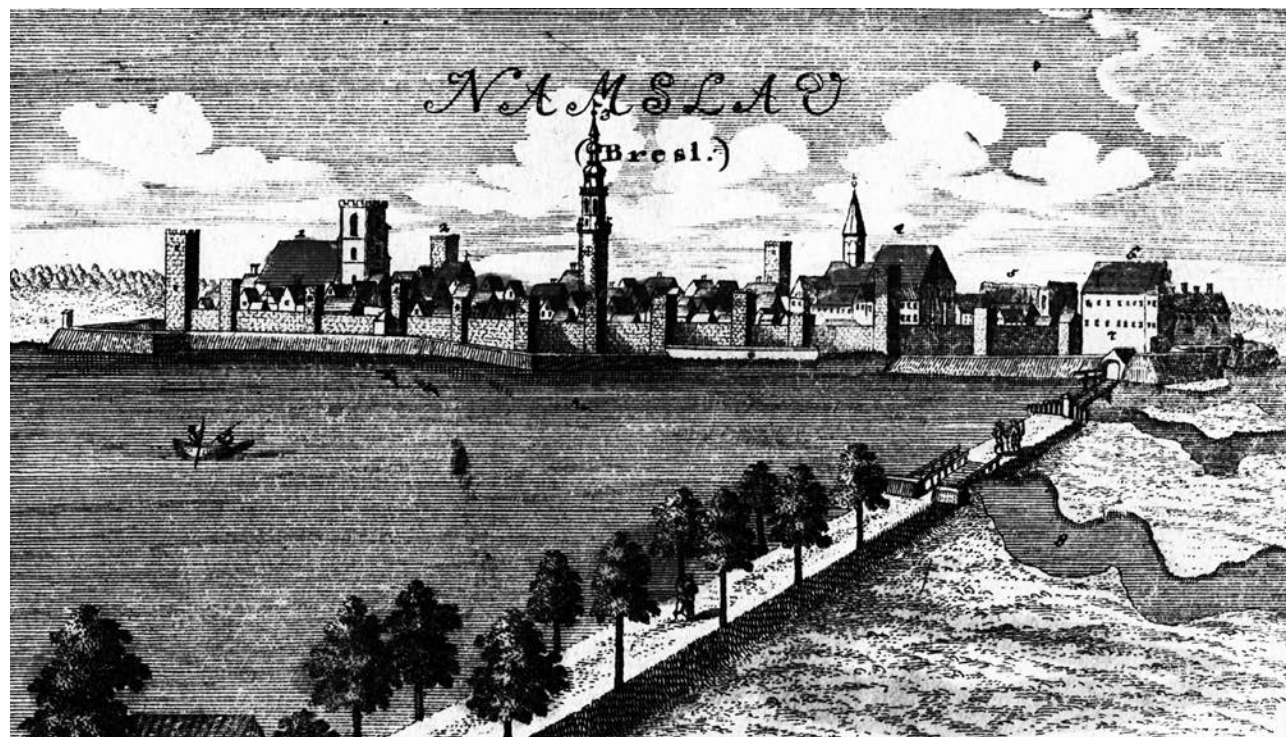
TOM IV ŚLĄSK

Redakcja naukowa
MARTA MŁYNARSKA-KALETYNOWA

ZESZYT 11 NAMYSŁÓW

Redakcja naukowa
RAFAŁ EYSYMONTT, MATEUSZ GOLIŃSKI

Opracowali
MAŁGORZATA CHOROWSKA, KRZYSZTOF DEMIDZIUK,
RAFAŁ EYSYMONTT, MATEUSZ GOLIŃSKI,
ELŻBIETA KOŚCIK, CZESŁAW LASOTA,
ANDRZEJ LEGENDZIEWICZ

Wybór i opracowanie kartografii historycznej: Rafał Eysymontt
Opracowanie redakcyjne: Krzysztof Uściński
Opracowanie typograficzne: Marcin Siehankiewicz
Tłumaczenie na język angielski: Jacek Słupski
Prace kartograficzne: Jarosław Połamarczuk, Marcin Siehankiewicz
Prace techniczne: Lidia Nowacka
Koordynacja prac wydawniczych: Jadwiga Dunaj

Recenzenci: Bogusław Krasnowolski, Zdzisław Noga

Wydawca: Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza
50-118 Wrocław, ul. Więzienna 6

Praca naukowa finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wzwyższego pod nazwą
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2014-2017
Projekt nr 11H 13 0215 82

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

Publikacja przygotowana we współpracy z Archiwum Państwowym we Wrocławiu

ISBN 978-83-63760-58-8
© Autorzy, Redaktorzy i Wydawca 2015
Wydrukowano w Drukarni Księży Werbistów,
ul. Klasztorna 4, Górna Grupa, PL 86-134 Dragacz

WROCLAW 2015

THE HISTORICAL ATLAS OF POLISH TOWNS

Academic editing
ROMAN CZAJA

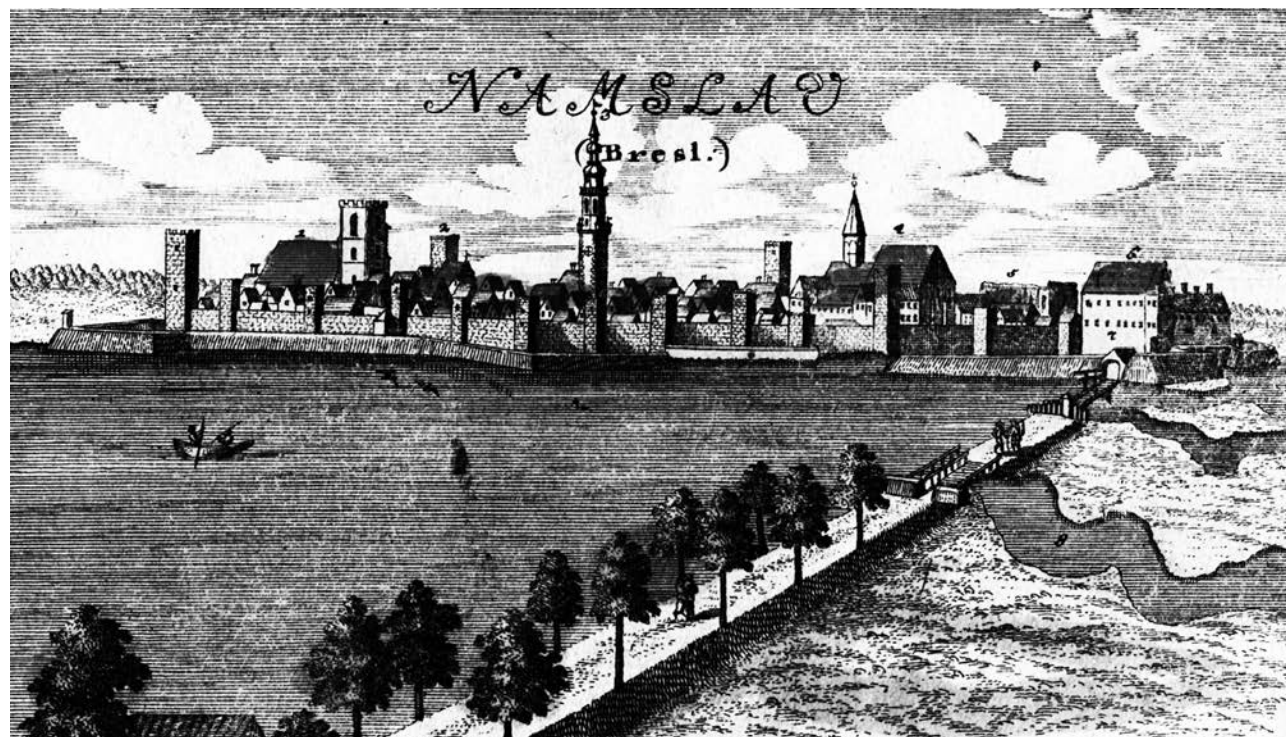
VOLUME IV SILESIA

Academic editing
MARTA MŁYNARSKA-KALETYNOWA

BOOK 11 NAMYSŁÓW

Academic editing
RAFAŁ EYSYMONTT, MATEUSZ GOLIŃSKI

Prepared by
MAŁGORZATA CHOROWSKA, KRZYSZTOF DEMIDZIUK,
RAFAŁ EYSYMONTT, MATEUSZ GOLIŃSKI,
ELŻBIETA KOŚCIK, CZESŁAW LASOTA,
ANDRZEJ LEGENDZIEWICZ

Compilation and elaboration of historical cartography: Rafał Eysymontt
Editing: Krzysztof Uściński
Typographic editing: Marcin Siehankiewicz
Translation into English: Jacek Słupski
Cartographic works: Jarosław Połamarczuk, Marcin Siehankiewicz
Technical works: Lidia Nowacka
Coordination of publishing works: Jadwiga Dunaj

Reviewers: Bogusław Krasnowolski, Zdzisław Noga

Publisher: Institute of Archeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences,
Department of Research on Culture of Late Antiquity and Early Middle Ages
50-118 Wrocław, ul. Więzienna 6

Scientific work funded by the Ministry of Science and Higher Education
as a part of a "National Program of Development of Humanities"
project for the years 2014-2017
Project number 11H 13 0215 82

Publication prepared in cooperation with the State Archive in Wrocław

ISBN 978-83-63760-58-8
© Authors, Editors and Publisher 2015
Printed in: Drukarni Książy Werbistów,
ul. Klasztorna 4, Górna Grupa, PL 86-134 Dragacz

WROCLAW 2015

WPROWADZENIE

Namysłów (Namslau) stanowi przykład miasta książęcego powstałego ściśle w związku z XIII-wieczną kolonizacją wiejską słabo zagospodarowanych przygranicznych obszarów Śląska. Kolonizacyjna geneza osadnictwa nie przesądziła o ostatecznym charakterze etnicznym okolicy, na który oddziaływało sąsiedztwo polsko-niemieckie. Proporcje językowe w ciągu stuleci ulegały zmianom, zaplecze wiejskie do XX w. zachowywało charakter mieszany, w mieście zaś przeważał żywioł niemiecki. Miasto „komunalne” posiadało swego poprzednika, Stary Namysłów, osadę powiązaną z książęcym „dworem” o przypuszczalnie gospodarczym charakterze, potwierdzoną od lat 30. XIII w. Powielając jeden z praktykowanych wówczas wariantów zakładania miast, nowy ośrodek, przejmujący funkcje starszego, został lokowany nie w tym samym miejscu, ale w pobliżu. Stało się to najprawdopodobniej w latach 60. XIII w. Nie mając w najbliższym sąsiedztwie konkurencji w postaci silniejszych miast, wyrósł Namysłów na dominujący ośrodek lokalny – dobrze prosperujące miasto okręgowe i punkt międzyregionalnej wymiany handlowej. Rozwojowi sprzyjała zarówno kształtująca się od połowy XIV w. samodzielność administracyjno-polityczna okręgu wraz z rządami stanowymi, jak i podkreślane przez kilka stuleci położenie strategiczne przy granicy ziem Korony Królestwa Czeskiego z Królestwem Polskim. Zewnętrznym znamiem ówczesnej koniunktury pozostają dobrze zachowane elementy ceglanego „miasta gotyckiego”, relikty fortyfikacji, kościoły parafialny, czy franciszkański, ratusz, oraz – stanowiący odrębny człon zespołu wawrznego – zamek, wreszcie murowane domy mieszczańskie przy Rynku.

Choć utrzymujące się do XVIII w. znaczenie Namysłowa jako twierdzy państwowej było bardziej nominalne niż prawdziwe, w okresie nowożytnym miasto nie utraciło funkcji lokalnego centrum administracyjnego i usługowego w stosunku do okręgu i potem powiatu. Ośrodek produkcji rzemieślniczej i wymiany funkcjonował bez względu na zmieniające się koniunktury, choć jego rola handlowa wyraźnie się kurczyła wraz z osłabieniem typowych dla wcześniejszych stuleci więzi pomiędzy gospodarkami Śląska i Rzeczypospolitej. Systematyczny, lecz powolny rozwój Namysłowa w XIX i w pierwszej połowie XX stulecia (intensywniejszy jedynie w połowie XIX i w okresie międzywojennym XX w.) poniekąd wymuszony był przez migracje z zaplecza wiejskiego. Doprowadziło to do przekształcenia go w silnie powiązane z zapleczem miasto przemysłowo-rolnicze; choć stopniowo ustępujące wielkością innym wcześniej porównywalnym ośrodkom regionu, to typowe dla tej części słabiej zaludnionego i względnie zapóźnionego gospodarczo „drewnianego” Śląska prawobrzeżnego. Bezprecedensowo szybki rozwój miasta nastąpił dopiero w 2. połowie XX w., prowadząc do podwojenia liczby ludności. Łączyło się to ze zmianą dotąd determinującej sytuację Namysłowa (najpierw korzystnie, potem niekorzystnie) peryferyjnej lokalizacji na skutek przyłączenia wraz ze Śląskiem do państwa polskiego.

Mateusz Goliński

INTRODUCTION

Namysłów (Namslau) is an example of a princely town created strictly in connection with the 13th century agricultural colonization in weakly developed peripheral borderland regions of Silesia. The colonization-induced settlement did not determine the ultimate ethnic character of the area, which was affected by the Polish–German neighbourhood. Over the centuries, the language proportion changed; until the 20th century, the rural hinterland preserved its mixed character, while the town was predominantly German. The “municipal” town had its predecessor, Stary Namysłów (Old Namysłów) – a settlement connected with a prince’s estate, probably of an economic nature, confirmed from the 1230s. In line with one of the town foundation practices at the time, the new centre, which took over the functions of the old one, was founded not at the same site, but nearby. That happened most likely in the 1260s. Not having in its immediate vicinity any competition in the form of stronger towns, Namysłów developed into a dominant local centre – a thriving regional town and an interregional trading centre. The development was stimulated by the region’s administrative and political autonomy from the mid–14th century, by class rule, and its strategic location at the border of the Bohemian Crown and the Polish Kingdom, which was emphasized for several centuries. The then booming economy is reflected in well preserved fragments of the brick “Gothic town”, fortification relics, the parish church, a Franciscan church, a town hall, a castle – which constituted an autonomous component of the fortifications, and the burgher masonry buildings in Rynek (market) Square.

Although Namysłów remained a state fortress until the 18th century – admittedly, more nominally than actually – in the modern times the town has not lost its importance as a local administrative or service centre for the region and later – the county (powiat). The craft production and exchange centre operated irrespective of the changing economic situation, though its commercial role diminished markedly when the links between the economies of Silesia and the Republic of Poland that were typical of the previous centuries weakened. Namysłów’s systematic, but slow development throughout the 19th century and in the first half of the 20th century (more intensive only in the mid–19th century and in the interwar period in the 20th century) was, in a way, a result of migrations from the adjacent rural areas. This led to the town’s transformation into an industrial and agricultural centre, strongly connected with its hinterland; though it gradually, in terms of size, gave way to the region’s other, previously comparable centres, it was still typical of the less densely populated and relatively economically backward, “wooden” Silesia on the right bank of the Odra River. The town developed on an unprecedented scale as late as the second part of the 20th century, and it was then that its population doubled. This was connected with the loss by Namysłów of its peripheral location, which previously had influenced its situation (initially favourably and then unfavourably), as a result of its incorporation – together with Silesia – into the Polish state.

Mateusz Goliński

Mateusz Goliński

POŁOŻENIE I ZMIANY PRZYNALEŻNOŚCI ADMINISTRACYJNEJ

Namysłów położony jest na Równinie Oleśnickiej, stanowiącej mezoregion Niziny Śląskiej. Obszary równiny na północ od miasta, w szerokim pasie wzdłuż granic Wielkopolski, uległy deforestacji w wyniku intensywnego osadnictwa rolnego. W rozleglejszym pasie na południe nadal przeważają znaczne kompleksy leśne (Bory Namysłowskie), sięgające Odry i za linią graniczną Stobrawy łączące się z lasami Równiny Opolskiej. Obok historycznego centrum miasta przepływa niewielka rzeka Widawa, zmieniająca w tym miejscu bieg z kierunku północ-południe na wschód-zachód, dzieląc się przy tym na liczne odnogi (w tym Młynówkę) i rozlewiska.

Położenie Namysłowa na zachód od powstałej jeszcze w okresie przedpiastowskim przesieki – pasa przystosowanych do obrony puszczy granicznych – przesądziło o przynależności do jednostek terytorialnych i politycznych tworzonych na Dolnym Śląsku. O lesie nazywanym *preseca*, jako granicy pomiędzy okręgami namysłowskim i byczyńskim, wspomniano jeszcze w roku 1268¹. Tak więc tereny wokół dzisiejszego miasta od 3. tercji XII w. znalazły się na północno-wschodnich rubieżach powstałej z podziału piastowskiego dziedzictwa dzielnicy nazywanej wówczas śląską; od 1248 r. w księstwie wrocławskim; od 1294 w głogowskim; od 1312 w niestabilnych księstwach wynikłych z podziałów księstwa głogowskiego (których władcy od 1313 r. wprowadzili używaną odtąd w różnych konfiguracjach terytorialnych tytulaturę „panów Namysłowa”). Od 1323 r. okręg namysłowski należał do książąt legnicko-brzeskich (w 1342 w zastawie u króla polskiego); prawdopodobnie w 1348 r. został wykupiony przez króla czeskiego, w 1355 r. inkorporowany do ziem Korony Królestwa Czeskiego i od lat 1357–1358 faktycznie, a od 1359 r. także formalnie przez monarchę przejęty. Odtąd pozostawał „połączony” z księstwem wrocławskim, a w 1642 r. doń wcielony. Wraz z nim też został w 1741 r. zagarnięty, a w 1742 r. formalnie przyłączony do państwa pruskiego, dzieląc jego dalsze losy. Dawny okręg – „Weichbild” zastąpiono powiatem, wraz z reformą administracyjną w 1816 r. włączonym w obręb rejencji wrocławskiej, wchodzącej w skład prowincji śląskiej. Od 1919 r. powiat podporządkowano powołanej prowincji dolnośląskiej. Po przyłączeniu w 1945 r. do państwa polskiego powiat namysłowski stał się częścią województwa wrocławskiego. Jednak w 1950 r., na przekór historycznej więzi z Dolnym Śląskiem, włączony został do nowo utworzonego województwa opolskiego, które to rozwiązanie przetrwało kolejne reformy administracyjne (włącznie z rozwiązaniem i następnie przywróceniem powiatu).

Mateusz Goliński

ROZWÓJ PRZESTRZENNY NA TLE DZIEJÓW MIASTA DO 1740 R.

ZANIM POWSTAŁO MIASTO

Niewielkie terytorium osadnicze, o wyraźnie peryferyjnym położeniu w stosunku do głównych obszarów zasiedlenia wczesnośredniowiecznego Śląska, wyróżniane jest dla okolic Namysłowa dopiero od XI–XII stulecia. Jego rdzeń, potwierdzony kilkunastoma stanowiskami archeologicznymi, lokalizuje się w dolinie Widawy, po obu brzegach rzeki, w jej łuku na wysokości obecnego miasta². Nie znamy jego ewentualnego punktu centralnego (grodu?); obszar ten prawdopodobnie podlegał najbliższej ekspozyturze władzy monarchii wczesnopiastowskiej, zlokalizowanej w Ryczynie nad Odrą. Jednak tylko do pewnego czasu gród i targ przygodowy w Ryczynie stanowić mogły ośrodek wymiany, zarządu i kultu (kościół) dla oddalonego o co najmniej 30 km i odizolowanego lasami terytorium osadniczego nad Widawą. Od końca XII w., wraz z przechodzeniem do gospodarki towarowo-pieniężnej, wzrastała potrzeba stałego kontaktu ludności z targiem i grupującymi się wokół niego urządzeniami wymiany, a zintensyfikowany proces chrystianizacji wymagał zapewnienia jej stałej opieki duszpasterskiej. Jako spełniające te postulaty domniemane centrum lokalne wskazywany jest więc sam Namysłów, a ściślej – noszący tę samą nazwę jego przedmiejski poprzednik, zwany później Starym Miastem *alias* Starym Namysłowem, usytuowany na prawym brzegu Widawy.

Właściwy moment rozwojowy nastąpił dopiero w XIII w. Wynika to nie tylko ze źródeł pisanych, notujących Namysłów dopiero od tego stulecia, ale i z szansy, jaką stworzył spadek znaczenia Ryczyna, który wbrew tendencjom modernizacyjnym nie rozwinął się w miasto. Przez Namysłów biec też miała domniemane stara oś komunikacyjna (przeprawa przez Widawę), łącząca na linii północ-południe takie równorzędne wówczas ośrodki wymiany, jak Ostrzeszów, Syców, Brzeg, Grodków, Otmuchów i Vidnava, a będąca śląskim odcinkiem jednego ze szlaków wiodących z Pomorza do Czech. Źródłowo droga z Brzegu do Namysłowa potwierdzona jest jednak

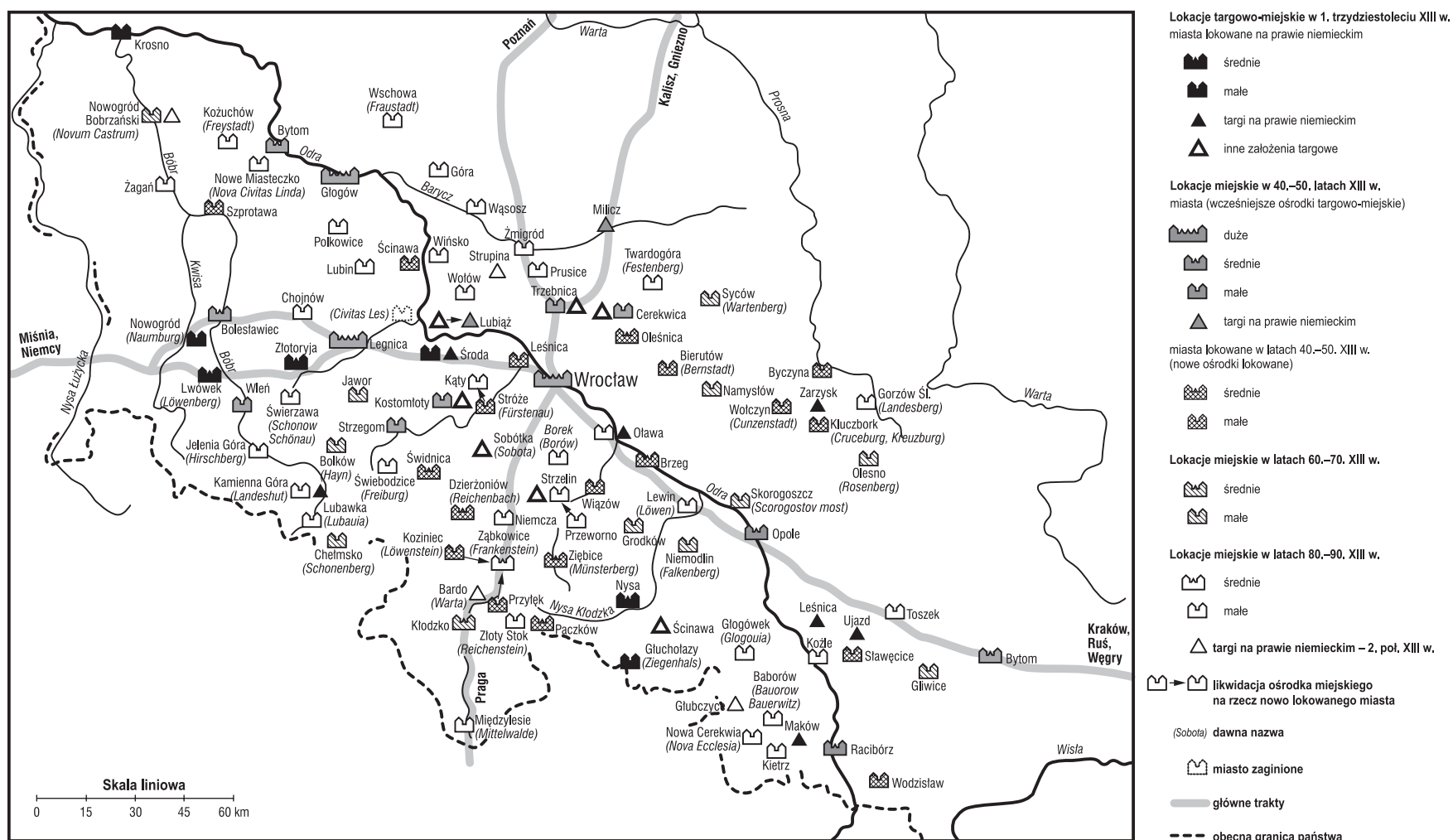
dopiero w 1264 r., a most w Namysłowie – w 1333 r³. Wzmianki te odnoszą się więc do czasów, kiedy rola Namysłowa jako tranzytowego ośrodka wymiany mogła wzrosnąć w związku z przeprowadzoną już reformą miejską. Równie otwarte pozostaje wnioskowanie o wieku miejscowości na podstawie nazwy miejscowej. Nie ulega wątpliwości, iż jest ona polska, dzierżawcza, określająca przynależność do konkretnego osadźcy. Brzmienie najstarszych zapisów źródłowych, zbliżone do obecnej formy – Namysłów, sugeruje, iż owym osadźcą był jakiś Namysł. Model dzierżawczy nazw z przyrostkiem –ów (Namysł – Namysłą – Namysłów) uchodzi za względnie nowy, dominujący od końca XIII w. Tymczasem językoznawstwo polskie, opierając się na łacińskim brzmieniu nazwy – Namslavja – skłonne było traktować ją jako bardzo starą, typową dla grodów z określeniami na –jb, czyli Namyslavjb – Namysław – Namysławia⁴.

Z funkcjami handlowymi wspomnianego szlaku komunikacyjnego kojarzyć można skarb, odnaleziony jakoby w okolicach Namysłowa w XIX w. Zawierał miał on najstarsze monety śląskie, datowane na okres tuż po roku 1190⁵. Za to pierwsza pisana wzmianka o Namysłowie pośrednio łączy się z jego funkcją kościelną: 19 czerwca 1233 r. wspomniano o Ildzim (*Egidius*) – kapelanie *de Namizlov*⁶. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż drugim w kolejności związanym z tym miejscem duchownym był także kapelan, niejaki Dytryk (*Theodoricus*). Ów Dytryk pojawił się w 1278 r. dwukrotnie, raz jako proboszcz z Namysłowa, a drugi raz jako kapelan książe z Namysłowa i zarazem kanonik lubuski⁷. Namysłowski kościół parafialny mógł więc być uważany jednocześnie za kaplicę książęcą, związaną z jedną z licznych siedzib panującego. Związki duchowieństwa namysłowskiego z osobą księcia ujawniły się w latach 1286–1287, w trakcie wielkiego sporu między biskupem Tomaszem II a Henrykiem IV Probussem. Wśród duchownych nieposłusznych biskupowi znaleźli się Dytryk proboszcz ze Starego Namysłowa (*Antiquo Namslow*) i drugi Dytryk, rektor kościoła, czyli proboszcz z miasta Namysłowa (*de civitate Namzlow*)⁸.

Powstanie parafii miejskiej niewątpliwie łączy się dopiero z lokacją nowego ośrodka (o czym niżej), a więc za starszą uznać należy tę ze Starego Namysłowa. Kiedy kapelana z 1233 r. łatwo połączyć z pierwszym w okolicy kościołem, w Starym Mieście, to już tylko poszlaki wskazują, iż także ten z 1278 r. mógł być plebanem staronamysłowskim. Gdyby istotnie tak było, sugerowałoby pobliską lokalizację ewentualnej rezydencji władcy. W dokumencie książe z ok. 1240 r. wspomniano – jako o wzorcu jednostek miar nasypowych („targowych”) pszenicy i owsa – ćwiertnie wprowadzone „w sąsiedztwie kurii naszej koło Namysłowa”. Niestety, termin *curia... circa Namislow* pozostaje dwuznaczny: albo odnosi się do dworu położonego koło osady, albo do posiadłości ziemskiej księcia w interesującym nas rejonie⁹. Zachowany gotycki kościół w Starym Namysłowie (ob. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP), kładziony przez jednych badaczy na wiek XIV, a innych na XV, nie mógł być świadkiem opisywanych wydarzeń¹⁰. W 1249 r. Namysłów po raz pierwszy posłużył jako punkt odniesienia przy lokalizacji okolicznych dóbr ziemskich (w rejonie przyszłego Rychtala), był więc najbardziej znaną miejscowością w okolicy. W 1261 r. po raz pierwszy odnotowano Namysłów jako miejsce wydania dokumentu książecego. Okręg namysłowski, *districtus de Namislow*, pojawił się w roku 1268¹¹.

LOKACJA MIASTA I JEJ SKUTKI

Logicznym wydaje się połączenie powstania miasta na prawie magdeburskim z przeprowadzoną przez Henryka III w latach 60. XIII w. akcją lokacyjną, której wynikiem było m.in. pojawienie się w najbliższym sąsiedztwie zreformowanych centrów osadniczych w Wołczynie (1261) i Bierutowie (1266). Najwcześniejsze jednak źródłowe potwierdzenia takiego stanu rzeczy, w tym funkcjonowania wójtostwa i przekształceń Starego Miasta, jako konsekwencji lokacji nowego założenia, pochodzą dopiero z lat 70. XIII w. Kluczowe dla sprawy dokumenty nie zachowały się w oryginale. Ich treść przekazały XIV–XV-wieczne księgi namysłowskie (zaginione w 1945 r., interesujące zapisy znamy więc tylko z regestów), w kilku przypadkach zdublowane nowożytnymi transumptami. Nie pozwala to na przeprowadzenie pełnej krytyki dyplomów, uznanych przez najwybitniejszego wydawcę śląskich dokumentów Winfrieda Irganga za falsyfikaty, przypuszczalne falsyfikaty lub akty podfałszowane. Do ewidentnych falsyfikatów zaliczono rękomy akt Henryka IV z 2 X 1270 r., mówiący o sprzedaży sądu wójtowskiego w Namysłowie¹². Za budzący podejrzenia późniejszego fałszerstwa uznano dokument z 17 VI 1278 r. *Thammo*'na zwanego *Quaz*'em, który to osadził chłopów na 10,5 łanach w Starym Mieście (*in antiqua civitate*)¹³. Nieznymi skądinąd postaciami, wymienionymi na liście świadków, byli prawdopodobnie namysłowscy mieszczanie, w większości noszący niemiecko brzmiące imiona. Wśród nich znaleźli się m.in. Lampert wójt i magister Jan nauczyciel (*eruditor puerorum*). Następny dokument pochodzi z 23 VII 1278 r. i być może został w późniejszym okresie częściowo podfałszowany¹⁴. Henryk IV potwierdził nim zamianę dokonaną ze swym „sługą” *Thammo*, inaczej *Thoma*, zwanym *Quaz*'em, który zrezygnował z dziedzicznego sędziostwa (czyli wójtostwa) miasta Namysłowa wraz z uposażeniem: 18 „jatkami” piekarskimi i szewskimi w mieście, 1/3 dochodów z sądownictwa i 1/6 czynszu z działek miejskich, które to korzyści miały teraz „służyć i przynależeć” miastu (a więc gminie). W zamian władca nadał mu wieś Stary Namysłów (*villam antiquam Namslaw*), młyn tamże położony i folwark, który przedtem należał do kapelana książecego. Do tego były wójt dokupił młyn usytuowany koło umocnień miejskich (*circa planças eiusdem civitatis*), wraz z przyna-

1. Lokacje miejskie w XIII stuleciu na Śląsku i w ziemi kłodzkiej (w obecnych granicach Polski). Oprac. M. Młynarska-Kaletynowa

leżnymi doń stawem rybnym i lasem, sąsiadującymi z innym folwarkiem „przed miastem”. W przypadku własności Starego Miasta sprzeczności między dokumentami z 17 VI i 23 VII nie będzie, jeśli uznamy brak ścisłego związku między datą rzeczywistego zaistnienia stanu prawnego a czasem wystawienia dyplomu, zwłaszcza książęcego.

W świetle powyższych, w 1278 r. Namysłów był książęcym miastem lokacyjnym, wyposażonym w typowe dla swego statusu instytucje, jak wójtostwo dziedziczne, limitowane stanowiska sprzedaży chleba i obuwia, parcele obciążone czynszem, nieokreślonego typu obwarowania (ogrodzenie) oraz zaplecze w postaci młyna i folwarków, nie wspominając już o możliwości istnienia szkoły. Do tego czasu wójtostwo należało do rycerza Tammo (Tomasza) Quasa, nie trwało to jednak zbyt długo, gdyż obecność jego rodziny na Śląsku potwierdzona jest zaledwie od roku 1274¹⁵. Stary Namysłów uważany był już za zwykłą wieś, własność książęcą. Nadanie jej byłemu wójtowi spowodowało przeobrażenia (lokacja wsi czynszowej), aczkolwiek już przedtem powstał tam młyn. Oczywiście, wobec wstępnych zastrzeżeń co do wiarygodności przekazów, powyższe wnioski nie muszą być w całości prawdziwe. Jeśli zawierzyć kolejnemu rejestrowi powstałemu na podstawie XV-wiecznego wpisu do dziś zaginionej księgi, w 1293 r. Herbord Quas (syn Tammona) sprzedał sołectwo „wsi Stary Namysłów” wraz z uposażeniem¹⁶. Dyspozycją tą dopełniono proces lokacji wiejskiej Starego Miasta. Część wspomnianego uposażenia stanowiły ogrody, formy uprawy charakterystyczne dla ogółu „starych miast”, bazujących na grubych nawarstwieniach mierzwy, narosłej za poprzednich pokoleń osadników¹⁷.

W 1287 r. miasto Namysłów miało swego odrębnego proboszcza, a powołanie parafii i budowę kościoła p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła zaliczyć musimy do zwykłych konsekwencji lokacji. Natomiast już poza standard wykraczało założenie w 1284 lub 1285 r. konwentu i kościoła Franciszkanów p.w. NMP (potwierdzonych jako istniejące w 1285), *nota bene* przez proksiążęcych przełożonych saskiej prowincji zakonnej, pozostających w konflikcie z władzami prowincji polsko-czeskiej (stąd inspirowana politycznie fundacja nie musiała wynikać z logiki rozwojowej miasta)¹⁸. W 1321 r. Konrad I nadał franciszkanom z klasztoru mariackiego „koło” miasta (*apud nostram civitatem*) działkę położoną w mieście „ku ulicy Żydowskiej” (*versus plateam Judeorum*), otrzymując w zamian inną działkę, położoną przy książęcej słodowni¹⁹. Nie wiemy, czy wymiana ta miała coś wspólnego z dyslokacją klasztoru, pewne jest za to, że książę potrzebował parceli sąsiadującej z jego urządzeniami gospodarczymi. Może

wiązało się to z reorganizacją przestrzenną rezydencji miejskiej. Nazwa wspomnianej ulicy zaświadcza o istnieniu skupiska osiedleńczego Żydów, co samo w sobie pozostaje swoistym wskaźnikiem „miejskości”. Tutejsza społeczność żydowska ostatni raz pojawiła się w 1359 r., wraz z udzieleniem jej dwuletniej gwarancji opieki przez cesarza Karola IV²⁰. Prawdopodobnie nie przetrwała okresu prześladowań na Śląsku w 3. ćwierci XIV w. Jednak jeszcze w XVIII w. ul. Żydowską (*Judengasse*) nazywano przecznice biegnącą za tłem bloków przylegających od północy do Rynku (inaczej Garbarska – *Gerber Strasse*, ob. ul. Piastowska).

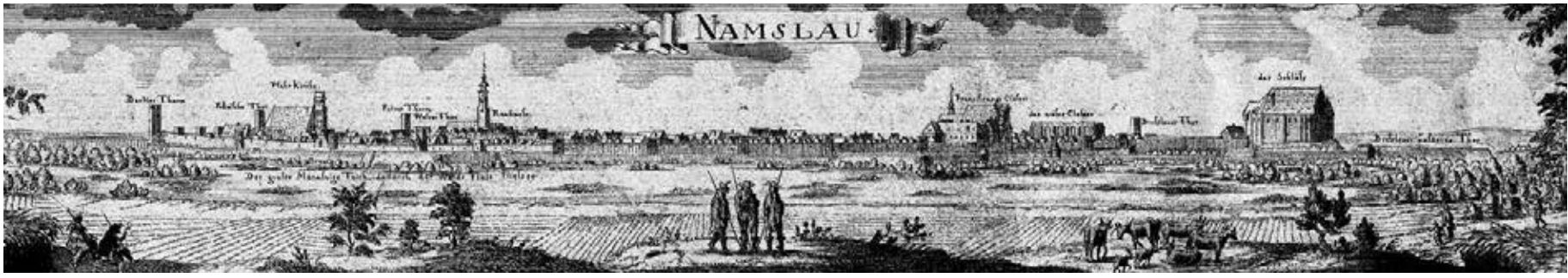
REKONSTRUKCJE ROZWOJU PRZESTRZENNEGO MIASTA LOKACYJNEGO W HISTORIOGRAFII

Miasto lokacyjne, dziedziczące po starym nazwę i być może funkcję, powstało w pewnym oddaleniu (kościół parafialny dzieli niemal 2 km w linii prostej), na terasie na przeciwnym, lewym brzegu Widawy, bliżej rozlewisk rzeki, bez nawiązania do ewentualnie istniejących w tym miejscu wcześniejszych form osadniczych. Według propozycji rekonstrukcji autorstwa Kurta Bimlera, wytyczono je na planie czworoboku. Punktem centralnym uczyniono prostokątny Rynek, wokół którego wykreślono w terenie po dwa rzędy poprzedzielanych siatką ulic bloków działek mieszczańskich (przetwały 23). Tak więc z Rynku wychodziło 10 ulic, po dwie z każdego rogu i po jednej pośrodku dłuższych pierzei. Dla kościoła parafialnego zarezerwowano kosztem dwóch bloków cały narożnik północno-wschodni. Bieg rzeki i umocnień miejskich spowodowały pewne zniekształcenia planu pierwotnego, z których najważniejszym było lekkie przedłużenie miasta w kierunku zachodnim, tak aby obejmowało ono, nie przewidziany w trakcie lokacji, kościół Franciszkanów. Jeszcze dalej w swych rekonstrukcjach poszedł Tadeusz Kozaczewski, dopatrujący się w planie Namysłowa stosunkowo rzadkiego założenia pierwotnego o kształcie kwadratu. Mierniczy kreślący ów plan posłużyć się miał wysublimowaną zasadą podziału sześcioboku. W rezultacie dokładnie pośrodku kwadratu umieszczono prostokątny Rynek, wokół niego zaś 10 pełnych bloków pod prywatną parcelację i jeszcze, od północnej i południowej strony, dodatkowych 7 o połowie pełnej głębokości (w miejscu ósmego pomieszczono kościół parafialny). Tereny na wschód i zachód od opisanego kwadratu (tj. poza pierwszymi ulicami poprzecznymi) włączono do miasta później, podobnie jak skrawek na południowym-wschodzie²¹.

Z zupełnie odwrotnych założeń wychodził Janusz Pudełko, utożsamiając z pierwotnym rozplanowaniem lokacyjnym co najmniej cały obszar średniowiecznego miasta w granicach murów. Mielibyśmy więc do czynienia z najbardziej rozpowszechnionym na Śląsku układem – wpisaniem planu miasta w prostokąt, w tym wypadku o wymiarach 12 x 7,5 jednostki mierniczej zwanej sznurów (564 x 352,5 m), co daje teoretyczną powierzchnię 90 wężysk (sznurów kwadratowych), czyli łana flamandzkiego (19,88 ha). Powierzchnia jednego łana to najpopularniejsza wielkość miast lokowanych na Śląsku. Oryginalny jest za to sposób rozmierzenia owego łana. Identyfikacja zastosowana tylko w Złotorzy, Lwówku i w części Raciborza, bardzo wczesnych lokacjach z 1. tercji XIII w. Wspomniane analogie, wobec późnej metryki Namysłowa, pozostają więc niewyjaśnione. Po przyjęciu opisanego założenia, okazało się iż Rynek został zlokalizowany tak, aby jedna jego pierzeja (zachodnia) i prostopadła do niej oś symetrii placu pokrywały się z osiami symetrii obszaru miasta. Obecność gotyckich podcieni, których

2. F.B. Werner, Szkic panoramy miasta od północy, lata 60. XVIII w.

3. D. Pezold, Panorama miasta, 1718 r.

relikty zarejestrowano w kamienicach wschodniej pierzei Rynku, świadczą o tym, iż wyjściowa powierzchnia Rynku była większa niż rozmiary, które otrzymał on w czasach nowożytnych na skutek zamurowania i wcielenia w obręb kamienic podcieni, jakie wcześniej wykształciły się przed linią pierzei²².

Wyniki najnowszych dociekań w zakresie rekonstrukcji założenia lokacyjnego i jego dalszego rozwoju prezentujemy dalej, w osobnym komentarzu.

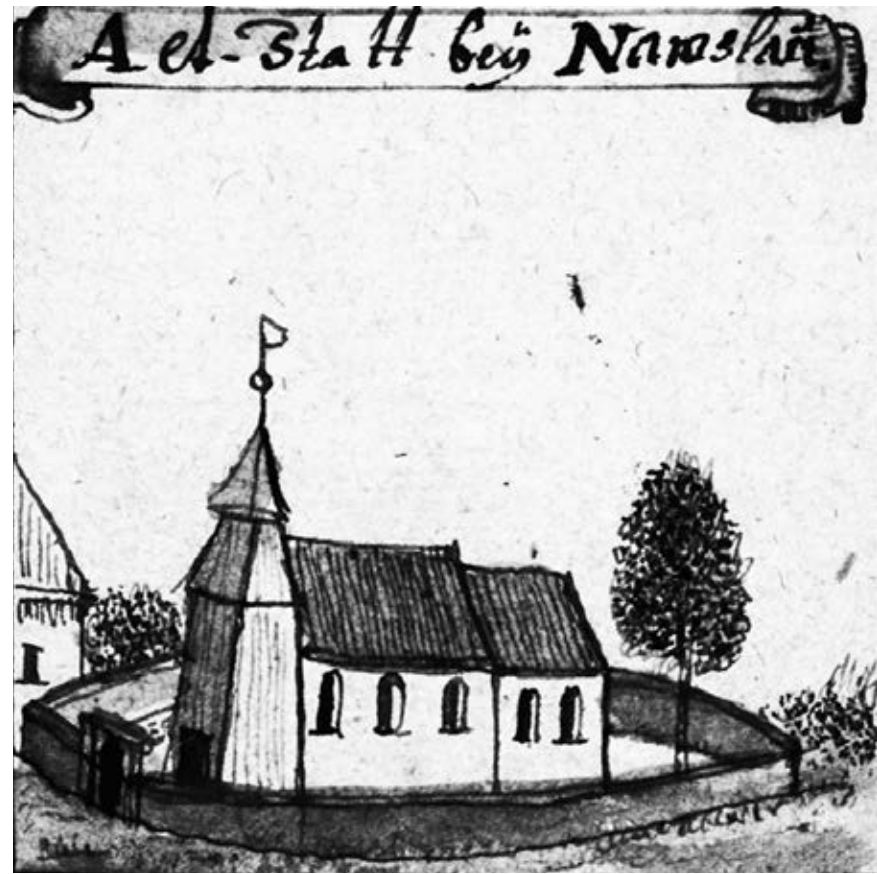
MIASTO KOMUNALNE W ŚREDNIOWIECZU

W 1333 r. ponownie pojawiła się kwestia wójtostwa dziedzicznego. Książę Bolesław III kupił je od Dytka *Wolverami*, aby sprzedać Sułkowi ze *Smedisdorf*. Na przywilej wójtowski składały się: sądownictwo, 1/3 dochodu z kar, czynsz targowy, opłaty za przyjęcie do rzemiosła (więc przynajmniej teoretycznie istniały już cechy), wolny młyn z połową (zapewne szerokości) rzeki, na odcinku od młyna Herborda Quasa (czyli młyna staromiejskiego) do „mostu trędowatych” (wzmiankowanego jeszcze w 1512 r., świadczącego o istnieniu poza miastem leprozorium), czynsze z trzech nieruchomości prywatnych, wolna posesja do zamieszkania w mieście oraz prawo wyboru dwóch rajców rocznie²³. Przed 1333 r. wykształciła się więc rada, organ kierowniczy samorządu miejskiego. Po raz pierwszy jej 5-osobowy skład znamy z 1341 r., nieco później liczyła na przemian: jednego roku – czterech, następnego – pięciu członków²⁴. Wzmianki o budowie ratusza pojawiają się w pochodzącej z przełomu XV/XVI w., ale opartej na miejscowej tradycji rocznikarskiej kronice Johana Frobeno pod latami 1374–1378, a o jego reprezentacyjnej wieży – w latach 1381–1389²⁵. Dotyczą one obecnie istniejącej budowli, która mogła zastąpić wcześniejszy obiekt. Umową zawartą w 1370 r. przez radę z wójtem dziedzicznym Piotrem zagwarantowano temu ostatniemu 1/6 dochodów z postrzygalni sukna, „komór” handlarzy wiktualiami, smolarni, „komór” kupieckich (tj. sukienic), szrotu (monopolu na rozwożenie beczek) piwa, piwnicy–winiarni „i co jeszcze na pożytek miasta zostanie zbudowane”²⁶. Wzniesienie docelowo murowanych sukienic i towarzyszących obiektów, związanych z handlowymi monopolami miejskimi, oznaczało zakończenie procesu zagospodarowywania Rynku (powstanie bloku zabudowy śródrynkowej), który z pewnością zaczął się jeszcze w XIII w. (przypomnijmy 18 jatek piekarskich i szewskich w 1278 r.). Symbolika ratuszowej wieży z kolei wyprzedziła moment zakończenia kształtowania się pełnego ustroju radzieckiego. Dopiero w 1407 r. rada wykupiła od ostatniego wójty dziedzicznego Jorga (Jerzego) jego urząd wraz z przynależnym młynem, oraz osobno młyn w Starym Mieście, dodatkowo wygrywając proces o odrzucenie roszczeń krewnych sprzedającego²⁷.

Miasto posiadało uposażenie ziemskie, składające się z dóbr wiejskich i gruntów podmiejskich, przeznaczonych pod uprawę przez mieszczan. Te ostatnie rozparcelowano na 40 ogrodów z tytułu uiszczanych dziesięcin, wspomnianych w księdze uposażeń biskupstwa wrocławskiego z początku XIV w. Tam też wspomniano folwarki komunalne oraz wieś Łączany, której własność być może także nadano gminie w momencie lokacji. Wymienione w analogicznym wykazie z 1483 r. folwarki „szpitalny” i „koło mostu” także leżały koło miasta²⁸. Wieś Łączany miasto sprzedało w 1398 r., za to w 1404 r. nabyło położoną na obrzeżach Namysłowa Ligotkę (*Ellgut Reichinnsdorf*). Zapewne nie trwale, skoro w 1452 r. nabyło ją ponownie, a w 1456 r. odkupiło folwark tamże, przekazując go jako uposażenie szpitalowi (wspomniany Folwark Szpitalny między Ligotką a Przedmieściem Wrocławskim)²⁹. Początki miejskiego szpitala p.w. Świętego Ducha i św. Jerzego sięgają 1384 r., kiedy dał biskup radzie zgodę na jego wzniesienie. Co najmniej od 1405 r. towarzyszyła mu kaplica³⁰. Według kronikarza w 1409 r. rozpoczęto wznoszenie murowanego kościoła szpitalnego pod wspomnianym wezwaniem. Najpóźniej w 1352 r. powołano dekanat (zwany archiprezbiteriatem) namysłowski. Godność archiprezbitra nie przypadła jednak automatycznie plebanom z miasta. W latach 1377–1378 wzniesić miano murowany budynek szkoły, stojący od północno–zachodniej strony fary (wokółkościelny kompleks zabudowy uzupełniała plebania od strony wschodniej), w 1405 r. rozpoczęto budowę wieży kościoła parafialnego, a w 1420 – nowego klasztoru Franciszkanów (uszkodzonego w 1497 r. na skutek runięcia wieży kościoła NMP) i przejścia prowadzącego zeń do leżącego naprzeciwko klasztoru Klarysek (skądinąd słabo poświadczonego źródłowo).

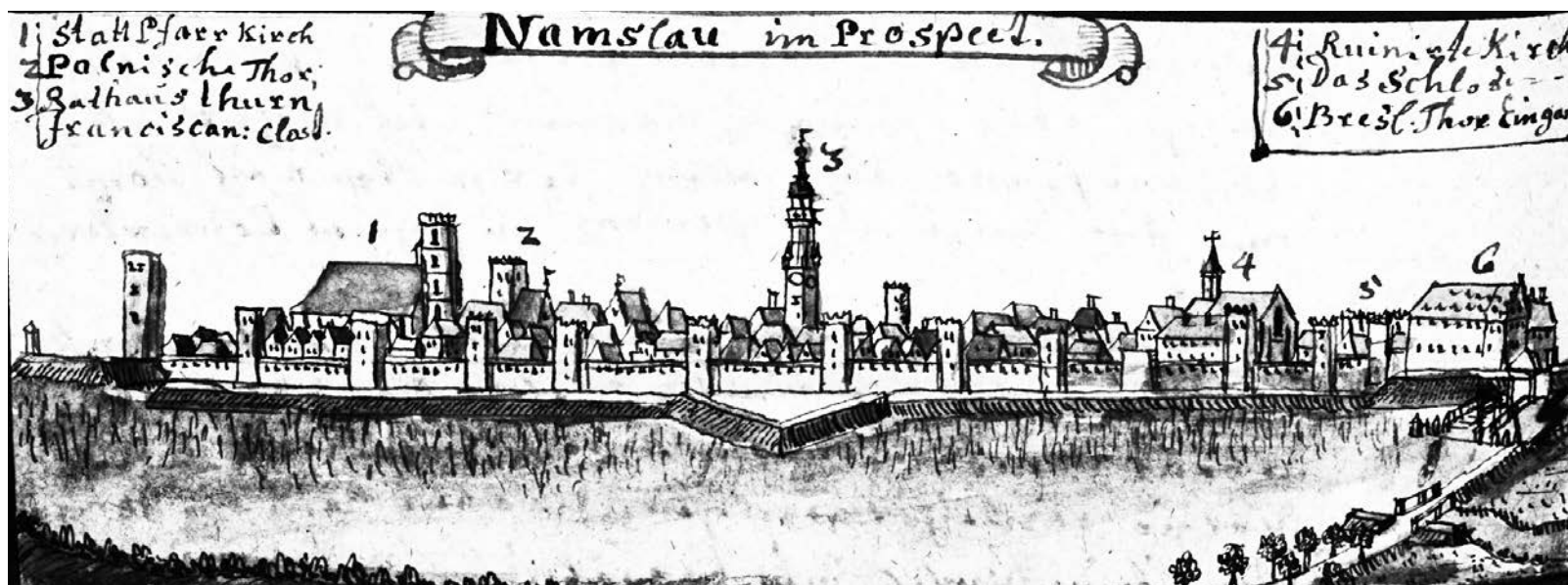
Udziałami w pobudowanych nad Widawą młynach interesowali się nie tylko namysłowianie, ale także mieszczanie z innych miast i okoliczne rycerstwo. Tak było np. z młynem wspomnianym w 1349 r. „wewnątrz murów”, w 1357 r. – „za murami”, w 1363 r. – „pod Namysłowem”, aż do czasu, kiedy kontrolą nad aprowizacją miasta zainteresowała się rada. W 1409 r.

król przekazał jej młyn stojący przed Bramą Piekarską, zachowując tylko ciężące na nim świadczenia na rzecz zamku. W 1418 r. przedsiębiorstwo przeniesiono do wnętrza miasta, gdzie zbudowano młyn 4–kołowy wraz z towarzyszącym mu foluszem (późniejszy Młyn Miejski; z kolei późniejszy folusz założono przy Nowym Stawie na południe od miasta). Budowę innego młyna, zwanego „Grodzkim”, rozpoczęto w 1410 r. za zamkiem, „przy tamie koło mostu”; o nabyciu młyna wójtowskiego nadmieniliśmy wcześniej³¹. Jeśli nie były to tylko zwroty kancelaryjne, w 1349 i 1357 r. mamy do czynienia z potwierdzeniem istnienia murów miejskich. W historiografii powstanie murów kładzione jest około 1350 r., zgodnie z późniejszym przekazem kroniki Frobeno o położeniu kamienia węgielnego pod ich budowę (23 V 1350). Mury zastąpić miały dotychczasowe umocnienia drewniano–ziemne, uzupełniane przez fosę, stawy i bagna. Kronikarz albo pomylił datę roczną, albo połączył zdarzenia wcześniejsze z działaniami, które prawdopodobne są dopiero dla lat 1357–1359, gdy król przejmował rządy w mieście. Monarcha bowiem obciążyć miał podatkiem na mury każdy łan chłopski i księży w weichbildzie, nakazał chłopom robocizny przy budowie, założyć cztery cegielnie produkujące budulec (wszystko kronikarz umieścił pod rokiem 1349) oraz na kilka lat przekazać dla dofinansowania inwestycji swe dochody z Namysłowa i część dochodów z Wrocławia (1359). Jedną z cegielni urządzić miano przed Bramą Wrocławską, dwie dalsze przed *crompgasse* w polu, czwartą przed Bramą Krakowską, przy starych gliniankach³². Hipotetyczna lokalizacja pierwszych bram – Krakowskiej (Polskiej) i Wrocławskiej (Brzeskiej, Niemieckiej) – w punktach zbiegu obu równoległych ulic, wyznaczających wrzecionowate jądro miasta z Rynkiem pośrodku, utrwalała główny układ komunikacyjny. Według kronikarza w 1388 r. rozpoczęto budowę Bramy Wodnej wraz z wieżą, w 1390 r. podwyższono wieżę przy murach i wzniesiono Wieżę Piekarską (Wójtowską) w narożu „za plebanią”, w 1396 r. budowano gdanisko (wieżę kłoczną) nad stawem i podwyższono wieżę przy Bramie Wrocławskiej.

4. F.B. Werner, Kościół w Starym Namysłowie, 1762–1771

Tzw. urbarz piwny, a więc regulacja kolejności i limitów produkcji browarniczej przysługującej poszczególnym mieszczanom, należał do kompetencji rady. W 1472 r. liczbę posesjonatów upoważnionych do warzenia piwa pomniejszono do 120, a liczbę tzw. warów przypadających na jeden dom zmniejszono z 12 do 10. Te ustalenia utrzymały się do 1498 r., kiedy to wprowadzono nowy porządek, zezwalający na warzenie takiej ilości piwa, aby sprzedawane mogło być bez straty mieszkańców i z zadowoleniem dla gminy. Generalnie niechętnie dopuszczano do przywileju nowych producentów, rozdzielając koncesje za pośrednictwem organizacji cechowych. Dlatego np. poszewkarze (tkacze lniani), którzy swój cech założyli dopiero w 1490 r., nie byli uwzględnieni w wówczas obowiązującym urbarzu. Ci jednak nie ustąpili i w 1497 r. skarżyli się aż do sejmu śląskiego³³. Projekcją możliwości ekonomicznych i potrzeb indywidualnych mieszczan pozostawały ich siedziby (jak się zdaje, gdy chodzi o upowszechnienie trwałego budulca, ogólnie zapóźnione w stosunku do inwestycji publicznych

5. F.B. Werner, Panorama miasta od północy, 1762–1771

i kościelnych). Stąd zapewne wzięto się znane z przekazu kronikarskiego rozporządzenie rady z 1419 r., gwarantujące dostarczenie przez nią cegły każdemu „który swój dom całkowicie muruje”, jak również obiecujące inwestorom 2–3-letnie pożyczki. Świadectwem ograniczonego postępu w eliminowaniu zagrożeń wynikających z istnienia w mieście zabudowy drewnianej są kolejne wielkie pożary, odnotowane w 1371, 1376 lub 1377, 14 VIII 1466 (spłonęło „pół miasta”) i 11 XI 1483 r. (spłonęły wszystkie obiekty użyteczności publicznej, w tym ratusz). W konsekwencji poważne środki pochłaniały odbudowy, np. w 1469 r. odbudowano spalone w 1466 r. jatki mięsne; w 1484 r. odbudowano spalone w poprzednim roku: szczyt wieży ratuszowej (przy okazji zainstalowano zegar), ławy chlebowe i budy na Rynku; w 1485 r.: więźbę i dach (zapewne pokrycie) kościoła parafialnego oraz szkołę, ale dopiero w 1493 r. ukończono główny etap odbudowy kościoła parafialnego (powtórne poświęcenie); w 1494 r. odbudowano jatki mięsne, zaś w 1495 r. odbudowano sklepienia w farze.

ZAMEK I TWIERDZA

Istnienie zamku – jakkolwiek logicznym byłoby przyjęcie jego założenia równo z lokacją miasta – dowiedzione jest dopiero od roku 1312³⁴. Analogiczna wzmianka z 1294 r. o „mieście i zamku” (*Namzlaw stat unde hus*) wraz z weichbildem pozostaje niepewna, jako pochodząca z XIV-wiecznego tłumaczenia dokumentu³⁵. Ranga ufortyfikowanej rezydencji teoretycznie mogła rosnąć wraz z postępującym rozdrobnieniem politycznym, którego moment szczególnie oznaczało funkcjonowanie latach 1314–1320 odrębnego księstwa namysłowskiego. Jednakże w 1312 r. zamek i miasto pozostawały pod kontrolą rycerza Dytryka z Frankenbergu, a w 1323 r. uprawnienia wówczas tylko wspomnianego kasztelana, którym prawdopodobnie był syn wymienionego, wykraczały poza zwyczajne stosunki³⁶. W trakcie ponownego epizodu wydzielenia księstwa namysłowskiego (1338–1341) nieobecny książę reprezentował starosta (potwierdzony w 1338 r.)³⁷. Od 1357 r. pojawili się zarządzający okręgiem (weichbildem) starostowie królewscy³⁸. Związek ustrojowy z księstwem wrocławskim spowodował, że ich funkcje często sprawowali starostowie księstwa lub ich zastępcy. Zarząd samego zamku powierzono burgrabiemu, potwierdzonemu w 1377 roku³⁹. Luksemburgowie odziedziczyli po Piastach organizację fiskalno-militarną okręgu, w ramach której pierwotnie ponad 30 wsi łożyło daniny lub świadczyło służbę na rzecz utrzymania zamku w Namysłowie⁴⁰.

Jak się przyjmuje w historiografii, znów za kroniką Frobena, około 1360 r. na miejscu starego, zapewne drewnianego, wzniesiono nowy cesarski zamek Karola IV. Według zachowanych rachunków w 1359 r. na jego budowę przeznaczono 500 grzywien z danin monarszych, co współgrało z zasilaniem z tego samego źródła w latach 1360–1361 budowy murów miejskich.

6. F.B. Werner, Kościół parafialny, 1740–1756

Zdaniem K. Bimlera do końca XIV w. zamek, a wcześniej gród, oddzielało od miasta ramię Widawy. Wówczas dopiero przekierowano koryto rzeki na północ, czego potwierdzeniem ma być budowa tamże wspomnianego Młyna Grodzkiego. Około 1400 r. nastąpiłoby więc powiększenie miasta o zachodnią dzielnicę klasztorno-szpitalną i w konsekwencji połączenie go murami z zamkiem w jeden zwarty system fortyfikacyjny. Faktem pozostaje, iż według kronikarza w 1398 r. rozpoczęto budowę Wieży Karczmarzkiej (Wysokiej) przy Bramie Polskiej oraz tzw. Bramy Oborowej wraz z murem przed zamkiem, obok mostu⁴¹. Inwestycje fortyfikacyjne, zainicjowane zaraz po przejęciu miasta i zamku przez władcę Czech, były konsekwencją przypisania Namysłowowi strategicznej roli na wypadek wojny z Polską. Po kolejnych zmianach uwarunkowań politycznych, o twierdzy przypomniano sobie w okresie wojen husyckich – polecenia monarsze z 1421 i 1428 r. mówią o wzmocnieniu zamku, ulepszeniu fosy, wreszcie budowie zewnętrznej fosy i wału przed Bramą Krakowską – i podczas wojen sukcesyjnych o koronę czeską – w 1462 r. wzniesiono przedbramie Bramy Wodnej, w 1471 – przedbramie Bramy Krakowskiej. Wraz z nowymi trendami w sztuce fortyfikacyjnej, wynikłymi z rozwoju broni palnej, przystąpiono do budowy umocnień bastejowych: w 1488 r. wzniesiono „parkan” wokół zamku oraz basteje „przy szkole” i „z tyłu kościoła”, w 1493 r. kontynuowano budowę „parkanu” przed murami, w 1497 r. wzniesiono „parkan” za Wieżą Karczmarzską, a w 1499 – kolejny odcinek „parkanu” w rejonie Bramy Krakowskiej.

MIASTO W CZASACH NOWOŻYTNYCH

Zgromadzenie okręgowe weichbildu namysłowskiego (Weichbildtag) zajmowało się wyborem lokalnych urzędników stanowych (administracji fiskalnej, wojskowej i policyjnej) oraz członków tzw. deputacji księstwa – seniorów (Landesälteste). Z początkiem XVII w. do seniorów wybieranych w okręgu dołączył reprezentant starosty. Stanowił on załazek lokalnej administracji państwowej. Mieszkających i urzędujących na zamku burgrabów, pełniących właśnie wspomnianą funkcję podstarościch okręgowych, powoływała wrocławska rada miejska, dzierżąca od 1425 r. zwierzchnie starostwo księstwa, jak i sam zastaw zamku i lenna w Namysłowie (o czym dalej). Okręgowy sąd manów, czyli królewskich lenników (stanowiący specyfikę namysłowską, gdyż zwykle była to instytucja szczebla księstw), od 1499 r. obradował na terenie klasztoru Franciszkanów, a z końcem XVI stulecia przeniósł się do ratusza, do publicznej izby piwiarni. Zanikł natomiast wykształcony również w średniowieczu niższy sąd ziemski (Landrecht)⁴².

Nabożeństwa ewangeliczne w namysłowskim kościele parafialnym pojawić się miały w 1525 r., za sprawą jednego z kaznodziejów. W 1526 r. rada skonfiskowała i spieniężyła kosztowności kościelne, przeznaczając je jakoby na rozbudowę fortyfikacji w obliczu zagrożenia tureckiego; w 1529 r. otrzymała od biskupa patronat nad ołtarzami; w 1532 r. ponoć przejęła dochody parafii, przeznaczając je na utrzymanie popieranym luteranckim duchownym. W 1534 lub 1538 r. w ręce ewangeliczne przeszła całkowicie szkoła, w 1545 r. parafię przejął pierwszy proboszcz – pastor, Thomas Rieger⁴³. W 1523 r. pod naciskiem biskupa zreformowano klasztor Minorytów, wprowadzając doń na miejsce franciszkanów konwentualnych obserwantów, inaczej bernardynów⁴⁴. Nie zapobiegło to jednak kryzysowi życia monastycznego, opustoszały zespół klasztorny miasto objęło w 1536 r., za udzieloną rok wcześniej zgodą biskupa, zamieniając go w szpital (tej funkcji nie pełnił długo, stając się wkrótce magazynem). Stopniowo w ciągu XVI w. konfesja augsburska stała się wyznaniem większości mieszkańców okręgu, tylko w dobrach biskupich nie dopuszczono do przyjęcia reformacji.

Rozwój miasta w XVI i na pocz. XVII stulecia pozostawał wypadkową zarówno ogólnie korzystnych czynników ekonomicznych, jak i dramatycznych spadków liczby ludności w wyniku kolejnych epidemii dżumy, szczególnie w 1523, 1572 (w mieście z przedmieściami – 1050, w Ligotce i Smarchowicach Małych – 606 zmarłych), 1585 (w mieście – 360 lub w mieście i na przedmieściach – 430 zmarłych) i 1633 r. (1300 ofiar). Nadal też nie potrafiono uporać się z problemem wielkich pożarów: 12 VII 1570 r. ogień zniszczył 26 posesji, 29 IX 1619 – „całe miasto”: 222 domy z wyjątkiem szkoły i zamku, 23 IV 1682 – „pół miasta” i folwark na Przedmieściu Wrocławskim. Stąd niekończące się pasmo odbudów: w 1583 r. odbudowano

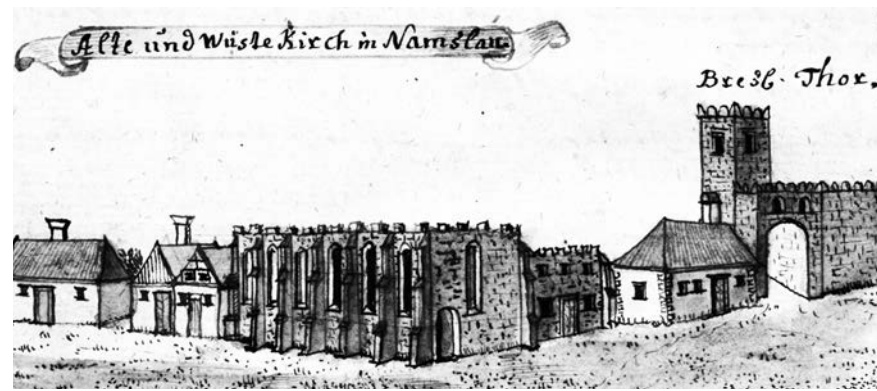
rzeźnię, zniszczoną w roku poprzednim, w 1584 – Młyn Dolny (na północ od Przedmieścia Wrocławskiego), w 1587 rozebrano stary i wzniesiono nowy budynek szkoły, w 1609 odbudowano Młyn Miejski (wewnątrz murów), w 1621 – młyn napędzany kieratem. Z kolei tragiczny dla sytuacji demograficznej, gospodarczej i religijnej okres wojny 30-letniej przyniósł także zagrożenia wynikające z działań militarnych. Po raz pierwszy miasto zdobyli Szwedzi 5 X 1632 r. – mieszczaństwo nie stawiało oporu. Poważniejsze skutki miały przygotowania do obrony prowadzone od listopada 1633 r. z polecenia tym razem saskiego komendanta twierdzy: obniżono wieżę Bramy Wrocławskiej, zasypano wjazd do Bramy Krakowskiej. Jednak 8 I 1634 r. wojska cesarskie szturmem sforsowały fortyfikacje i zajęły miasto, spychając żołnierzy saskich do zamku. Dalsze oblężenie zamku sparaliżowało życie na ulicach i mnożyło ofiary wśród mieszczan, zmuszanych do udziału w pracach saperskich. Dopiero zagrożenie wysadzeniem zmusiło załogę do poddania się 4 II 1634 r. Nowa, zaledwie 100-osobowa cesarska załoga zamku, czyniąc kolejne przygotowania do obrony, obniżyła do wysokości murów dwie najbliższe baszty miejskie, a po nadejściu Szwedów spaliła 12 domów na Krakowskim Przedmieściu (26 V). Podjęte następnie przez wojska szwedzkie działania oblężnicze skończyły się sukcesem. Widok grobli, poprowadzonej poprzez bagna otaczające miasto „z tyłu szkoły”, skłonił załogę do kapitulacji – twierdzę przekazano 3 VI 1634 r. Kolejne zdarzenia wojenne miały miejsce 25 VI 1642 r., kiedy to rada przezornie poddała miasto oddziałowi szwedzkiemu. Pomimo to na zamku trzymał się długo starosta cesarski z załogą, najwidoczniej w wyniku braku determinacji przeciwnika. Zdobyciem miasta przez Szwedów skończyło się też oblężenie w styczniu 1647 r. Nim do tego doszło, komendant cesarski na wieść o wrogu rozkazał spalić domy na obu przedmieściach, włącznie z leżącymi tam kaplicą św. Barbary i kościołem św. Salwatora (5 I).

7. F.B. Werner, Kościół i klasztor Franciszkanów, 1740–1756

W 1636 r. podstarostwo namysłowskie przekazane zostało z rąk rady wrocławskiej urzędnikom cesarskim. W 1642 r. przeprowadzono, zarządzoną 14 V 1640 r., inkorporację weichbildu namysłowskiego do księstwa wrocławskiego. W 1667 r. seniorzy ziemscy weichbildu nabyli dom przy ul. Długiej Sukienniczej (Lange Tuchmachergasse, późniejsza Lange Strasse, obecna ul. S. Dubois) przeznaczony na tzw. *Amts- und Landhaus*. Był to pierwszy budynek administracji stanowej i zarazem monarszej w mieście – symboliczna przeciwwaga ratusza⁴⁵. Wraz z tzw. redukcją kościołów zatriumfowała kontrreformacja, narzucona przez absolutystyczne państwo. Komisarze cesarscy i biskupi 26 II 1654 r. jako pierwsze w okręgu rewindykowali kościoły miejskie, parafialny i pofranciszkański, przekazując je w tymczasowy zarząd wydelegowanym franciszkanom. Duchowni ewangelicy i nauczyciel zostali zmuszeni do opuszczenia granic księstwa. Proces rekatalizacji okręgu trwał kilkadziesiąt lat, a o jego sukcesach wśród dolnych warstw społeczeństwa decydowały przede wszystkim migracje ludności – w 1724 r. na terenie dekanatu mieszkało już tylko katolików co ewangelików⁴⁶. Patronat fary namysłowskiej należący do monarchy, reprezentowanego przez starostę, w 1703 r. został sprzedany wraz z lennem zamkowym krzyżakom. Zakon nie zajmował się duszpasterstwem, proboszczami mianowano księży diecezjalnych.

Rada namysłowska nie zwróciła Kościołowi odbudowanego po pożarze z 1619 r. szpitala, właściwie będącego przytułkiem dla starych kobiet. Niezależnie istniało nadal stare leprozorium na Przedmieściu Krakowskim, w 1676 r. umieszczone w nowym, szachulcowym budynku, a w 1780 r. wzmiankowane jako przytułek (choć na planach oznaczane też jako szpital). Pofranciszkański kościół mariacki, zwany też „polskim”, pomimo ponownej konsekracji w 1654 r. długo stał opuszczony, podobnie jak niszczący klasztor. Przywrócenie franciszkanom, konkretnie ich gałęzi – reformatom, zabudowań klasztornych i kościoła, któremu zmieniono wezwanie na św. Piotra z Alkantary, doprowadziło do przebudowy barokowej całego zespołu w latach 1671–1675 (1681 – dzwonnicy). Nie powróciły natomiast

8. F.B. Werner, Kościół przy Bramie Wrocławskiej, 1740–1756

do miasta, obecne w nim w XV w., klaryski. Ich klasztor i kościół, położone naprzeciwko franciszkanów, już w połowie XVII w. były ruiną. Także kościół szpitalny, p.w. Świętego Ducha i św. Jerzego, stał ruiną aż do czasów pruskich. Jego resztki rozbierano od 1767 r., czyniąc miejsce pod przyszły kościół ewangelicki. Spalone w 1647 r.: stojący przed Bramą Krakowską kościółek św. Salwatora i przed Bramą Wrocławską – kaplica św. Barbary, zastąpione zostały kaplicą cmentarną p.w. Świętej Trójcy, położoną u zbiegu dróg z Wilkowa, Kowalovic i Starego Miasta, a więc już na drugim, północnym brzegu Widawy. Jej budowę przy cmentarzu, gdzie chowano służbę komturii krzyżackiej z zamku, zlecił w latach 1708–1709 starosta. Osadnictwo poza murami rozwijało się wzdłuż dróg zbiegających się przed dwiema prowadzącymi do miasta bramami (pozostałe dawne przejazdy zamykały fortyfikacje nowożytnie), na przedmieściach od tychże bram zwanych „Niemieckim”, inaczej „Wrocławskim”, i „Polskim”, czyli „Krakowskim”, stanowiących przedłużenia osi komunikacyjnej ośrodka na linii wschód–zachód. Przy czym za sprawą zmian rozwiązań dojazdu poprzez fortyfikacje bastionowe do Bramy Wrocławskiej (dwie drogi, na zachód i północ lub tylko jedna, na północ) najpoważniejszym przeobrażeniem przestrzennym podlegać musiało przedmieście zachodnie.

LENNO ZAMKOWE I TWIERDZA

Od 1533 do 1703 r. w posiadaniu rady wrocławskiej znajdowało się lenno zamkowe, obejmujące zamek i najpierw trzy, a potem pięć okolicznych wsi (Juskie, Głuszyna, Polkowskie, Smarchowice, Stare Miasto). Lenno zastawił Ferdynand I za 5500 węgierskich dukatów (floreń). Wysokość sumy zastawnej stale podnoszono (np. w 1578 r. do 20 708 dukatów), nie tylko z powodu wzrostu wartości lenna (w 1535 r. dokupiono doń folwark staromiejski, w 1540 – całą wieś Stare Miasto, odbudowano od podstaw wieś Juskie, w 1544 dokupiono dobra w Smarchowicach Śląskich)⁴⁷, ale też na skutek doliczania kosztów inwestycji, które stosownie do zaleceń monarszych o zabezpieczeniu przed ciągle spodziewanym najazdem tureckim czyniły tu władze Wrocławia. Ze względu na strategiczne położenie Namysłów nadal formalnie uważano za ważną fortecę; cesarska ordynacja obronna z 1578 r. wliczyła go wśród twierdz mających chronić granice od strony Polski i Węgier⁴⁸. Gromadzono zapasy broni, ale jednocześnie nie wzniesiono odpowiednio potężnych bastionów (w 1534 r. powstała nowa brama zamkowa i most, w 1617 r. – „rondel, inaczej szaniec” za „międzymurzem strzeleckim”), czego skutki uwidoczniły się w trakcie wojny 30-letniej, gdy miasto – w przeciwieństwie do samego zamku – bez trudu zdobywano.

W wykup przez cesarza zastawionego u wrocławian zamku i odstąpienie go wraz z sześcioma wsiami (Stare Miasto, Głuszyna, Woskowice Grn., Juskie, Polkowskie, Smarchowice) krzyżakom sfinalizowano w 1703 r. Zakon NMP utworzył na zamku komandorię, ograniczając się do administracji tutejszymi dobrami. Natomiast sprawa miejsca Namysłowa w strategii militarnej państwa odżyła w 1648 r., wraz z projektem wpisującym go na listę 7 twierdz zabezpieczających przed atakiem Szwedów. Od 1652 r. sejm śląski rozpisywał „podatek fortyfikacyjny”. Już pierwszy przeznaczony był m.in. na Namysłów, jedną z trzech tzw. twierdz krajowych (z których zresztą dostała najmniejszą kwotę dofinansowania). Od 1653 r. prowadzono tu budowę pasa fortyfikacji bastionowych, na które do 1655 r. wydano 8253 floreny, znów znacznie mniej niż na pozostałe fortece (do tego część środków zmarnotrawiono). W każdym bądź razie w latach 1653–1657 wzmiankowane były budowy dzieł fortyfikacyjnych przed Bramą Wrocławską i zamkiem oraz rozpoczęcie budowy 6 nowych bastionów, w 1657 r. – ukończenie „dzieła rogowego Leopolda” przed zamkiem. Ponownie dotacje z podatku skierowano tu w latach 1667 i 1668 r., kiedy przedstawiono niezrealizowane plany wielkiej rozbudowy twierdzy, tak aby mogła pomieścić trzytysięczną załogę⁴⁹. Zaniepokojenie sytuacją w pobliskiej Rzeczypospolitej zaowocowało datowanymi od 1669 i 1703 r. ponownymi staraniami o ulepszenie twierdzy, a nawet prośbą miasta o umieszczenie w nim garnizonu. Poza wartownikami oddziały wojskowe kierowano tu tylko epizodycznie, oficjalnie przyznawane środki w praktyce na miejsce nie dochodziły, a komendanturę powierzano np. staroście okręgowemu (1674) czy komturowi krzyżackiemu (1734).

Ze względu na stale powtarzające się lata kryzysowe w celu stabilizowania cen żywności powołano, zlokalizowane w trzech twierdzach śląskich, w tym właśnie w Namysłowie, Urzędy Prowiantowe. Swą działalność opierały one na zapasach zboża gromadzonych w czterech państwowych magazynach (w tym w Namysłowie), przypadających na całą prowincję śląską⁵⁰. W początkach XVIII w. wzniesiono arsenał artyleryjski, w 1704 r.

wysunięto niezrealizowany plan przebudowy pustego kościoła poszpitalnego na arsenał i magazyn prowiantu. Właściwy magazyn–arsenał wybudowano w 1708 r. na posesji zwanej Starym Tumem. Niewątpliwie chodzi o magazyn „prowiantu i amunicji” zaznaczany na planach przy wschodnim krańcu ówczesnej ul. Długiej Sukienniczej, którego to część już po przejściu miasta pod panowanie pruskie zaadaptowano na tymczasowy zбір ewangelicki. Stan rozbudowy fortyfikacji osiągnięty w latach 50. XVII w. trwał aż do lat 20. XVIII stulecia. W latach 1722–1724 odnotowano prace przy umocnieniach ziemnych. Od 1727 r. corocznie na utrzymanie twierdzy przeznaczano 107 florenów, pojawił się też garnizon, zwykle w sile kompanii. Nie zmieniło to opinii władz wojskowych o niedostatecznym przygotowaniu do działań wojennych, toteż w obliczu inwazji pruskiej (24 XII 1740) zarządzono ewakuację większości armat do Brzegu⁵¹.

Małgorzata Chorowska

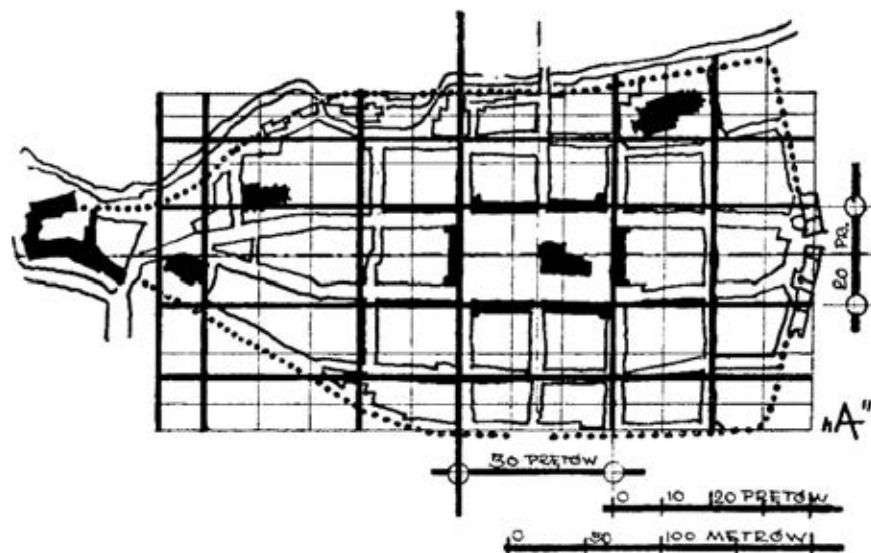
REKONSTRUKCJA UKŁADU URBANISTYCZNEGO I PARCELACJI MIASTA LOKACYJNEGO (KOMENTARZ DO PLANSZ NR 3 I 4)

Plan Namysłowa w części centralnej i wschodniej przedstawia regularną szachownicę bloków zabudowy, zamykającą się w obrębie zbliżonym do prostokąta. Układ urbanistyczny zachodniej części miasta jest odmienny i przypomina trójkąt, poprzercinany ulicami zbiegającymi się promieniście ku najdalej wysuniętemu na zachód wierzchołkowi, który zajmuje zamek.

Część środkowa, w odróżnieniu od zachodniej, sprawia wrażenie powstałej od jednego rzutu. Skupia się ona wokół wielkiego, prostokątnego Rynku o powierzchni odpowiadającej dwóm blokom zabudowy. Z Rynku wybiega 10 ulic, z których 8 łączy się w pary pod kątem prostym i znajduje ujęcie w każdym z jego 4 narożników, natomiast dwie pozostałe przecinają pośrodku dłuższe pierzeje – północną i południową. Powstałe w ten sposób pierzeje Rynku (w liczbie sześciu) jeszcze przed wojną⁵² miały identyczną długość – około 56–56,5 m. Wymiar ten, w przeliczeniu na stopy reńskie (31,3 cm), będące w użyciu na Śląsku w XIII w., daje 179–180 stóp, czyli równoważność 3 działek 60–stopowych. Co więcej, także długość Rynku nie jest przypadkowa, lecz wynosi 141–142 m (450–453 stopy), co odpowiada długości 3 sznurów (sznur = 150 stóp), a jego szerokość, 77 m, równa się 246 stopom. Wskazane zależności metrologiczne zostały dostrzeżone przez Janusza Pudelkę⁵³, który odszukał je także na większym obszarze miasta, wykazując, że podstawą jego rozmierzenia była siatka sznurowa o bokach 150 x 150 stóp. Miasto miało być wpisane w prostokąt o bokach 13 x 7 sznurów, by zająć powierzchnię około jednego łana flamandzkiego (il. 9). Jednakże rzeczywisty średniowieczny Namysłów wypełnił tak zakreślony prostokąt jedynie w swej środkowo-wschodniej części, natomiast część zachodnia, o trójkątnym zarysie, zajęła o wiele mniejszą powierzchnię. Długość pręta, którym miano dokonać owego rozmierzenia, została przez Pudelkę oszacowana na podstawie współczesnych rozmiarów rynku w Namysłowie jako mieszcząca się w przedziale wielkości prętów stosowanych na Śląsku (pomiędzy 3,928 m a 5,160 m).

Obecnie, dysponując wynikami badań architektonicznych kilku kamienic przyrynkowych i danymi odczytanymi z planu centrum miasta w skali 1:500, możemy drogą analiz metrologicznych rozstrzygnąć następujące kwestie:

- 1.) wskazać konkretne jednostki miar zastosowane przy parcelacji Namysłowa, wymiary kurii lokacyjnych i schemat podziału bloków na parcele,
- 2.) zweryfikować zasady użycia siatki sznurowej do wytyczenia planu środkowo-wschodniej części Namysłowa i ustalić zasięg rozmierzenia sznurem zachodniej części miasta,
- 3.) ustalić chronologię powstania całości średniowiecznego układu urbanistycznego.

9. Rekonstrukcja rozplanowania miasta na siatce sznurowej wg J. Pudelki

Ad 1. Dla ustalenia szerokości frontu działki lokacyjnej posłużmy się analizą metrologiczną szerokości fasad tych spośród kamienic przyrynkowych, które mają potwierdzoną metrykę średniowieczną, oraz wybranych kamienic z ulic Bolesława Chrobrego, Krakowskiej, 3 Maja i Obrońców Pokoju. Współczesne szerokości fasad kamienic zostaną przeliczone na miarę stopową, gdzie 1 stopa = 31,3 cm (a 1 pręt = 15 stopom = 4,7 m).

adres kamienicy	szerokość fasady (w metrach)	szerokość fasady (w stopach)	suma szerokości sąsiednich kamienic (w stopach)
Rynek 1	10	32	61
Rynek 2	9	29	
Rynek 3	9,5	30,5	58,5
Rynek 4	8,75	28	
Rynek 5	8	25,5	61,5
Rynek 6	11,25	36	
Rynek 7	11,25	36	63
Rynek 8	8,5	27	
Rynek 9	8,6	27,5	59,5
Rynek 10	9	29	
Rynek 11	9	29	61
Rynek 12	10	32	
Rynek 18	10	32	1/2 kurii
Rynek 22	9	29	1/2 kurii
Rynek 23	6	19	61
Rynek 24	13,25	42	
ul. Bolesława Chrobrego 2	8,5	27	51
ul. Bolesława Chrobrego 4	7,5	24	
ul. Krakowska 4	9,25	29,5	60
ul. Krakowska 6	9,6	30,5	
ul. 3 Maja 4	9,75	31	1/2 kurii
ul. 3 Maja 6	08	25,5	65,5
ul. 3 Maja 8	12,5	40	
ul. 3 Maja 7	10	32	1/2 kurii
ul. 3 Maja 9	9	29	51
ul. 3 Maja 11	7	22	
ul. 3 Maja 13	9,75	31	62
ul. 3 Maja 15	9,75	31	
ul. 3 Maja/ Waryńskiego 1	9	29	51
ul. 3 Maja 10	7	22	
ul. Obrońców Pokoju 2	10,5	33,5	2/3 kurii
ul. Obrońców Pokoju 8	12,5	40	
ul. Obrońców Pokoju 10	9	29	61
ul. Obrońców Pokoju 12	10	32	
ul. Obrońców Pokoju 14	9,75	31	1/2 kurii

Suma szerokości frontów sąsiadujących z sobą kamienic przyrynkowych wynosi około 60 stóp (± 2 stopy), co wskazuje, że taki był moduł rozmierzenia lokacyjnego. Pierwotne duże kurie w jakiś czas po lokacji rozpadły się, głównie na półwki, co obrazuje bardzo wysoka frekwencja kamienic o szerokości 28–32 stóp. Tylko w jednym przypadku – kamienic Rynek 23 i 24 – obserwujemy podział na tercje (19 i 42 stopy). W blokach położonych poza rynkiem, gdzie znacznie dłużej utrzymywała się zabudowa drewniana, szerokości połączonych w pary kamienic były bardziej zróżnicowane, choć notujemy tam również wiele działek pół- i pełnokurijnych oraz dwie działki szerokości 2/3 kurii (40–stopowe), powstałe w wyniku rozpadu na tercje. Każdy z 6 bloków przyrynkowych zawierał 3 działki o szerokości 60 stóp. Głębokość kwartałów położonych w pierzejach rynkowych północnej i południowej oraz przy ulicach Bolesława Chrobrego, Krakowskiej, 3 Maja i Obrońców Pokoju wynosiła po 210 stóp. Prawdopodobnie dzieliły się one na dwa rzędy działek o długościach 120 i 90 stóp. Pierwsze z nich rozmierzono przy Rynku i wzdłuż dwóch głównych osi komunikacyjnych miasta – ciągu ulic Bolesława Chrobrego i Krakowskiej oraz 3 Maja i Obrońców Pokoju. Pozostałe ulice zostały obramowane działkami o wymiarach 60 x 90 stóp (zob. plansze nr 4 i 5).

Ad 2. Zastosowany schemat szachownicowo–blokowy został wpisany w siatkę sznurową (150 x 150 stóp) i zrealizowany z niezwykłą konsekwencją. Rynek uzyskał wymiary 450 x 240 stóp, co dało mu powierzchnię niemal 6 wężysk (tj. kwadratów o boku jednego sznura). W planie miasta przeważały bloki zabudowy o wymiarach 180 x 210 stóp. Prócz nich zastosowano też bloki o wymiarach 240 x 210 i półwkwowe: 180 (lub 240) x 90 stóp, przewidziane dla obrzeży założenia. Takie cechy warsztatu urbanistycznego jak wprowadzenie siatki sznurowej oraz niewielkich, zbliżonych do kwadratu bloków zabudowy, wygodnych zarówno na etapie planowania, jak i w późniejszym funkcjonowaniu miasta, wskazują na biegłość geometrii, charakterystyczną dla drugiego etapu zakładania miast lokacyjnych na Śląsku. Osiągniętego efektu nie osłabiło zastosowanie wczesnej śląskiej kurii o wymiarach 60 x 120 stóp i archaicznych jednostek miar, czyli stopy o 31,3 cm oraz pręta długości 4,7 m.

Opisany schemat został zrealizowany z bardzo niewielkim odchyleniami na obszarze pomiędzy murem miejskim na wschodzie a ul. Waryńskiego na zachodzie. Pas o szerokości jednego sznura, położony pomiędzy ul. Waryńskiego a kościołem Franciszkanów, wykazuje wprawdzie pewne

cechy regularności, np. odpowiednią szerokość bloków w zachodniej pierzei ul. L. Waryńskiego, lecz przecinające go ulice zanikają lub nie utrzymują równoległości i ostro zbiegają się na placu przed kościołem Franciszkanów i zamkiem. Biorąc to pod uwagę, można co najwyżej powiedzieć, że wielkość założenia wytyczonego na bazie siatki sznurowej nie przekraczała prostokąta o bokach 8–9 x 6 sznurów. W przeliczeniu na jednostki pola zwane morgami daje to 16–18 mórg. Na zewnątrz niego pozostawał zarówno zamek, jak i kościół.

Ad 3. Plan średniowiecznego Namysłowa został też ściśle związany z kierunkiem drożnym, który w mieście rozwidłał się na dwa ciągi ulic, zbiegające się później wrzecionowato na dwóch jego krańcach: wschodnim – przed Bramą Krakowską, i zachodnim – przed zamkiem. Na obu krańcach wrzeciona widać deformację siatki pierwotnego rozmierzenia, przy czym na krańcu wschodnim jest ona niewielka, a na zachodnim obejmuje co najmniej wspomniany pas szerokości jednego sznura. Deformacja wschodnia jest z pewnością związana z usytuowaniem Bramy Krakowskiej pomiędzy ulicami Krakowską i Obrońców Pokoju, które w związku z tym musiały zostać zakrzywione. Jednakże z badań architektonicznych murów miejskich wynika, że Brama Krakowska ma metrykę XIV-wieczną, a starsze od niej partie murów XIII-wiecznych (tj. o wątku dwuwozówkowym) urywają się powyżej spodziewanego wylotu ul. Krakowskiej, gdyby miała ona przebieg prosty. Jest więc bardzo prawdopodobne, że pierwotna brama miejska znajdowała się na osi ul. Krakowskiej, a usytuowanie XIV-wiecznej bramy wiąże się z nadaniem środkowej partii miasta kształtu wrzeciona. Jeśli podobnie rzecz się miała ze zwężeniem środkowego bloku zabudowy po stronie zachodniej, mielibyśmy do czynienia z dwoma etapami kształtowania się planu średniowiecznego Namysłowa w obrębie murów miejskich. Etapy te rekonstruujemy w następujący sposób. Wkrótce po lokacji z lat 60. XIII w. nastąpiło rozmierzenie miasta na planie szachownicowym o wielkości 8–9 x 6 sznurów i opasanie go jakimiś bliżej nieokreślonymi obwarowaniami (*planças*), złożonymi z ogrodzenia lub wałów (?). Na odcinku wschodnim już w XIII w. stanął ceglany mur obronny o wątku dwuwozówkowym. Według wzmianki z 1321 r. kościół i klasztor Franciszkanów p.w. NM Panny znajdowały się „koło miasta”, co można rozumieć – poza granicami owego regularnego założenia. Zapewne w niedługi czas po tej dacie miasto rozrosło się ku zachodowi, pochłaniając kościół Franciszkanów i tereny przemysłowe („książęce słodownie”) przed zamkiem. Ceglany mur obronny o wątku jednowozówkowym zamknął ten teren w trójkątnym narysie, a dwie centralne ulice o przebiegu wschód–zachód doprowadzono do zbiegu, nadając im kształt wrzeciona. To z kolei spowodowało korektę usytuowania Bramy Krakowskiej. Nowy, XIV-wieczny narys murów obronnych, we wschodniej części zbliżony do prostokąta, przyciął kilkanaście kurii pierwotnego miasta, położonych w południowej części pierwotnego założenia (w narożnikach pd.–wsch. i pd.–zach.), które zapewne jeszcze w tym czasie nie były zasiedlone.

Czesław Lasota, Andrzej Legendziewicz

BUDOWNICTWO MUROWANE W 4. ĆWIERCI XIII – 1. TERCJI XVI W. (KOMENTARZ DO PLANSZ NR 3 I 5)

Podstawę źródłową opracowania stanowią rezultaty badań architektonicznych budowli – prowadzonych głównie z okazji ich remontów, zintensyfikowanych w obecnym stuleciu – źródła pisane oraz plany miasta i przedstawienia ikonograficzne obiektów. Wyniki badań architektonicznych kościołów o formach gotyckich, a także bloku ratuszowego, w którego zabudowie były skoncentrowane administracja i handel miasta, doczekały się publikacji⁵⁴. Istnienie murowanych domów mieszczan w okresie gotyku zostało potwierdzone odkryciem ich relikwii w elewacjach kamienic⁵⁵ w ramach prowadzonej przez autorów lustracji piwnic. W kręgu działań badawczych znalazły się również mury obronne miasta⁵⁶.

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. PIOTRA I PAWŁA

Jest to obecnie trójnawowa, sześcioprzęsłowa hala gotycka. Ten sam styl reprezentują przylegające do niej: wieża od zachodu na osi nawy głównej, cztery kaplice od południa, trzy kaplice i zakrystia od północy. Kościół poprzedzający obecne założenie halowe składał się z bazylikowego korpusu trójnawowego, zapewne czteroprzęsłowego, i prezbiterium (będącego pierwszym etapem realizacji świątyni) z przylegającą do niego zakrystią. Pozostałość bazylikowego korpusu stanowią dolne partie ścian obwodowych z cegieł ułożonych w wątku jednowozówkowym. Zakończenie budowy korpusu, skromnej bazyliki nakrytej pułapem i oświetlonej niewielkimi oknami, można więc określić na nie wcześniej niż początek XIV w. Można przypuszczać, że przez jakiś czas liturgia była sprawowana we wcześniej wzniesionym prezbiterium.

Proces realizacji kolejnych założeń został zapoczątkowany budową oskarpowanej wieży. W pierwszym etapie powstała jej dolna część, cztero-

10. Ch.F. von Wrede, Schematyczny plan miasta, ok. 1750 r.

kondygnacyjna, o wysokości około 22 m, z kruchtą w przyziemiu, w drugim zaś, po zmianie koncepcji, górna, o wysokości około 13 m, dwukondygnacyjna. Ściany obwodowe zachodniej części hali, czyli korpusu obecnego kościoła podzielonego na trzy nawy i tyleż przęseł, powstały w wyniku podwyższenia murów bazyliki. Nawy zasklepiają ostrołuczne koleby z lunetami, udekorowane żebrami o układzie trójpodporowym w bocznych nawach i gwiaździstym w głównej. Zadaszenie korpusu halowego nastąpiło po wymurowaniu wieży do jej pełnej wysokości. Przed przystąpieniem do budowy prezbiterialnej części hali rozwiązanie przestrzenne kościoła tworzyły korpus halowy i przylegająca do niego od zachodu wysoka czworoboczna wieża, od wschodu zaś dawne prezbiterium (pierwszy pomysł budowy nowego, o tej samej szerokości, ale wyższego, nie został zrealizowany). Wzniesioną ostatecznie prezbiterialną część hali, o nawach zamkniętych od wschodu trójbocznie, dyspozycji przestrzennej i sklepieniach rozwiązanych analogicznie do korpusu budowli, wyróżnia bogatszy detal architektoniczny: bardziej rozwinięte profilowanie krawędzi filarów, lizen, łęków, większa liczba piaskowcowych płaskorzeźbionych zworników oraz wsporników sklepień. Można domyślać się, że jest ona dziełem innego warsztatu budowlanego.

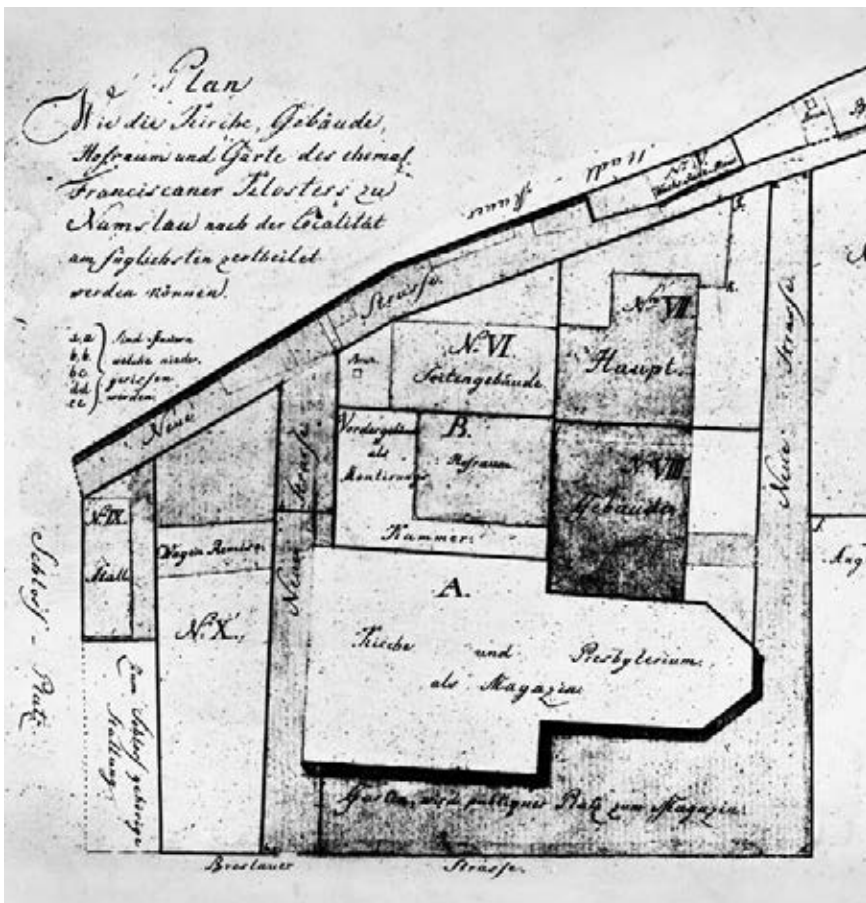
Kaplice mieszczkańskie przylegające od północy i południa do trzech przęseł zachodnich hali były wzniesione jedna po drugiej. Starszą ich grupę stanowią pary kaplic wschodnich, nakrytych pierwotnie niskimi dachami siodłowymi i zbudowanych jeszcze w czasie, kiedy układ przestrzenny kościoła tworzyły halowy korpus i prezbiterium wcześniejszego założenia. Parę wysokich jak kościół kaplic zachodnich szeregu południowego, w tym skrajną dwukondygnacyjną, nakrywały dachy dwuspadowe. Dolna kondygnacja kaplicy zachodniej była dostępna także z zewnątrz. Kaplice nakrywają sklepienia z układem żeber trójpodporowym, sieciowym, gwiaździstym, krzyżowym.

Jeden z dwóch pierwszych zapisów w kronice Frobenia dotyczących kościoła parafialnego mówi o rozpoczęciu w 1405 r. budowy wieży od fundamentu, kolejny zaś – o zainstalowaniu ołtarza w roku 1441⁵⁷. Druga z tych dat może wskazywać na czas ukończenia budowy kościoła halowego. Za przewlekłością procesu jego realizacji zdają się przemawiać wprowadzone w trakcie budowy istotne zmiany, ukierunkowane za każdym razem na powiększenie programu architektonicznego i bogatszy wystrój. Na czas niektórych zmian u schyłku okresu gotyckiego wskazują kolejne zapisy kronikarskie. Według Frobenia w 1483 r. kościół uległ pożarowi; w 1485 r. „kościół ledwo do Służby Bożej został przygotowany”; w 1493 r. został na nowo konsekrowany; w 1495 r. miała miejsce „odbudowa sklepienia od wieży do Pasji”⁵⁸. Z okresem odbudowy świątyni po pożarze można wiązać rezygnację z żeber przekątnych w sklepieniach gwiaździstych nawy głównej korpusu i we wschodnim przęśle części prezbiterialnej, a także przebudowę górnej partii wieży, którą zwieńczono krenelażem. W trzech wnękach w przyziemiu wieży umieszczono rzeźby sceny Chrystusa Ukrzyżowanego, ufundowane w roku 1496⁵⁹. Budowę obecnej zakrystii, nakrytej sklepieniem krzyżowym, określa zapis w kronice⁶⁰ i data „1526”, umiejscowiona nad wejściem.

KOŚCIÓŁ P.W. NMP I KLASZTOR MINORYTÓW

Formy architektoniczne prezbiterium kościoła, tylko w niewielkim zakresie zmienione w czasach nowożytnych, pozwalają datować jego realizację na 1. połowę XIV w., dokładnie równocześnie ze wschodnim skrzydłem klasztoru. Badania architektoniczno–archeologiczne wykonane w prezbiterium i w korpusie, z wnętrzem przebudowanym w okresie baroku i później zmienionym kształtem dachu, wykluczyły obecność w tych miejscach wcześniejszej świątyni.

Prezbiterium jest czteroprzęsłowe, o wymiarach wnętrza 20 x 8,5 m. Nakrywają je prostokątne pola sklepienia krzyżowo–żebrowego, podzielone żebrami jarzmowymi, z wyjątkiem przęsła wschodniego zasklepionego ponownie w okresie baroku. Prowadziło zeń troje drzwi: na dziedziniec klasztorny, do zakrystii w obrębie skrzydła klasztoru i na piętro klasztoru. Prezbiterium od zachodu zamykała postawiona w linii arkady tęczowej przegroda lektorium, sięgającego do wysokości 3 m. W czasie budowy

11. Plan kościoła klasztornego franciszkanów, przed 1945 r.

korpusu kościoła zredukowano jego program budowlany. Niezrealizowana budowla miała być trójnawowa, czteroprzęsłowa, oskarpowana, z aneksem po stronie wschodniej nawy południowej. Zmiana programu nastąpiła po wymurowaniu aneksu i pewnej wysokości ścian. W rezultacie powstał korpus dwunawowy, o wymiarach wnętrza 22,3 x 15,7 m, pseudobazylikowy, z nawą główną niższą od prezbiterium, nakryty dachem asymetrycznym. Stosunkowo niska południowa nawa boczna łączyła się z aneksem po jej stronie wschodniej i była dostępna z zewnątrz wejściem zlokalizowanym w drugim przęśle od wschodu. Minoryci na Śląsku byli w początkowym okresie silnie związani z rodami książęcymi. Można wnioskować, że prezbiterium i częściowo ściany korpusu zostały wzniesione przy wsparciu finansowym panującego⁶¹. Środki na dokończenie budowy korpusu o zredukowanym programie mogły pochodzić już z innych źródeł.

Ze wzmianką w kronice miasta mówiącą o budowie w 1420 r. kościoła i klasztoru Franciszkanów⁶² można wiązać stwierdzony fakt realizacji w jednym czasie nowego korpusu, zachodniego skrzydła klasztoru i biegnącego wzdłuż nich krążanka. Rozbudowany w 1420 r. korpus, o wymiarach wnętrza 22,3 x 19 m, z ceramicznym detalem architektonicznym, tworzyła trójnawowa, trzyprzęsłowa pseudobazylika nakryta jednym dachem. Nawa główna górowała nad bocznymi i była wyższa od prezbiterium. Nawy boczne nakrywały ostrołukowe koleby z lunetami, udekorowane żebrami o układzie trójpodporowym. Nakrycie nawy głównej pozostanie nieznanne (w nawiązaniu do sklepień w kościele parafialnym można przypuszczać, że była to koleba z lunetami i gwiaździstym układem żeber). Z korpusu było dostępne prezbiterium (otworem w przegrodzie lektorium), skrzydło krążanka i aneks na przedłużeniu nawy południowej. Wejścia z zewnątrz zlokalizowano na zachodnim skraju ściany południowej i w ścianie zachodniej na osi nawy głównej.

Wspomniane równoczesne wzniesienie zachodniego skrzydła klasztoru i krążanka stanowiło zapewne ostatni etap realizacji trójskrzydłowego *claustrum*, znanego z opisu inwentaryzacyjnego i planu ogólnego, sporządzonych wkrótce po sekularyzacji, na początku XIX w. Z jednopiętrowych skrzydeł klasztoru najpóźniej (po roku 1945) zostało wyburzone zachodnie, o znanym rozplanowaniu parteru, który był nakryty sklepieniem i podzielony na cele dostępne z korytarza. Głównym skrzydłem klasztoru w czasie poprzedzającym sekularyzację było wschodnie, zawierające na parterze m.in., licząc od prezbiterium: zakrystię, refektarz, podpiwniczone kuchnię, spiżarnię i małe pomieszczenie. Jedno z wnętrza parteru skrzydła północnego stanowiła zasklepiona kaplica⁶³. Informacje o zachodnim skrzydle klasztoru i analiza planu jego parteru pozwalają wnioskować, że ta kondygnacja zawierała pierwotnie gotycką salę nakrytą sklepieniem, prawdopodobnie o funkcji kapitularskiej. W jakimś czasie po zbudowaniu korpusu kościoła powstała wieża w kącie między nim i prezbiterium, na miejscu aneksu. O jej zawaleniu się w 1497 r. wiadomo z kroniki Frobeny⁶⁴. Jeszcze w latach 80. XX w. były zachowane fragmenty ścian wieży, przylegające do murów kościoła do wysokości około 2,5 m.

SZPITAL P.W. ŚWIĘTEGO DUCHA I ŚW. JERZEGO

Architekturę niezachowanego założenia szpitalnego, znajdującego się nieopodal Bramy Wrocławskiej, przybliżają plan miasta D. Petzolda z 1718 r. i rysunki F.B. Wernera z połowy XVIII w. Kościół, z dwiema przyległościami od południa, zwróconymi w stronę muru miejskiego, był jednoprzęsłowy, pięcioprzęsłowy, zamknięty od wschodu trójbocznie. W mniejszym z obiektów po stronie południowej można dopatrywać się zakrystii, w większym zaś części mieszkalnej szpitala, którą tworzył budynek oskarpowany.

RATUSZ I BUDYNKI HANDLOWE

Stale funkcjonowanie rady z podległymi jej organami zaowocowało wzniesieniem murowanego ratusza z wieżą podkreślającą prestiż władzy municypalnej. Z jej inicjatywy i zapewne środków finansowych zostały wzniesione murowane budynki handlowe o dyspozycji halowej, przylegające do ratusza, w których znalazły się m.in. stanowiska sprzedaży niektórych branż, mające wcześniej formę drewnianych straganów lub bud zlokalizowanych bezpośrednio na placu targowym. W czasach nowożytnych wnętrza i elewacje gotyckich budynków bloku ratuszowego były wielokrotnie przebudowywane. Wiedza o nich oparta jest na wynikach badań architektonicznych piwnic, parteru ratusza i wszystkich elewacji bloku ratuszowego, oraz studiach z lat 60. XX w. Wtedy to w ramach generalnego remontu bloku ratuszowego nowym budynkiem zastąpiono obiekt tworzący jego południowo-zachodnie naroże⁶⁵.

Jako pierwsze z murowanych obiektów na placu rynkowym pojawiły się, wzniesione w ramach jednego programu inwestycyjnego, ratusz (A) oraz po jego stronie zachodniej wieża (B) i postrzygalnia sukna (C). Informacje o ich realizacji zawarte są w kronice Frobeny: 1374 – „Ratusz w tym roku zaczęto budować od podstaw. W trzecim roku wstawiono okna i kraty żelazne”, 1378 – „W czwartym roku zbudowano sklepienie, kolumnę ozdobioną u dołu i góry ceglami, wykonano w całości przedsionek, w 1378 został zaprezentowany dach i wszystko inne od strony północnej, ukończenie przez...”, 1381 – „Wieża na ratuszu z postrzygalnią postawiona i od podstaw została wymurowana”, 1389 – „Wieża. Na ratuszu przez wymurowanie. W tym roku została przedstawiona...”⁶⁶. Odnosząc przytoczone informacje do stwierdzonego procesu realizacji murów tych trzech budowli, określono, że w latach 1374–1378 powstał ratusz i wzniesiona została razem z nim dolna, czworoboczna część wieży prawdopodobnie w 1381 r. oddano do użytku postrzygalnię, a osiem lat później ukończono budowę górnej, ośmiobocznej części wieży.

Bryła podpiwniczonego, jednopiętrowego ratusza gotyckiego przetrwała bez zmian. W latach 2002–2003 przywrócono pierwotne okonturowanie dekoracyjnego szczytu wschodniego oraz rozczłonkowanie piętra elewacji blendami i fryzami płycinowymi. Pierwsze rozplanowanie ratusza, o wymiarach wnętrza 16,6 x 12 m, na poziomie piwnic i piętra tworzyły cztery pomieszczenia o układzie dwutraktowym i dwupasmowym. Pasma zachodnie parteru stanowiło wnętrze rozczłonkowane dwiema arkadami. Z placu rynkowego do każdej z kondygnacji ratusza prowadziło odrębne wejście. Do piwnic zasklepionych kolebami prowadziły też dwa otwory przeznaczone do transportu beczek. Wyszynek trunku odbywał się prawdopodobnie w największym pomieszczeniu północno-zachodnim, różniącym się od pozostałych sklepieniem kolebkowym z lunetami. Wnętrza parteru nakrywały stropy. Piętro ratusza, przeznaczone dla organów władzy miasta, dostępne było z zewnętrznej klatki schodowej. Izbę Rady zasklepiła koleba z lunetami, udekorowana ceramicznymi żebrami o układzie trójpodporowym, pozostałe pomieszczenia piętra nakrywały stropy. Dekorację szczytu wzbogaciły ceglane sterczyny.

Dolna, czworoboczna część wieży, o wymiarach wnętrza 3,8 x 3,8 m, pierwotnie dzieliła się na pięć kondygnacji, z których pierwsza stanowiła loch więzienny nakryty kolebą. Z piętra ratusza na poziom drugiej kondygnacji wieży prowadziły schody w grubości jej ściany. Na ścianach czworobocznej opiera się ośmioboczna, dwukondygnacyjna, górna część wieży.

Budynek postrzygalni, przylegający do wieży od południa, o powierzchni wnętrza 6,3 x 5 m, był podpiwniczony, jednopiętrowy, nakryty stromym dachem pulpitem. Trzy następne budynki o funkcji handlowej były stawiane odrębnie. Najstarszy z nich (D) został dobudowany od zachodu do wieży i postrzygalni. Wymiary planu jego wnętrza wynosiły 12,3 x 6,8 m, był nakryty dachem dwuspadowym i podzielony na kondygnacje stropami. Można go identyfikować z sukiennicami. Piwnica pod południową częścią budynku była jedyną w bloku śródrzynekowym poza obrębem ratusza i postrzygalni. Fakt ten pozwala wiązać z nią wpis w kronice Frobeny z datą 1390, informujący o zbudowaniu w mieście piwnicy wina⁶⁷. Podziałów wewnętrznych ścianami masywnymi nie miały dwa budynki północne, jednopiętrowe, nakryte stromymi dachami dwuspadowymi. Wcześniej powstał budynek (E), dobudowany do wieży i skraju ratusza, o wymiarach wnętrza 9,9 x 9 m. U podstawy szczytu wieńczącego ścianę północną, okonturowanego tzw. kocim biegiem, znajdował się nieodczytany napis gotycką minuskułą, namalowany w płycinie. Najpóźniej wzniesiony budynek (F), tworzący północno-zachodnie naroże bloku śródrzynekowego, miał wymiary zbliżone do wyżej przedstawionego. Jego ścianę północną wieńczył szczyt uskokowy, a przed zachodnią znajdował się przedsionek.

Czas realizacji ostatniego z budynków handlowych (F) określa zapis w dziele Frobeny z datą 1495, z którego dowiadujemy się o rozpoczęciu budowy winiarni, z wykorzystaniem fundamentu położonego przed ponad 100 laty, i przekazaniu jej do użytku publicznego w roku następnym⁶⁸. W. Liebich, powtarzając w swojej kronice powyższą wiadomość, określił położenie winiarni nad Wielką Ławą Chleba, na prawo od ratusza⁶⁹. Lokalizacji tej odpowiada budynek (E). Wpis w kronice Frobeny z roku 1501 napomyka o zbudowaniu ław szewskich nad chlebowymi⁷⁰. Inwestycje z lat 1495–1496 i 1501 były prowadzone współcześnie ze sprawowaniem przez pierwszego kronikarza Namysłowa urzędu pisarza miejskiego. Wiadomo z przeprowadzonych badań, że budynki północne (E, F) zostały wzniesione od razu jako dwupoziomowe hale. W budynku (E), na prawo od ratusza,

12. Widok miasta od południa, początek XIX w.

były zainstalowane stanowiska sprzedaży o konstrukcji drewnianej, na parterze ławy chlebowe, a na piętrze na początku XVI w. ławy szewskie.

INNE BUDOWLE UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Na planach Namysłowa D. Petzolda z 1718 r. i F.B. Wernera z połowy XVIII w. uwieczniono szkołę przy murze miejskim, w północno-zachodnim kącie terenu kościoła parafialnego. Za taką jej lokalizacją od początku przemawia wpis z datą 1488 w kronice Frobenia, mówiący o budowie bastei „na murze przy szkole, z tyłu kościoła”⁷¹. Z kroniki tej wiadomo też o budowie w 1460 r. niemieckiej łaźni z cegieł i wapna⁷². Budynkiem łaźniowym w Namysławie mógł być obiekt stwierdzony przed Bramą Krakowską. W znajdującej się w remoncie elewacji jednopiętrowej kamienicy Krakowska 17 autorzy zarejestrowali fragmenty ścian budynku parterowego, z cegieł formatu gotyckiego w wątku jednowozówkowym.

DOMY MIESZCZAN

Po 1945 r. znaczna liczba kamienic staromiejskich uległa rozbiórce. Na miejscu wielu zespołów wyburzonych kamienic, w tym wszystkich w pierzejach wschodniej i zachodniej Rynku, powstały współczesne bloki mieszkalne. Jeszcze na początku lat 50. XX w. w ruinach kamienic wschodniej pierzei Rynku były widoczne na całej jej długości ostrołukowe arkady podcieni, z cegieł formatu gotyckiego. Najdalej dekadę później rozebrano mury kamienicy z zachowanym gotyckim sklepieniem podcienia, która zamykała pierzeję wschodnią od południa⁷³. Budynek ten i sąsiedni także zostały przedstawione na planie miasta F.B. Wernera jako podcieniowe. Wznosząc domy po stronie wschodniej Rynku, wkraczano podcieniami na plac, blokując częściowo wyloty ulic wychodzących z niego na północ i południe.

Również pierzeja północna Rynku w okresie gotyckim została w całości wypełniona zabudową murowaną, z tym, że bez podcieni, co unaocznili rozpoznane pozostałości fasad domów i w różnym stopniu zachowane mury piwnic. Rozpoznane ceramiczne fasady domów gotyckich w północnej pierzei Rynku, najpewniej patrycjuszowskich, charakteryzowały reprezentacyjne partery o wysokości około 4,5–5,5 m, znacznie niższe piętra oraz indywidualne rozwiązania form i wielkości otworów. Spośród tych ostatnich, mających na ogół profilowane krawędzie z kształtek ceglanych, wyróżniał się portal umiejscowiony na skraju elewacji (posesje nr 10, 6, 4). W domu nr 4 parter od frontu miał dwa wnętrza, sień oraz obok niej pomieszczenie również dostępne z placu rynkowego. Fasadę domu nr 6 dekorowała polichromia, złożona z czerwonego tła i na białym pomalowanych spoin. Przykładem murowanego domu z peryferyjnej części miasta jest ten stwierdzony na działce Pocztowa 5: wolnostojący, podpiwniczony, z wejściem na parter w ścianie bocznej od południa. Wątek gotycki murów widoczny jest też na piętrze elewacji frontowej i bocznej kamienicy przy ul. Wróblewskiego oraz w miejscu wyburzonej kamienicy przy ul. Obrońców Pokoju 12 i w ścianie bocznej sąsiedniej kamienicy nr 10.

Z przekazu kronikarskiego wiemy o rozporządzeniu rady wydanym w 1419 r., które gwarantowało dostarczanie cegieł budującym domy na 2–3-letni kredyt⁷⁴. Inicjatywa rajców, pragnących zapewne uczynić swoje miasto bezpiecznym i piękniejszym, przyczyniła się niewątpliwie do skokowego wzrostu zasobu domów murowanych. Jednak nie stały się one dobrem powszechnym jeszcze w okresie kilku następnych stuleci. Piszący w XIX w. kronikę miasta zanotował, że według miejscowego zwyczaju domy budowane są na przemian – drewniane i murowane, a na Rynku są przeważnie murowane⁷⁵.

MURY OBRONNE

U progu czasów nowożytnych Namysłów zabezpieczały wysoki mur wewnętrzny, flankowany basztami, i niski zewnętrzny zaopatrzony w basteje. Nasilony proces niszczenia muru wewnętrznego rozpoczął się w 1. połowie XIX w. Dobudowywano do niego z obu stron liczne przybudów-

ki, rozbierano górne partie baszt i na niektórych odcinkach niszczone go całkowicie. Dalszą degradację muru przerwała realizacja w latach 50.–60. XIX w. promenady na zasypanej fosie. Po jej utworzeniu, jeszcze w XIX w. zostały wyburzone, w związku z rozwojem komunikacji, wieżowa Brama Wodna, Brama Wrocławska ze stojącą przy niej wieżą i Brama Krakowska, z wyjątkiem ściany od strony miasta. W latach 60. XX w. przeprowadzono naprawę wolno stojących relikwów muru⁷⁶. Użyto wtedy cegieł nowych, częściowo lub całkowicie zastępując nimi lico oryginalne. Tak samo postąpiono z zewnętrznym murem bastejowym, wyeksponowanym po stronie południowej Starego Miasta.

Wewnętrzny pierścień murów miejskich miał 37, wież zróżnicowanych pod względem wielkości, formy oraz umiejscowienia w linii kurtyny. Przedstawione na planie miasta ich rozmieszczenie rekonstruowane jest na podstawie rozpoznanych przez K. Bimlera⁷⁷ wież i w nawiązaniu do zaznaczonych na planie twierdzy namysłowskiej z 1671 r. i planie sporządzonym przez D. Petzolda w 1718 r. Odstępy między rozpoznanymi basztami zawierają się w granicach 23–36 m. F.B. Werner przedstawił wieże jako zwieńczone krenelażem, z wyjątkiem tych przy bramach, mających już atykę.

Badania architektoniczne wykazały, że wewnętrzny mur, zamykający miasto od wschodu i na odcinku wschodnim od północy, o grubości 2,2 m, był wzniesiony jeszcze w wątku dwuwozówkowym. Przeplata się on z wątkami jednowozówkowym i nieregularnym, wykonanymi w trakcie jego konserwacji. Wątek dwuwozówkowy występuje też w basztach nr 16–18. Baszty nr 16 i 17, o długości 6,5 i 7,5 m, wykraczały przed kurtynę na 4 m. Wskazany wążek w baszcie nr 16 zachowany jest do wysokości 6 m, z tego poziomu wyrastało przedpiersie wieńczące kurtynę. Istnienie muru z licem w wątku dwuwozówkowym na południe od Bramy Krakowskiej potwierdza odkryte przez nas jego przyziemie w obrębie budynku Forteczna 24. Młodsza fazę budowlaną muru zamykającego miasto od wschodu tworzą zespół Bramy Krakowskiej i odcinek kurtyny odchodzący od niego w stronę baszty nr 18, wzniesione w wątku jednowozówkowym. Wieża, o wymiarach w obrysie zewnętrznym 7,6 x 7,8 m i grubości ścian pierwszej kondygnacji 2,5 m, zachowała się do wysokości 24,8 m. Pierwszą jej kondygnację tworzył zasklepiony loch więzienny, wyższe, których było co najmniej sześć, zostały nakryte stropami. W ościeżach wnęk strzelnic występują wryte w ceglach napisy i daty, z których najstarsza pochodzi z 1418 r. Mur zamykający miasto od południa został wzniesiony, z wyjątkiem krótkiego odcinka wschodniego, z licem w wątku dekoracyjnym, jednowozówkowym. Najwyższy zachowany odcinek kurtyny, odchodzący od baszty nr 35 na zachód, ma wysokość 5,5 m. Jedną z wyeksponowanych baszt, nr 26, jest półcylindryczna o średnicy 8 m. Baszty zbudowane na planie prostokąta różniły się gabarytami i układem od kurtyny. Do najmniejszych z rozpoznanych należała oznaczona nr 32, mająca 5 m szerokości, wysunięta na zewnątrz kurtyny na 4,5 m. Największa baszta, nr 35, szerokości 8,5 m, wykraczała przed kurtynę na 5 m. Baszty nr 29 i 31 były również wysunięte w stronę miasta. Baszty nr 28 i 34 od początku wyrastały ponad kurtynę. Baszty nr 23, 25, 26, 31, 35 zostały zbudowane jako otwarte w stronę miasta. Mur zamykający miasto od północy, od Bramy Wodnej do zamku, był wzniesiony w wątku jednowozówkowym. Rozpoznane baszty nr 4–7, 9 stanowiły założenia prostokątne, mające w widoku od zewnątrz miasta formę ryzalitów wysuniętych przed kurtynę na 1–1,6 m. Wymiary baszt nr 4 i 5 wynoszą 7 x 7 i 7 x 8 m. Na elewacjach wieży Bramy Krakowskiej i wielu miejscach muru, który zabezpieczał miasto od południa zostały stwierdzone ślady czerwonej powłoki malarskiej⁷⁸.

Informacje z kroniki Frobenia o murach obronnych (APWr., Rep. 135E 99a):

1348 – „W poprzednich latach miasto nie miało przy bramach niektórych umocnień z murami i wieżami, jak mam opinię z niektórych wilkierzy i innych historii. Jeszcze z obu stron od południa i północy, od stawów tylko z blankami i fosą było w posiadaniu...” (k. 1).

1349 – Budowa 4 cegielni (k. 1).

1350 – Rozpoczęcie budowy fundamentu muru miejskiego (k. 1).

1359 – Cesarz Karol przekazał na budowę muru miejskiego 50 grzywien i nakazał dawać ze swojej renty 15 grzywien rocznie do czasu jego ukończenia (k. 2).

1371 – Brama Krakowska, wcześniej zwana Kluczborską, i Wrocławska zwana Brzeską (k. 6).

1388 – „Brama Wodna. W tym roku z wieżą od fundamentu była wzniesiona...” (k. 6).

1390 – Zbudowano strażnice „na murach i przy i na niektórych wieżach” (k. 6).

1394 – Zbudowano Wieżę Piekarską, dawniej zwaną Wójtowską (k. 10).

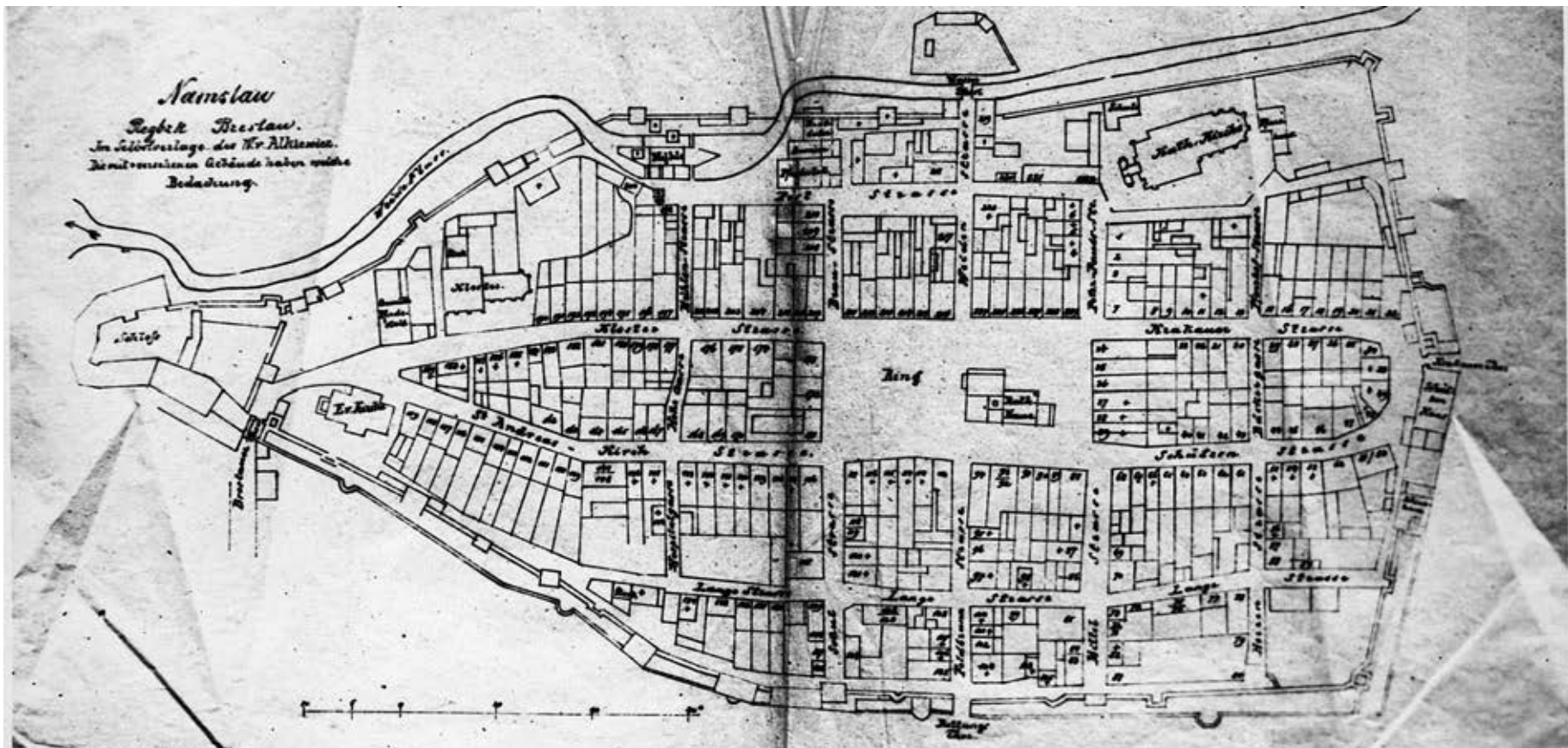
1396 – Zbudowano wieżę przy Bramie Wrocławskiej (k. 10).

1398 – Zbudowano od fundamentu Wieżę Karczmarzką, wcześniej zwaną Wysoką (k. 10).

1415 – „Mur obiegający miasto od południa, północy i stawów wzniesiony i przedstawiony został wymurowany, to przy Bramie Wodnej jeszcze kilka lat był murowany” (k. 14).

1428 – Zbudowano fosę zewnętrzną i wał przed Bramą Krakowską (k. 20).

1462 – Zbudowano mur (*parchen*) przed Bramą Wodną, „gdzie woda wpływa do miasta” (k. 56).

13. W. v. Alkiewicz, Schematyczny plan miasta, 1865 r.

- 1471 – Zbudowano strażnicę z tyłu szpitala (k. 67).
- 1471 – Zbudowano mur przed Bramą Krakowską, na wale zewnętrznym (k. 68).
- 1488 – Zbudowano basteję „na murze przy szkole, z tyłu kościoła”. Zlecono założyć dach na murze (k. 123v).
- 1493 – Zbudowano odcinek muru (k. 130).
- 1497 – Zbudowano mur „z tyłu Wieży Karczmarzkiej” (k. 133).
- 1499 – Zbudowano mur „od Bramy Krakowskiej naprzeciw pastwiska, od pierwszej bastei przy wodzie z tyłu Wieży Piekarskiej” (k. 139v).
- 1499 – W zatartym zapisie wymienione Wieża Krawiecka i basteja „z tyłu kościoła szpitalnego” (k. 139).

Stwierdzone w wyeksponowanych partiach muru różnice w strukturze oraz kolorystyce lica, odniesione do informacji o nim w kronice Frobeny, pozwalają wyróżnić etapy budowy, która trwała ponad pół wieku. W historiografii utrwalili się poglądy, iż realizacja muru z basztami została rozpoczęta w 1350 r., wyrobiony na podstawie mało precyzyjnych dwóch pierwszych zapisów w kronice, odnoszących się do obwodu warownego miasta⁷⁹. Za najwcześniej wzniesiony, już przed 1348 r., można uważać mur z licem w wątku dwuwozówkowym, zabezpieczający miasto od wschodu i na odcinku wschodnim od północy. Ukształtowanie terenu i Widawa, płynąca wzdłuż północnej granicy miasta szeroką, podmokłą doliną, sprawiała, że najbardziej zagrożone było ono od strony wschodniej. Po włączeniu do ziem Korony Czeskiej Namysłów stał się ważnym ośrodkiem strategicznym na pograniczu z Królestwem Polskim⁸⁰, co zaowocowało kontynuacją realizacji murowanego obwodu warownego. Po założeniu czterech cegielni (1349) przystąpiono do budowy muru (1350), wspomaganą finansowo przez monarchę (1359). Można wskazać, że w tym okresie powstał mur zabezpieczający miasto od południa z regularnie rozmieszczonymi ciemnymi główkami oraz zróżnicowanymi basztami. W ramach kolejnych inwestycji powstawały następne partie muru, mające lico w wątku jednowozówkowym, z ciemnymi główkami ułożonymi przypadkowo, oraz zwiększono potencjał obronny partii istniejących. O niektórych inwestycjach wiadomo z kroniki. Z informacją o budowie strażnicy (1390) można wiązać przebudowę części baszt na zamknięte od strony miasta, zadane, a także zabezpieczenie przedpierzchni kurtyny drewnianym gankiem. Na zwiększenie wartości obronnej wewnętrznego obwodu murów złożyła się też realizacja wysokich wież w jego narożach wschodnich – Piekarskiej (1394) i Karczmarzkiej (1398) – oraz osłaniających bramy Wrocławską (1396) i Krakowską. Razem z Wieżą Karczmarzką powstał krótki odcinek muru, dochodzący do niej od zachodu. Równoczesna realizacja Bramy Krakowskiej, ze stojącą obok niej wysoką wieżą i odcinkiem kurtyny, zdaje się świadczyć o lokalizacji pierwszej bramy prowadzącej do miasta od wschodu, związanej z najwcześniej zbudowaną częścią muru miejskiego, z licem w wątku dwuwozówkowym, w miejscu baszty nr 18 (zob. tekst M. Chorowskiej). Według zapisów w kronice w 1415 r. miasto obiegał mur od południa i północy, zaś obok wieżowej Bramy Wodnej, wymurowanej od fundamentu w 1388 r., stawiano go jeszcze przez kilka lat. Można więc domyślać się, że realizacja muru zamykającego miasto od północy została zaczęta od postawienia Bramy Wodnej.

W drugiej połowie XV wieku wokół miasta zrealizowano część drugiego, zewnętrznego pierścienia murów z bastejami. Zachowany do dziś po stronie południowej Starego Miasta mur zewnętrzny z trzema bastejami jest posadowiony na fundamencie filarowo-łękowym. Mur, z licem w wątku jednowozówkowym, o grubości 70–75 cm, miał około 3 m wysokości i co najmniej w niektórych partiach był wzmocniony skarpami. Dwie półkolisty basteje, większa o średnicy 9 m, stanowią rekonstrukcje, trzecia zaś, pięcioboczna, długości 4,4 m, szerokości 2,8 m, jest w stanie ruiny. Plany

Namysłowa z 1671 i 1718 r. ukazują mur po stronie południowej z ośmioma bastejami i północny zaopatrzony w 3 basteje. Zapisy w kronice Frobeny z okresu lat 1462–1499, informujące o budowie niektórych części zewnętrznego obwodu murów, wskazują, że zabezpieczał on miasto z trzech stron i był realizowany etapami. Rozbiórka partii zewnętrznego obwodu murów z bastejami, nie zaznaczonych na wspomnianych planach, nastąpiła w związku z budową fortyfikacji bastionowych. Z dzieła Frobeny dowiadujemy się, że istniały basteje na wysokości szkoły, z tyłu kościoła (1488) i w rejonie Wieży Piekarskiej (1499), i że mur został zabezpieczony dachem (1488). W okresie realizacji obwodu bastejowego zostało przebudowane przedpierzchnie wysokiego muru wewnętrznego, w którym zwieńczenie kurtyny blankami zastąpiono ścianą z otworami strzelniczymi.

Elżbieta Kościak

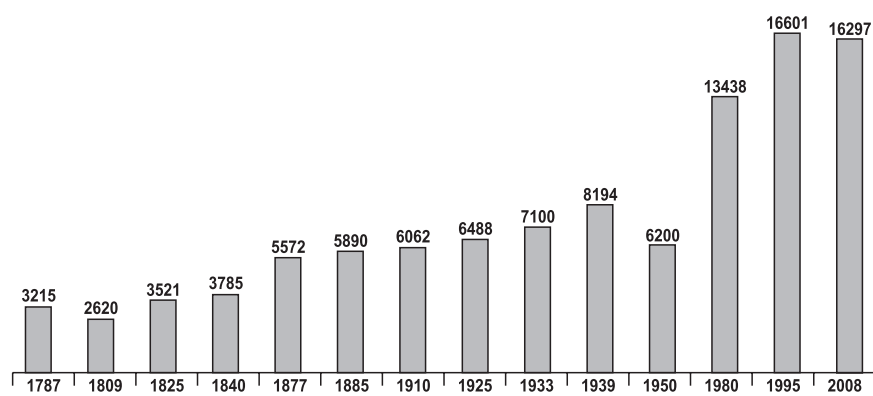
ROZWÓJ SPOŁECZNY I GOSPODARCZY OD 1741 R. DO WSPÓŁCZESNOŚCI

LUDNOŚĆ

Najcenniejszą osiemnastowieczną rejestracją ludności Śląska są *Generalne tabele statystyczne z 1787 r.*, sporządzone na polecenie ministra C.J.H. hr. von Hoyma, któremu podlegała ta nowa prowincja pruska⁸¹. Śląsk nie należał do obszarów równomiernie zasiedlonych. Wyraźnie dzielił się na dwie strefy: północno-wschodnią – rzadziej zaludnioną, i południowo-zachodnią – gęsto zaludnioną. Powiat namysłowski znajdował się w pierwszej strefie i w jej obszarze należał do gęściej zaludnionego okręgu wołowsko-namysłowskiego⁸². W tej północno-wschodniej części Śląska stosunki etniczne nie były jednoznacznie klarowne. We wschodniej i środkowej części tego obszaru, obejmującej również powiat namysłowski, przewagę miała ludność polska. Sam powiat nie był jednak jednolity etnicznie. Pod Namysłowem znajdowały się wsie zamieszkałe w dużej części przez ludność niemiecką. W samym Namysłowie większość rodzin urzędniczych czy należących do bogatszego mieszczaństwa wywodziła się również z ludności niemieckiej. W *Generalnych tabelach statystycznych* mieszkańców miast, a więc i Namysłowa, podzielono na trzy niejednorodne kategorie: chrześcijan, Żydów i garnizon, tworzony oprócz żołnierzy także przez członków ich rodzin. W 1787 r. w mieście mieszkało 2521 chrześcijan (pozostając przy terminologii źródła), 654 osoby związane z garnizonem oraz 40 Żydów. Ludność cywilna (bez rodzin żołnierskich) mieszkała w 297 domach, a więc na jeden budynek przypadało 8,6 osoby⁸³. W 1809 r. w Namysłowie mieszkały 2582 osoby cywilne religii chrześcijańskiej, a więc przyrost liczby mieszkańców tej kategorii w stosunku do wyników poprzedniego spisu był niewielki i wyniósł zaledwie 61 osób, czyli średnio 2,8 osoby rocznie. Wśród wspomnianych wyróżniono: 556 dorosłych mężczyzn, 797 kobiet, 452 chłopców, 524 dziewczęta, 83 czeladników, 50 parobków, 120 chłopców i dziewczek służebnych. Liczba ludności żydowskiej nie uległa większym zmianom – 38 osób, czyli 2,6% ogółu mieszkańców⁸⁴.

W 1825 r. Namysłów liczył już 3521 mieszkańców. W liczbie tej było 954 katolików, czyli 27%, i 92 Żydów (2,6%), dominującą resztę stanowili protestanci. W ciągu 16 lat przybyło miastu aż 901 mieszkańców. Ten znaczny wzrost zaludnienia, średnio około 56 osób rocznie, spowodowany został niewątpliwie dogodnymi warunkami stabilizacji po okresie wojen

napoleońskich, czyli miał w nim swój udział zarówno przyrost naturalny o charakterze kompensacyjnym, jak i migracyjny. Cała ludność mieszkała w 257 budynkach w obrębie miasta właściwego i w 86 na przedmieściach⁸⁵. Zatem na jeden budynek mieszkalny przypadało nieco ponad 10 osób. Kolejny spis mieszkańców, przeprowadzony w 1840 r., wykazał w Namysłowie 3785 mieszkańców. Ewangelików było 2562, a więc stanowili 68% ludności. Przybywało katolików, było ich już 1049, tj. około 28%, i Żydów – 174, czyli prawie 5% ogółu mieszkańców⁸⁶.

Wykres 1. Zmiany liczby mieszkańców Namysłowa od końca XVIII w.

W 1840 r. więcej było w mieście kobiet – na 100 mężczyzn przypadało ich prawie 109⁸⁷. Gospodarstwo domowe liczyło wówczas przeciętnie 4,4 osoby, a na jeden dom przypadało średnio 12,6 osoby⁸⁸. Pod koniec 1. połowy XIX w. w krajobrazie miasta zaczynają się pojawiać kamienice czynszowe⁸⁹. Według informacji namysłowskiego urzędu miejskiego w końcu 1877 r. mieszkało w mieście 5295 osób cywilnych i 277 żołnierzy miejscowego garnizonu⁹⁰. W 1910 r. liczba mieszkańców razem z wojskiem wyniosła 6062 osoby. Przyrost ludności następował głównie dzięki przyrostowi naturalnemu, który jednak wykazywał tendencję malejącą. Oto od kwietnia 1877 do kwietnia 1878 r. odnotowano 215 urodzeń i 170 zgonów. Przyrost naturalny miał więc wartość dodatnią. W 1882 r. liczba odnotowanych zgonów przewyższała już liczbę urodzeń (227 urodzeń i 246 zgonów). W 1910 r. na 162 urodzenia przypadło 158 zgonów. Przy tak minimalnej różnicy można powiedzieć, że przyrostu naturalnego niemal nie było⁹¹. Na spowolniony przyrost ludności Namysłowa i ujemny przyrost naturalny wpłynęły migracje, powodujące ubytek zwłaszcza ludzi młodych i stanu wolnego. Ta charakterystyczna cecha migracji zarobkowych nie pozostaje bez wpływu na kształtowanie się przyrostu naturalnego poprzez jego składowe, tj. stopę rodności i umieralności. Tylko w 1910 r. Namysłów opuściło 1053 mieszkańców, a przybyło 988 osób⁹². W latach 1880–1910 ludność powiatu namysłowskiego zmniejszyła się o 22%, a to znaczy, że wyemigrowało aż 21800 osób⁹³. Wymownym skutkiem tych migracji jest spadek liczby zawartych związków małżeńskich. Oto w latach 1877–1878 zawarto 48 małżeństw, w 1882 r. – 70, a w 1910 – 46⁹⁴.

Pod koniec 1877 r. w Namysłowie było 361 domów zamieszkałych i 2 niezamieszkałe. Zagęszczenie w budynkach mieszkalnych wzrastało i wynosiło przeciętnie 14,6 osoby na dom. Zjawisko to należy łączyć z budową kamienic czynszowych. W 1885 r. w mieście znajdowało się 376 domów zamieszkałych i niezamieszkałych, a liczba mieszkańców w tym samym czasie wynosiła 5890 osób. Jednocześnie w źródle odnotowano 1286 gospodarstw domowych⁹⁵. Na jeden dom przypadało już 16 osób, a na jedno gospodarstwo domowe 4,6 osoby. Na 100 mężczyzn cywilów przypadało 97,6 kobiet, a po doliczeniu 343 mężczyzn z miejscowego garnizonu proporcje wyniosą 90,2 kobiet⁹⁶. Przewaga mężczyzn miała zapewne związek z migracjami do miasta. Namysłów, siedziba powiatu, był niewątpliwie atrakcyjnym kierunkiem migracji dla ludności wiejskiej. Mówimy wszak o okresie, w którym ruchy migracyjne na Śląsku są już znaczne i, gdy idzie o migracje wewnętrzne, przybierają jednoznacznie kierunek wieś – miasto. W migracjach o charakterze zarobkowym, a z takimi mamy do czynienia, liczniej uczestniczą mężczyźni. Tym należy tłumaczyć nadwyżkę ich w ogólnej liczbie mieszkańców miasta.

Po I wojnie światowej liczba mieszkańców Namysłowa wzrosła, zwłaszcza dzięki migracjom. Napłynęli do miasta niemieccy przesiedleńcy z sąsiedniego Poznańskiego, które znalazło się w granicach niepodległej Polski. W 1925 r. w Namysłowie mieszkało 6488 osób, a w 1933 r. już 7100 osób⁹⁷. Przyrost mieszkańców miasta w latach 30. był następstwem migracji o charakterze ekonomicznym. W 1931 r. przybyło 1005 osób, a wyjechały 942. W tym samym czasie przyrost naturalny miał wartości ujemne (urodziło się 84 dzieci, zmarło 100 mieszkańców miasta)⁹⁸. W 1933 r. na 100 mężczyzn przypadało 104,7 kobiety⁹⁹. W odniesieniu do 1933 r. możemy przedstawić strukturę zawodową mieszkańców. Otóż w tym roku jako czynne zawodowo deklarowało się 3200 osób, czyli 45,1% ludności; jako samodzielne, nie wykonujące zawodu – 881, tj. 12,4%, zaś 3019 to pozostający na utrzymaniu członkowie rodzin, co stanowiło 42,5%. Struktura zatrudnienia 2817 osób posiadających pracę przedstawiała się następująco: zatrudnieni w rolnictwie i leśnictwie – 214 osób (7,6%), w przemyśle i rzemiośle – 1059 osób (37,6%), w handlu i komunikacji – 750 osób (26,6%), w służbie publicznej i prywatnych usługach – 556 osób (19,7%), w służbie domowej – 238 osób (8,5%). Bez pracy pozostawały 383 osoby, tj. 12% czynnych zawodowo żywicieli rodzin. Największą grupę wśród bezrobotnych stanowili robotnicy – 305 osób. Pracy poszukiwało też 54 pracowników umysłowych i 24 pracowników domowych¹⁰⁰.

W 1936 r. do Namysłowa został przyłączony obszar wsi Bemowskie, która odtąd będzie stanowiła wschodnią część miasta. Według danych spisu powszechnego z maja 1939 r. Namysłów liczył 8194 mieszkańców i 2176 gospodarstw domowych. Na jedno gospodarstwo przypadało zatem średnio 3,8 osoby. Znacznie zmieniły się proporcje płci. Na 100 mężczyzn przypadało aż 136,1 kobiet. Zapewne ta zmiana została po części wywołana migracjami, ale prawdopodobne jest również to, że część namysłowskich mężczyzn została już wcielona do wojska¹⁰¹. Włączenie do miasta obszaru wiejskiego spowodowało wzrost odsetka zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie do 8,3%. W porównaniu z 1933 r. wzrósł także odsetek zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle – do 55,9%. Podobnie odnotowany został wzrost zatrudnienia w handlu i komunikacji do 35,9%¹⁰². W 1943 r. liczba ludności mieszkającej w Namysłowie wzrosła znacznie za przyczyną uciekinierów z bombardowanych zachodnich miast Rzeszy Niemieckiej. Przybyło 4500 osób, m.in. z Kolonii i Aachen. Kolejna grupa uciekinierów zamieszkała w mieście i w powiecie namysłowskim w 1944 r. Było to 500 dzieci z Berlina, a w marcu i w kwietniu 4500 dzieci wraz z opiekunami z Wrocławia¹⁰³. Zimą 1945 r., w obliczu ofensywy Armii Czerwonej zarządzono z kolei ewakuację, która w zamierzeniu objąć miała większość mieszkańców miasta.

Namysłów leży na obszarze, który wchodził w skład tzw. Ziemi Odzyskanych po II wojnie światowej, a więc nastąpiła tu niemal całkowita wymiana mieszkańców. Pierwsi osadnicy polscy zaczęli przybywać do miasta tuż po zakończeniu działań wojennych, zaś wiosną 1946 r. rozpoczęto planowo wysiedlać ludność niemiecką. W 1950 r., według danych pierwszego powojennego spisu powszechnego, mieszkało w mieście 6200 osób. Liczba ta była więc o prawie 2000 niższa niż odnotowana w niemieckim spisie powszechnym z maja 1939 r. W ciągu kolejnych 30 lat liczba namysłowian wzrosła ponad dwukrotnie i w 1980 r. wynosiła już 13 438 osób. W 1995 r. odnotowano 16 601 osób mieszkających w mieście. Lata 90. XX w. to jednak okres, w którym rozpoczął się powolny spadek liczby ludności. W 2006 r. mieszkało w mieście 16 498 osób, a rok później 16 358¹⁰⁴. Na wielkość zaludnienia wpływ mają dwa zjawiska: przyrost naturalny i migracje. W ruchu naturalnym w latach 2005–2007 można zauważyć tendencje charakterystyczne dla miasta końca XX i początku XXI w. Oto liczba nowo zawartych związków małżeńskich w tym czasie wzrasta: 2005 r. – 96 par zawarto związków małżeńskich, w 2006 r. – 113, a w 2007 r. – 130. Odwrotną, bo spadkową tendencję miały w tym czasie urodzenia: w 2005 r. było ich w mieście 162, w 2006 r. – 130 i w 2007 r. – 143. Liczba zgonów pozostawała na zbliżonym poziomie, a więc: w 2005 r. zmarło w Namysłowie 141 osób, w 2006 r. – 159 i w 2007 r. – 155. Oznacza to, że tylko w 2005 r. przyrost naturalny był dodatni i wyniósł 21 osób, ale już w 2006 r. bilans urodzeń i zgonów był ujemny i wyniósł 29 osób, a rok później – 12. Ujemny przyrost naturalny odnotowano w mieście już w roku 1998¹⁰⁵. Ujemne było także saldo migracyjne. Oto w 2007 r. do Namysłowa przybyły 182 osoby, w tym 9 z zagranicy, ale jednocześnie miasto opuściło 308 osób, w tym 22 wyjechały za granicę. Saldo migracyjne wyniosło więc 126 osób, co w przeliczeniu na 1000 mieszkańców oznacza spadek równy 7,63. Spadek ten był ponad dwukrotnie wyższy niż w tym samym czasie w gminie Namysłów, gdzie wynosił 3,50¹⁰⁶.

Ruchy naturalny i wędrownikowy mają również wpływ na strukturę ludności według wieku i płci. W drugiej połowie lat 90. XX w. wyraźniej zaznaczyło się w mieście niekorzystne zjawisko demograficzne, polegające na spadku liczby osób w wieku przedprodukcyjnym. Jednocześnie zwiększał się udział w ogólnej liczbie ludności osób, które osiągnęły kategorię wieku produkcyjnego i poprodukcyjnego. Prognozy demograficzne wskazują, że zjawisko to będzie się pogłębiało. Na początku XXI w. proporcje płci mieszkańców Namysłowa wskazywały na przewagę kobiet. W 2006 r. na 100 mężczyzn przypadało 108,3 kobiet, a rok później – 109,1¹⁰⁷. Jeśli weźmiemy pod uwagę to, że w 2007 r. odnotowano ubytek mieszkańców z powodu migracji i ujemnego przyrostu naturalnego, wolno przypuszczać, że proporcje te pogorszyły się zwłaszcza na skutek opuszczenia miasta w większym stopniu przez mężczyzn.

14. Wnętrze kościoła ewangelickiego, przed 1945 r.

GOSPODARKA

Namysłów był miastem rzemieślniczym o starych, sięgających średniowiecza tradycjach. Według *Generalnych tabel statystycznych Śląska* 245 namysłowskich rzemieślników należało do 17 cechów branżowych. Największe znaczenie w życiu gospodarczym miasta miało jednak tylko 6 korporacji, skupiających 2/3 wszystkich namysłowskich rzemieślników. Najliczniejsi z nich byli szewcy – aż 38 majstrów. Nie była to jednak tylko namysłowska specyfika. Rzemiosło to w wielu miastach należało do najliczniejszych. Cech płócienników reprezentowało 34 majstrów, sukienników było 29, piekarzy i rzeźników po 19, a krawców 14, zaś 282 domy posiadały przywilej warzenia piwa¹⁰⁸. Śląskie tabele generalne z 1809 r. informują, że w mieście sukiennictwem zajmowało się 39 rzemieślników, zatrudniających 14 czeladników. Zatem na jeden warsztat nie przypadał nawet jeden pracownik. W większości więc były to drobne i słabe ekonomicznie warsztaty, w których na ogół pracował sam właściciel¹⁰⁹. Rozkład tradycyjnych, cechowych struktur rzemiosła nastąpił w wyniku wprowadzenia reform z 2 listopada 1810 i 7 września 1811 r., likwidujących w państwie pruskim ograniczenia uniemożliwiające swobodę wyboru i wykonywania rękodzieła, a przede wszystkim znoszące przymus cechowy. Odąd podjęcie pracy w rzemiośle wymagało jedynie wykupienia świadectwa przemysłowego i wniesienia podatku od wykonywanego zawodu.

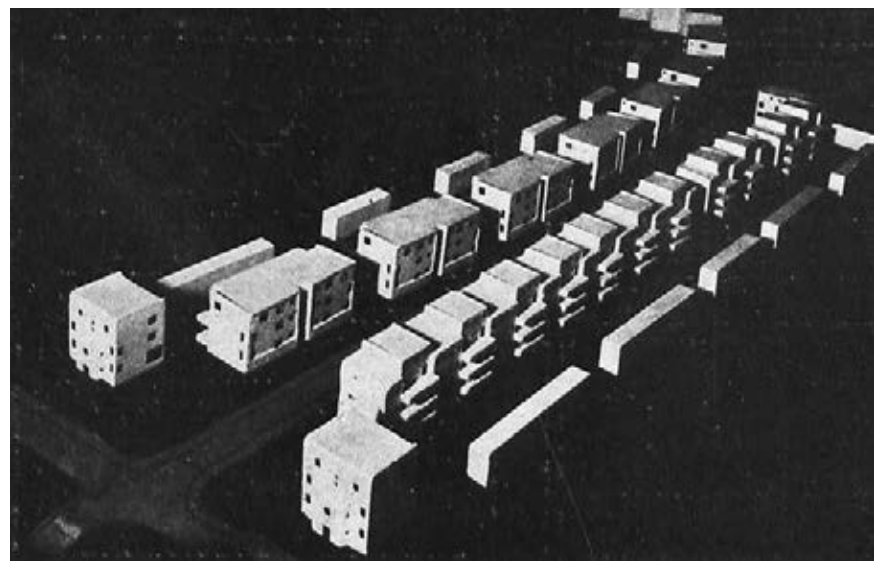
W 1840 r. obok 3 miejskich browarów i 4 gorzelni oraz wytwórni octu znajdowały się w Namysłowie jeszcze 3 przetwórnice tytoniu, 2 farbiarnie, folusz, 2 warsztaty tkające taśmy, 66 warsztatów tkackich należących do płócienników, 10 warsztatów sukienniczych oraz 49 pracowni szewców i 5 garncarzy. Z zestawienia tego wynika, że podstawową branżą namysłowskich rzemieślników były rzemiosła włókiennicze i z włókiennictwem związane. W porównaniu z 1825 r. zmniejszyła się znacznie liczba warsztatów tkackich, bo aż o 60. Zmiana ta odnosi się zwłaszcza do warsztatów płócienników. W owym czasie bowiem rzemiosło to wchodzi w fazę ostrego kryzysu. Ogółem w 1840 r. było w Namysłowie 220 rzemieślników płacących podatki¹¹⁰. Największy i najstawniejszy namysłowski browar, zakupiony w 1864 r. przez przybyłego do miasta piwowara Augustyna Haselbacha, produkował piwo według starej bawarskiej receptury, a jego produkt znany był nie tylko na Śląsku. W Namysłowie były również 2 wodne młyny zbożowe i jeden młyn kory dębowej¹¹¹. Źródło z 1840 r. wymienia jeszcze cegielnię miejską, gospodę, 4 karczmy, 34 szynki; handlem trudniło się 17 kupców, 30 kramarzy i sprzedawców artykułów żywnościowych. We wtorki i soboty organizowano targi, a co kwartał targi zwierzęce mające już długą tradycję w tym mieście. Część mieszkańców trudniła się zajęciami rolniczymi. Uprawiano zboże i len – surowiec dla miejscowego rzemiosła płócienniczego. Według danych z 1840 r. trzymano w Namysłowie 164 konie, 310 sztuk bydła i 327 świń¹¹².

Od 1854 r. zaczęła funkcjonować kasa oszczędności. Działalność jej była od początku ożywiona¹¹³. W 1844 r. rozwiązał się cech sukienników. Rękodzielnictwo coraz szybciej wypierała produkcja fabryczna – w 1840 r. w Nowej Wsi w pow. namysłowskim została uruchomiona przędzalnia mechaniczna. Była to wówczas jedna z 6 takich przędzalni na Śląsku¹¹⁴. W 2. połowie XIX w. tradycyjne rzemiosło znacznie osłabło. W zestawieniu z lat 1877–1878 przedsiębiorstwa i zakłady rzemieślnicze w Namysłowie dzieliły się na kilka grup, w zależności od wysokości płaconych podatków. Do klasy A I należał tylko browar Haselbacha; w klasie A II odnajdujemy miejską gazownię, 2 wodne młyny, 59 handlarzy, 7 rzeźników, 8 piekarzy, 9 drobnych handlarzy; klasę C tworzyło 9 gospód, 31 restauracji i szynków; klasę H – 8 rzemieślników budowlanych, 2 siodlarzy, 14 szewców, 5 krawców, 4 stolarzy, 2 garbarzy, po jednym producencie cygar, kotlarzu, blacharzu, introligatorze, rzeźbiarzu, malarzu, brukarzu; w klasie K było 9 woźniców¹¹⁵. Im niższa klasa tym liczniejsza, a płacone podatki niższe, odzwierciedlające coraz niższe przychody. W oparciu o rolnictwo rozwijał się w powiecie przemysł rolno-spożywczy. Hodowla krów stwarzała dobre podstawy mleczarstwa. Jedna z mleczarni znajdowała się w Namysłowie¹¹⁶. W dalszym ciągu znane były namysłowskie targi zwierzęce. Sprzedawano tu nie tylko bydło rasowe hodowane w powiecie. Jak przed wiekami, obecni byli na nich kupcy z Poznańskiego, Saksonii, Królestwa Polskiego. Według spisu z 17 grudnia 1878 r. mieszkańcy Namysłowa hodowali 172 konie i 276 sztuk bydła¹¹⁷. Rozwój uprawy buraków cukrowych spowodował, że władze miasta zaczęły zabiegać o zbudowanie cukrowni. Pomimo podjętych w 1881 r. postanowień o powołaniu spółki cukrowniczej planów tych nie udało się zrealizować.

W 2. połowie XIX w. zaczęto modernizować miasto. Namysłów i inne miejscowości powiatu często płonęły. Drewniana zabudowa, dachy kryte gontem lub strzechą były materiałem szczególnie łatwopalnym. Po pożarze w 1859 r. powołano w mieście straż pożarną¹¹⁸. Wyrazem dążeń modernizacyjnych była też budowa wspomnianej gazowni w 1877 r. Już w pierwszym roku jej istnienia wyprodukowano prawie 2300 m³ gazu, w większości zużywanego przez odbiorców prywatnych oraz na oświetlenie miasta¹¹⁹. Z kolei jednak powiat namysłowski został najpóźniej zelektryfikowany w tej części Śląska. Koszty budowy sieci elektrycznej musiały pokrywać gminy, a były to wydatki niemałe i na ogół przekraczające ich możliwości. Namysłowskie władze zmuszone były zaciągnąć długoterminowy kredyt bankowy. Wiosną 1922 r. prawie cały powiat był już podłączony do sieci elektrycznej, jednak w Namysłowie żarówki zapaliły się dopiero w 1924 r. W 1878 r. majątek komunalny Namysłowa wyceniono na 1100 tys. mk, zaś zadłużenie wynosiło

około 205 tys. mk. W 1913 r. majątek wyceniono na ponad 1700 tys. mk, zaś długi uległy podwojeniu – do 478 tys. mk. Dochody jednak przewyższały wydatki i wynosiły odpowiednio 216 tys. mk oraz 212 tys. mk¹²⁰. W trudnych latach 1923–1931 długi miasta nie przekroczyły poziomu wartości majątku Namysłowa.

Najważniejsze znaczenie komunikacyjne dla powiatu od lat 80. XIX w. miała linia kolejowa łącząca Namysłów z Górnym Śląskiem i Wrocławiem. Stacje znajdowały się w Wilkowie, Namysłowie, Gręboszowie i Domaszowicach, Ziemiłowicach, Jastrzębiu, Biestrzykowicach i Dąbrowie. Odgałęzienie linii biegło z Namysłowa do Opola¹²¹. W 1912 r. ukończono połączenie kolejowe z Kępem przez Rychtal, zlikwidowane po wytyczeniu nowej granicy państwowej po I wojnie światowej. Od XIX w. główne drogi bite prowadziły z miasta do Opola, Brzegu, Oławy, Wrocławia, Sycowa, Kępna i Kluczborka. W 1920 r. uruchomiono połączenie autobusowe z Wrocławiem, a w 1939 r. kolejowe z Sycowem¹²². W 1880 r. usługi pocztowe pozostawały już połączone z telegraficznymi i telefonicznymi¹²³. W 1870 r. miasto otrzymało nowy budynek szpitala, który miał służyć również mieszkańcom powiatu. Szpital mieścił się w budynku obecnej Szkoły Muzycznej przy ulicy J. Piłsudskiego. W 1888 r. została zbudowana rzeźnia miejska, a w 1906 r. wyposażono ją w nowoczesne urządzenia chłodnicze. W 1903 r. wzniesiono budynek Starostwa Powiatowego przy ulicy S. Dubois, obecnie wykorzystywany przez Urząd Miasta. Od 1909 r. prowadzono prace przy zakładaniu wodociągów. Duże zasługi miało powstałe w 1904 r. Towarzystwo Upiększania Miasta.

15. Makieta osiedla przy ulicy Sejmowej, 1927 r.

Podział powiatu namysłowskiego przez granicę państwową po I wojnie światowej (wyłączenie Rychtala), jak i ogólnie utrata przez Niemcy Wielkopolski zaowocowały m.in. powstaniem w 1920 r. w Namysłowie skupiska Niemców, którzy opuścili ziemię powracając do Polski. Wychodźcy obciążali budżet miasta kosztami opieki socjalnej. W okresie poplebiscytowym rozpoczęto budowę mieszkań dla przesiedleńców: w latach 1920–1925 miasto zbudowało 69 mieszkań na Przedmieściu Ogrodowym. Oprócz nich powstało szereg domów prywatnych z blisko 120 mieszkańami¹²⁴. Nad Widawą budowali okazałe wille najbogatsi mieszkańcy Namysłowa. Prace budowlane podejmowano w wielu miejscach miasta także w dobie Wielkiego Kryzysu. Był to sposób na walkę z bezrobociem, a część tych inwestycji mieściła się w kategorii robót publicznych. W mieście w latach 30. XX w. istniały liczne możliwości uprawiania sportu. Znajdowała się tu hala sportowa, boiska do gry w piłkę nożną i ręczną oraz bieżnie. W miejskim parku znajdowały się korty tenisowe, strzelnica, tor saneczkowy, a w pobliżu schronisko młodzieżowe z 70 łózkami¹²⁵. W 1931 r. zdołano zbudować nowoczesny transformator w zachodniej części miasta i naprawić ulice w pobliżu hotelu Grimmsa. Podjęto też decyzje o rozbudowie zakładów gazowniczych i budowie ścieżki rowerowej wzdłuż promenady aż do śluzy¹²⁶. W maju 1932 r. dobiegła końca przebudowa budynku mieszczącego sąd¹²⁷. W tym samym roku ostatnie domy i gospodarstwa przyłączono do kanalizacji. W 1939 r. zakończono budowę boiska sportowego przy obecnej ulicy Staromiejskiej¹²⁸.

Pierwsze powojenne wskaźniki gospodarcze były złe. Nastąpił spadek produkcji spirytusu i piwa aż o 35%, pracujące cały rok tartaki teraz były czynne tylko przez 4 miesiące w roku, upadły 2 piekarnie, a obroty pozostałych zmniejszyły się o 50%¹²⁹. W 1925 r. w Namysłowie znajdowały się m.in.: wypożyczalnia samochodów, 2 zakłady kąpielowe, bank, 3 kasy oszczędności, 10 przedsiębiorstw budowlanych, farbiarnia, garbarnia. Dominowało drobne rzemiosło: bednarze (4), fryzjerzy (7), blacharze (6), murarze (5), malarze (4), krawcy (16), szewcy (55), stolarze (8), zegarmistrze (5). O zdrowie mieszkańców dbało 6 lekarzy, ale zaledwie jeden stomatolog i 3 akuszerki. Lek można było kupić w 2 aptekach. Wśród licznych sklepów było: 6 księgarni, 3 drogerie, 13 sklepów mięsnych, 6 z artykułami gospodarstwa domowego, 16 z artykułami kolonialnymi, 4 z konfekcją, 8 meblowych, 2 z artykułami fotograficznymi, 5 z porcelaną, 10 obuwniczych oraz 3 handlujące bronią¹³⁰. Szczególnie popularny był skład Bielschowskiego, istniejący od 1838 r., często reklamujący swoje towary na łamach „Namslauer Stadtblatt”. Innym dużym sklepem był skład W. Glosiera, mieszczący się w Rynku pod nr 30/31, czy też sklep Carla Spalka¹³¹.

16. Osiedle przy ulicy Sejmowej, po 1930 r.

Browar Haselbacha był ciągle największym pracodawcą. W 1939 r. zatrudniał 230–240 osób¹³². Miejska gazownia w 1919 r. zdolna była wyprodukować rocznie 100 000 m³ gazu. Przez cały okres międzywojenny zakład się rozwijał. W mieście znajdowała się jedna z 4 mleczarni funkcjonujących w powiecie. Istniał też kantor berlińskiej firmy związanej z miejscowym tartakiem, gdzie produkowano podkłady kolejowe i słupy telegraficzne. Słynny był również zakład Titzta o nazwie „Apis”, produkujący słodycze i pierniki, nie mniej znane niż namysłowskie piwo¹³³. W latach 1939–1941 wzniesiono zakłady przetworów ziemniaczanych, zatrudniające 220 robotników. Inwestycję tę podjęto z myślą o zaopatrzeniu armii¹³⁴. W ogóle w czasie II wojny światowej produkcję wielu małych zakładów przestawiono na cele wojenne¹³⁵. Powiat i miasto były jednym wielkim obozem pracy przymusowej. Już w 1939 r. przystąpiono do budowy 64 baraków przy obecnej ulicy Marii Curie–Szkłodowskiej z przeznaczeniem na obóz jeniecki i dla robotników przymusowych. Więziono tam około 900 osób. W 1940 r. powstał w przy obecnej ulicy Jagiellońskiej kolejny obóz, przeznaczony dla robotników różnych narodowości zatrudnionych w browarze Haselbacha.

Powojenny Namysłów pozostał miastem przemysłowo–rolniczym. Najważniejszymi gałęziami wytwórczości jest przetwórstwo rolno–spożywcze, przemysł elektromaszynowy, metalowy, obuwniczy, budowlany i tworzyw sztucznych. Branżę spożywczą reprezentują zakłady ziemniaczane, wytwórnia lodów „Nestlé” oraz browar. Zakład Sprzętu Elektrotechnicznego reprezentuje branżę elektromaszynową. „Diehl Controls Polska” jest producentem wkładów grzejnych do kuchenek elektrycznych. „Spółdzielnia Inwalidów Metalowic” zaopatruje rynek w sprzęt rehabilitacyjny. Najwięcej podmiotów gospodarczych zajmuje się handlem i różnego rodzaju naprawami. Wiele z firm to firmy rodzinne. Przedsiębiorczość została zdominowana przez prywatne przedsięwzięcia. Sektor publiczny nie ma wielkiego znaczenia. Miasto wybudowało nowoczesną oczyszczalnię ścieków, składowisko odpadów komunalnych oraz nowe ujęcia wody. Na Widawie powstał zbiornik retencyjny o powierzchni 100 ha, który może być wykorzystywany do celów rekreacyjnych.

Podobnie jak w większości polskich miast, także w Namysłowie budownictwo mieszkaniowe długo nie nadążało za potrzebami. Na nie zaś wpływała aż do końca XX w. szybko zwiększająca się liczba ludności oraz konieczność remontowania zdekapitalizowanych zasobów mieszkaniowych. W końcu minionego stulecia najwięcej było w Namysłowie mieszkań prywatnych (ponad 39%) oraz będących w zasobach namysłowskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (około 30%). Gmina posiadała 18% mieszkań, małe spółdzielnie i wspólnoty mieszkaniowe – 13%. Najlepszy był stan techniczny mieszkań spółdzielczych, najgorszy – komunalnych. Blisko połowa budynków mieszkalnych według stanu sprzed 2000 r. została wzniesiona jeszcze w XIX w., a tylko 20% po 1945 r.¹³⁶

Rafał Eysymontt

ANALIZA NAJWAŻNIEJSZYCH MATERIAŁÓW KARTOGRAFICZNYCH (KOMENTARZ DO PLANSZ NR 8–25)

Najwcześniejsze, XVII–wieczne materiały kartograficzne dotyczące Namysłowa ukazują nie tylko zachowane w dużym stopniu średniowieczne obwarowania z basztami łupinowymi, ale i nie istniejący już dzisiaj zewnętrzny pierścień obwarowań, zaopatrzony w półokrągłe basteje, uzupełniony w okresie wojny 30–letniej. Najstarsze zachowane plany nowożytnych ziemnych fortyfikacji bastionowych pochodzą z 1671 r (plansza 8)¹³⁷. Jak wynika z przekroju projektowanych umocnień, były one w koronie wału wewnętrznego zaopatrzone w drewnianą palisadę; w niektórych miejscach palisada pojawić się miała również w fosie i na przedpiersiu wału. Szerokość fos nie była specjalnie imponująca – wynosić miała ok. 12 stóp (3, 6 m); podobną wysokość miał mieć sam wał. Działa obronne nie były zbyt mocno

rozbudowane, ich manierę można by określić mianem „staroholenderskiej”. Bardziej rozbudowane dzieła koronowe (z dwoma dziełami rogowymi) projektowano jedynie od strony zachodniej (przy zamku) i, jednoelementowe, przy Bramie Krakowskiej. Autorem projektu twierdzy był Theophilus Henel. Jak wynika z rysunku inwentaryzacyjnego z 1718 r., projekt ten zrealizowano (plansza 9)¹³⁸. Raweliny twierdzy zostały oblane wodami Widawy od strony północnej, po stronie południowej element obronny miały stanowić bagna, czemu przeczy jednak rysunek perspektywiczny miasta F.B. Wernera z połowy XVIII w (plansza 11)¹³⁹.

Ten sam rysunek ukazuje też charakterystyczną dla Namysłowa zabudowę szachulcową i podcienia. Pozostałości zabudowy podcieniowej widać jeszcze na rysunkach F.B. Wernera z połowy XVIII w., a do dzisiaj zachowały się pewne relikty domów o konstrukcji szachulcowej. Tak jak i w wielu innych miastach Dolnego Śląska, również w Namysłowie zmiany przeprowadzone w drugiej połowie XVIII w. polegały na likwidacji podcieni w częściowo jeszcze drewnianych i szachulcowych domach i regulacjach linii pierzei rynkowej¹⁴⁰. Istnienie namysłowskich podcieni potwierdza widoczna na planie Alkiewicza miasta z 1865 r. krzywizna południowej pierzei rynkowej (il. 13)¹⁴¹. Analiza starszych materiałów ikonograficznych i kartograficznych wykazuje, że linie zabudowy pierzei północnej i zachodniej musiały być wtórnie prostowane. Pierwotna zabudowa wchodziła w światło ulic prowadzących do Rynku w pierzei wschodniej. Intrzygacją jest też ukośna linia zabudowy w zamknięciu południowym pierzei wschodniej.

Miasto o zarysie tarczy, ze szczytem skierowanym w kierunku zachodnim, wpisane było w XIX w. wyraźnie między rzekę Widawę i ciągnące się po stronie południowej tory linii kolejowej. Takie ukształtowanie jego obszaru sprawiło, że zabudowa przedmieść rozwinęła się mocniej po stronie wschodniej, tam lokowano także koszary i szpital. Natomiast po stronie zachodniej zabudowa ograniczona była na przełomie XIX i XX w. jedynie do domów i zagród usytuowanych wzdłuż głównej drogi. W Namysłowie nie notujemy, prócz małych odcinków, bloków zwartej zabudowy typu czynszowego, ciągnącej się wzdłuż ulic bliższych historycznemu centrum.

Jednym z najodważniejszych projektów rozwoju przestrzennego i architektonicznego miasta są plany z 1928 i 1929 r. autorstwa słynnego berlińskiego urbanisty Hermanna Jansena, projektanta wzorcowego rozwiązania osiedla Dahlem w Berlinie, dzielnicy willowej w Miliczu i osiedla „Am Harthebusch” – Ciernie, w Wałbrzychu (plansza 18)¹⁴². Cechą charakterystyczną tego projektu jest stosowanie powtarzającego się zespołu domów dwurodzinnych i lokowanie prostopadłe do głównych arterii komunikacyjnych płytkich ulic – sięgaczy. Zabudowę taką zaplanowano na południe, północ i wschód od centrum. Kompozycję każdego osiedla organizowały usytuowane w ich centrach wieloskrzydłowe budowle publiczne. Obszary zabudowy związane były w tej koncepcji z nowymi odcinkami obwodnicy miejskiej usytuowanymi między Starym Namysłowem i centrum i na południe od linii kolejowej. Niestety, plan ten nie został zrealizowany i ruch tranzytowy do dziś podąża blisko centrum – ulicą Generała Sikorskiego. Natomiast pewnym elementem nawiązującym dziś do owej koncepcji są ulice wyznaczone prostopadłe do obecnej ulicy T. Kościuszki i na południe od obecnej ulicy 1 Maja – w rejonie obecnej ulicy Pamięci Sybiraków. Nawiązaniem do tego projektu jest również zabudowa jednorodzinna przy ulicach bocznych od obecnej ulicy M. Konopnickiej, prowadzącej od obszaru historycznego centrum do dawnej wsi Stary Namysłów (obecnie ulica Staromiejska).

Mniej konsekwentny w wyznaczaniu nowych przestrzeni pod inwestycje był „Plan podziału terenu” z 1940 roku¹⁴³. Nadal przeznaczano w nim pod zabudowę obszary na południe od centrum, zrezygnowano jednak z projektowanej wcześniej obwodnicy, traktując jako ośnowy układu komunikacyjnego linię kolejową. Elementem charakterystycznym również dla planów innych miast śląskich (Środa Śląska, Trzebnica, Milicz) było usytuowanie na wschód od murów miejskich ronda, dalej – jako głównego elementu organizującego tę część miasta – trzyskrzydłowego Domu Partii, a po północnej stronie Widawy skomunikowanego z tym obiektem kąpieliska oraz w pewnym oddaleniu od centrum, na północ od miasta – stadionu. Zresztą obie te lokalizacje obiektów sportowych, trzeba podkreślić, są do dziś aktualne. „Druga wersja” tegoż planu z 1940 roku (plansza 19) w podobny sposób dzieli główne tereny miasta, lokując jednak stadion

na południowym brzegu Widawy, w miejscu, gdzie wyżej analizowany projekt przewidywał usytuowanie Domu Partii. Najistotniejszym elementem tego planu jest podział całego obszaru na tereny mieszkalne (Wohnflächen) i osiedlowe, usytuowane na południe od miasta. Konsekwencją takiego zapisu planistycznego było przeznaczenie tego obszaru, inaczej niż centrum, pod niższą zabudowę rozproszoną. Tereny przemysłowe, o dość zresztą ograniczonej powierzchni, zaplanowano przy magistrali kolejowej. Pewnym ewenementem występującym w Namysłowie, a rzadkim w innych miastach o podobnej skali, była zabudowa blokowa o charakterze modernistycznym. Jako fragment zabudowy związanej z tą koncepcją zrealizowano w latach 1927–28 z funduszy miejskich zespół zabudowy przy ulicy Sejmowej i Mikołaja Kopernika, nieopodal drogi na Brzeg i Opole. Autorem projektu był znany propagator modernizmu Hugo Lepziger, przy współpracy Gerharda Schönborna¹⁴⁴.

W okresie powojennym pojawiła się w Namysłowie również zabudowa typu blokowego. Lokowano ją na południe od historycznego centrum, między obecnymi ulicami M. Curie–Skołodowskiej, W. Reymonta i T. Kościuszki, i na wschód od centrum między obecnymi ulicami Bohaterów Warszawy i A. Mickiewicza.

Największe inwestycje miejskie były aż do lat 60. XX w. dziełem powstałego w 1949 Miejskiego Przedsiębiorstwa Remontowo–Budowlanego. Przedsiębiorstwo to do roku 1965 wzniosło budynek Komitetu Powiatowego

PZPR, internat technikum rolniczego, budynki mieszkalne przy ulicy Sejmowej 2, 18, Kopernika 4, Krakowskiej 3, Bohaterów Warszawy 33, Okrzei 2, Krakowskiej 24, Obrońców Pokoju 22 i 2, Reymonta 29, 37 i 39, 3 Maja 1/5, Mickiewicza 1, Parkowej 6/8, Chrobrego 3a i 4a, Reymonta 36/44 oraz przedszkole miejskie. Dziełem tego przedsiębiorstwa są również liczne budynki rynkowe (Rynek 10/11, 7, 22/24, 16/18, 20/21)¹⁴⁵.

Nowe, powstałe po II wojnie światowej zakłady przemysłowe lokowano na północ od miasta, przy drodze do Oleśnicy (ulica Oleśnicka), i na południe od ulicy K. Pułaskiego. Obszar ten oddzielony jest od starego miasta szerokim pasem nadwidawskiej zieleni, działalność industrialna nie wpływa więc na obniżenie atrakcyjności historycznego centrum. Współczesne miasto powiatowe, należące do 1950 r. do województwa wrocławskiego, a od tego roku do województwa opolskiego, zajmuje obecnie ponad 26 km² powierzchni i liczy ponad 16 000 mieszkańców. W mieście funkcjonuje przemysł spożywczy (zakłady ziemniaczane, wytwórnia lodów), browarniczy oraz elektrotechniczny, metalowy i obuwniczy. Szybki w ostatnich latach rozwój obszarów przedmiejskich Namysłowa nie zatarł jednak jednej z bardziej „idealnych”, z urbanistycznego punktu widzenia, kompozycji średniowiecznego miasta na Śląsku.

ANEKSY

Krzysztof Demidziuk

OSADNICTWO PRADZIEJOWE I ŚREDNIOWIECZNE W OKOLICACH NAMYSŁOWA (KOMENTARZ DO PLANSZY NR 6)

Omawiany obszar (290 km²) – w tym wypadku sprowadzony wyłącznie do sztucznych granic administracyjno–terytorialnych gminy Namysłów (od 1973) – jest tylko niewielkim wycinkiem (12,3%) większej jednostki geograficznej (mezoregionu), jaką jest Równina Oleśnicka (2 50 km²), i w części pokrywa się z dwoma jej mikroregionami (z czterech tworzących ją): Równiną Oleśnicko–Bierutowską i Równiną Namysłowską¹⁴⁶. Znajduje się on po prawej (północno–wschodniej) stronie Odry, w dorzeczu dwóch jej dopływów – Widawy (prawego i lewego dorzecza) i Stobrawy (prawego dorzecza). Jest to w całości równina morenowa z ostałkami form glacialnych zlodowacenia środkowopolskiego (300–120 tys. lat temu). Na piaszczystych utworach pokrywowych występują wyłącznie średnio urodzajne gleby pseudobielicowe (III klasy bonitacyjnej). Takie naturalne uwarunkowania fizjograficzne miały decydujący wpływ na dawne – głównie pradziejowe – osadnictwo na tym obszarze. Tak jak geomorfologia tego terenu – hydrografia (zwłaszcza meandrująca Widawa) i pedografia (dominujące gleby piaszczyste) – była i jest czymś obiektywnie istniejącym, tak i stan badań archeologicznych może zniekształcić obraz kulturowy oraz wypaczyć rekonstrukcję procesów osadniczych zachodzących na tym obszarze w kolejnych epokach pradziejowych i okresach wczesnohistorycznych.

Rozpatrywany obszar (gmina Namysłów) – dzisiaj północno–zachodnia część powiatu namysłowskiego (38,7%) – pięć lat po zakończeniu II wojny światowej (w 1950 r.) włączony został do struktur administracyjno–terytorialnych nowo powstałego województwa opolskiego¹⁴⁷. Tym samym zerwana została historyczna więź tego regionu (całego powiatu) z dawną prowincją dolnośląską (Provinz Niederschlesien) – później województwem wrocławskim (w latach 1945–1950) – a dokładnie z jej stolicą Wrocławiem¹⁴⁸. W czasach pruskich i niemieckich (1815–1945) o rozwoju archeologii prehistorycznej i średniowiecznej na tym terenie decydował wyłącznie ośrodek wrocławski. To w tym mieście (Breslau) miał swoją siedzibę od 1931 r. Krajowy Urząd Przechodni (Landesamt für Vorgeschichte), który nie tylko rejestrował wszystkie odkrywane i badane stanowiska, ale także je chronił¹⁴⁹. Dzięki zachowanym dokumentom merytorycznym wytworzonym przez ten urząd w latach 1931–1945 – archiwaliom archeologicznym przechowywanym do dzisiaj w dwóch wrocławskich instytucjach: Archiwum Państwowym i Muzeum Archeologicznym – wiemy dokładnie o ich stanie ilościowym i jakościowym¹⁵⁰, zarówno w całej prowincji (dolnośląskiej), jak i na rozpatrywanym obszarze (w północno zachodniej części dawnego Kreis Namslau). Wprawdzie w wypadku omawianego terenu (gminy) nie była to jakaś znacząca liczba (133 stanowiska) – w porównaniu do obecnej (około 30%) – jednak ich wartość poznawcza dla archeologii Śląska była na tyle duża, że już wówczas część zabytków odkrytych na tych stanowiskach została opublikowana, np. trzy skarby z okresu halsztackiego z Woskowic Małych (Lorzendorf)¹⁵¹; cmentarzysko kultury pomorskiej w Kowalowicach (Kaulwitz)¹⁵²; tamże cmentarzysko kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego¹⁵³; monety rzymskie z Namysłowa i okolic¹⁵⁴. Tym samym weszły one na stałe do naukowej literatury archeologicznej, także powojennej polskiej¹⁵⁵.

Chociaż po wojnie (od 1951) teren ten został objęty prawną ochroną (Inspektora Ochrony Zabytków Archeologicznych) i instytucjonalną opieką (Działu Archeologii Muzeum Śląska Opolskiego) nowo powstałego ośrodka

17. Część skarbu halsztackiego kultury lużyckiej z Woskowic Małych

18. Urna twarzowa kultury pomorskiej z Kowalowic

administracyjnego i naukowego w Opolu, to nadal interesowali się nim archeolodzy wrocławscy (badania wykopaliskowe i powierzchniowe), zwłaszcza ci reprezentujący środowisko akademickie (ówczesna Katedra Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego). Jednak dopiero po zrealizowaniu dużego zadania badawczego – Archeologicznego Zdjęcia Polski (kwerenda archiwalno–biblioteczna oraz wstępne i weryfikacyjne badania powierzchniowe) – obraz osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego stał się lepiej czytelny, a co za tym idzie także bardziej obiektywny aniżeli ten przed rokiem 1945 i w pierwszych trzech powojennych dziesięcioleciach. W wyniku wieloletnich badań na Opolszczyźnie (przede wszystkim AZP, nadzorowanego przez Państwową Służbę Ochrony Zabytków w Opolu), które objęły także analizowany tu obszar, w granicach gminy Namysłów zlokalizowano 474 stanowiska różnej funkcji i rodzaju (osady, cmentarzyska, skarby, grodziska, znaleziska luźne) i dość zróżnicowanej przynależności chronologiczno–kulturowej (od środkowej epoki kamienia po późne średniowiecze)¹⁵⁶.

Po skartowaniu – niezależnie od skali map – wszystkich odkryć w tym regionie bardzo wyraźnie rysują się dwa skupiska osadnicze: pierwsze na północy, wzdłuż biegu Widawy – po obu jej stronach – głównie w zakolu tej rzeki przy Namysłowie; drugie w części południowo–zachodniej gminy, wokół trzech miejscowości: Brzozowiec, Mikowice, Przeczów. Na ile skupiska te (mikroregiony) te są fragmentami większych rejonów osadniczych (makroregionów), istniejących w poszczególnych epokach pradziejowych (przedziałach chronologiczno–kulturowych) i w okresie wczesnohistorycznym (wczesnego średniowiecza), będzie można stwierdzić dopiero po skartowaniu obszarów przyległych – sąsiednich gmin: Domaszowice, Świerczowa i Wilkowa w pow. namysłowskim; Lubszy w pow. brzeskim; Jelcza–Laskowice w pow. oławskim; Bierutowa i Dziadowej Kłody w pow. oleśnickim; Perzowa i Rychtała w pow. kępińskim.

O osadnictwie (raczej penetracji) w starszej epoce kamienia – w paleolicie (do 8000 lat przed Chr.) – nie można niczego powiedzieć, ponieważ jak dotychczas nie odkryto materiału zabytkowego (artefaktów kamiennych) o tak wczesnej chronologii. W środkowej epoce kamienia – w mezolicie (8000–5500 lat przed Chr.) – teren ten zapewne był tylko penetrowany i raczej niezamieszany (jeden punkt osadniczy), gdyż brak jest wyraźnych śladów, chociażby po krótkotrwałych obozowiskach (krzemienic). O stałym osadnictwie można mówić dopiero w neolicie – w młodszej epoce kamienia (24 stanowiska) – chociaż także i ono było bardzo słabe i rozproszone. Ponadto wszystkie odkryte dotychczas zabytki z tej epoki (fragmenty naczyń glinianych oraz luźne artefakty kamienne i krzemienne) należały do ludów reprezentujących drugą (środkową) i trzecią (ostatnią) falę neolityzacji Śląska (głównie hodowców zwierząt) – jej późne kultury (4000–2300 lat przed Chr.) – przybyłe z północy (kultura pucharów lejowatych) i wschodu (kultura ceramiki sznurowej) Europy. Początek epoki brązu – (2300–1500 lat przed Chr.) – nie jest rozpoznany, ponieważ zabytków o takiej chronologii dotychczas nie mamy. Dopiero z drugiego okresu tej epoki (1500–1200 lat przed Chr.) – starszego, znamy stanowiska (12), które pozostawiła po sobie ludność kultur mogiłowych (tzw. kultury przedłużyckiej) – niestety tylko sepulkralne, chociaż bardzo efektowne – w formie licznych kurhanów kamienno–ziemnych (kilkudziesięciu w układzie wielorzędowym), zlokalizowanych

w obrębie południowo-zachodniego skupiska (Mikowice). Takie też groby – chociaż już nieliczne i pojedyncze – pochodzą z trzeciego okresu tej epoki (1200–1000 lat przed Chr.), kiedy teren ten zamieszkiwała ludność kultury łużyckiej (Mikowice). Od tego czasu, w kolejnych dwóch okresach epoki brązu – czwartym i piątym (1000–750 lat przed Chr.) – oraz przez cały okres halszacki (750–500 lat przed Chr.) wczesnej epoki żelaza (fazy C i D), osadnictwo było na tyle intensywne (249 stanowisk) i ustabilizowane (na obszarze całej gminy), iż znalazło swoje odbicie nie tylko w bardzo licznych – co jest charakterystyczne dla tej kultury – rozległych popielnicowych cmentarzyskach ciałopalnych, ale także w odkrywanych osadach (rolników i hodowców) oraz ukrytych skarbach (Woskowice Małe). Na przełomie okresu halszackiego i lateńskiego (500–400 lat przed Chr.) omawiany obszar zamieszkiwała już inna ludność – kultury pomorskiej (14 stanowisk) – która pozostawiła po sobie bardzo charakterystyczne dla wczesnej fazy rozwoju tej kultury pochówki ciałopalne, których jamy grobowe ograniczone były kamiennymi konstrukcjami – skrzynkami, do których wstawiano gliniane „urny twarzowe” (popielnice o gruszkowatej formie z wymodelowaną twarzą na szyjce) z wyposażeniem pośmiertnym (ozdoby, narzędzia, broń, przystawki) – (Kowalowice). Wraz z przybyciem na ten teren w młodszym okresie przedrzymskim (200 rok przed Chr.) kolejnej grupy ludności – w materiale archeologicznym reprezentowanej przez kulturę przeworską (11 stanowisk) – pojawiła się także nowa jakość osadnictwa. Z jednej strony były to bardzo bogate pochówki ciałopalne (zazwyczaj jamowe), głównie wojowników wyposażonych w żelazną broń (miecze, groty włóczni i oszczepów, tarcze) i także narzędzia (Kowalowice), z drugiej osady produkcyjne, przede wszystkim hutnicze. Te ostatnie funkcjonowały także przez cały następny okres (25–375 rok Chr.) epoki żelaza – w okresie wpływów rzymskich (99 stanowisk). O produkcji żelaza w starożytności na tym terenie świadczą licznie odkrywane pozostałości pieców dymarskich (kotlinkowych) w formie kłoców (Namysłów) oraz duża ilość pojedynczych i drobnych żużli¹⁵⁷. Takie centrum hutnicze z całą pewnością istniało – na zachód od Namysłowa, wzdłuż Widawy, na jej prawym brzegu – w obrębie wyraźnie rysującego się w okresie wpływów rzymskich nadwidawskiego rejonu osadniczego¹⁵⁸. W okresie wędrówek ludów (375–500 rok po Chr.) ze zrozumiałych względów – migracje i wyludnienie – nastąpiła najpierw destabilizacja, a później zupełny zanik osadnictwa, co zauważalne jest w bardzo ubogim i nielicznym (tylko dwa stanowiska) materiale zabytkowym¹⁵⁹. Następny okres chronologiczny – wczesne średniowiecze (VII–poł. XIII w.), na niniejszym obszarze reprezentowany jest dopiero w jego młodszej fazie – w okresie wczesnopaństwowym (koniec X–poł. XIII w.). Zresztą i osadnictwo z tej fazy – pomimo względnie dużej ilości odkryć (64 punkty osadnicze) – było słabe i rozproszone (reprezentowane prawie wyłącznie

przez materiał ceramiczny), co zapewne wynikało z położenia tego terenu – pomiędzy dwoma wyraźnie rysującymi się we wschodniej części Dolnego Śląska terytoriami osadniczymi: żmigrodzkim i ryczyńskim¹⁶⁰. Ponadto brak jest na tym terenie nie tylko cmentarzy wczesnochrześcijańskich (w obrządku „szkieletowym”), ale także bardzo charakterystycznych dla tego okresu obiektów obronnych, jakimi były grody. Takie formy naziemne – ale zaledwie dwie (Kowalowice–Nowy Dwór, Woskowice Małe) – powstaną dopiero w następnym okresie, w późnym średniowieczu (od poł. XIII w.). Z tych czasów – szeroko rozumianego późnego średniowiecza (poł. XIII–XV w.) – dość liczne (201 punktów osadniczych) są natomiast zabytki ruchome (głównie fragmenty naczyń ceramicznych), powiązane z osadnictwem otwartym, dokładnie z lokowanymi wsiami, z których część (20 punktów osadniczych) była zapewne bezpośrednim (te zlokalizowane w sąsiedztwie Namysłowa) lub nieco dalszym (te zlokalizowane w północnym skupisku osadniczym) naturalnym zapleczem rolniczym nowo powstałego miasta lokacyjnego – Namysłowa. Natomiast z samego miasta średniowiecznego – w jego dzisiejszych granicach administracyjno-terytorialnych – znamy 44 miejsca (punkty) odkryć materiału zabytkowego, bardzo charakterystycznego dla znalezisk typu miejskiego i rzemieślniczego (fragmenty naczyń ceramicznych, także kafle, kości zwierzęce, drewno, żelazo, metale kolorowe, szkło) i o dość zróżnicowanej chronologii wewnętrznej (od poł. XIII do końca XV w.).

Przedstawiony obraz osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego w okolicach Namysłowa jest wypadkową fizjografii tego terenu oraz aktualnego stanu badań archeologicznych. Obrazu tego nie zmieni zapewne przyrost kolejnych znalezisk, a tym bardziej mało charakterystyczne zabytki już odkryte (znalezione na powierzchni najczęściej zwiędzałe, przemyle i niezdobione fragmenty brzuśców naczyń) – chociaż bardzo liczne (125 stanowisk) – których chronologia względna z przyczyn obiektywnych została sprowadzona tylko do bardzo szerokiego przedziału periodyzacyjnego, jakimi są pradzieje (od epoki kamienia po okres wędrówek ludów).

Pomimo że opisany archeologicznie obszar – w porównaniu z niektórymi rejonami Śląska – nie należał do tych o intensywnym i stabilnym osadnictwie w kolejnych epokach i okresach chronologicznych, to również z tego terenu pochodzą znaleziska, które nie tylko weszły do obiegu naukowego – szerzej, także literatury popularnej – lecz są wręcz wizytówkami archeologii śląskiej. Takimi wyjątkowymi zabytkami – także w skali ponadregionalnej – są halszackie wyroby brązowe z trzech skarbów odkrytych w Woskowicach Małych (situle, cisty, elementy rzędu końskiego, naszyjniki), które wyznaczają północno-wschodnią granicę występowania takich depozytów w Europie, oraz żelazna zapinka z Kowalowic (typu „kowalowickiego”), jako wyznacznik chronologiczny wczesnej fazy okresu lateńskiego w Polsce¹⁶¹.

CHRONOLOGIA OSADNICTWA WOKÓŁ NAMYSŁOWA W XIII–XIV WIEKU (KOMENTARZ DO PLANSZY NR 7)

Wydzielono trzy zasadnicze etapy procesu średniowiecznej kolonizacji terytorium wokół Namysłowa: 1) do 1260 r. – początkowy (koncentrujący się w części północno-wschodniej), 2) w latach 1261–1300 – zasadniczy (współczesny powstaniu miasta) oraz 3) w latach 1301–1400 – uzupełniający (z postępowaniem w strefie lasów).

nazwa obecna (niemiecka)	najstarsze nazwy źródłowe	I wzmianka	I wzmianka o kościele	lokacja
Wilków (Wilkau)	Vilcov, Wilchow, Wilcaw	1189? 1290		przed 1290
–	Lasusici, Lassusino	1222	–	po 1233
Bandłów (Bandlau)	Bandlouici, Bandlouich, Bandalow	1233	ok. 1300	po 1233
Namysłów (Namslau)	Namizlov	1233	1233	
– miasto	civitas Namzlow	1278	1285	przed 1278
– Stare Miasto (Altstadt)	antiqua civitas, antiqua Namslaw	1278	1286	1278?
Proszów (Proschau)	Prosouo, Prossow	1245	ok. 1300	1251
Dziedzice (Diedzitz)	Prevacovici, Preuacouich Polonorum Sesicz, Dzezicz	1245 ok. 1360		–
Skoroszów (Skorischau)	Scorosouo	1249	–	przed 1300
Jastrzębie (Nassadel)	Jestrzembe Nussadel, Nassadil	1251 ok. 1360	ok. 1360	1251
Strzelce (Strehlitz)	magnum et parvum Strelez, Strelize	1253	1326	1270–1283
Woskowice Grn. (Hennersdorf)	Woscowici Heinriciulla, Heinrichsdorf	1253 ok. 1360		przed 1360
Sadogóra (Schadegur)	Sadogora, Sadagora	1256	ok. 1300	1233–1249?
Buczek (Butschkau)	bez nazwy Bucech	1256 1271	1271	przed 1271
Idzikowice (Eisdorf)	Widava Ysiksdorf	1257 1293	1363	1257
Wojciechów (Woitsdorf)	Voychechouicz, Woycechsdorf	1266	1376	1266
Lipka (Schönau)	Schoenaw	1266		1266
Miłowice (Mühlwitz)	Meleyouiz, Milowiz	1286	1286	przed 1288
Bukowie (Buchwald)	Buchwaldt	1266	?	1266
Mikowice (Lampersdorf)	Lamperti villa	1266	1399	1266
Prieczów (Prietzen)	Breouitz	1266	1295	1266
Krasowice (Kraschen)	Crassouitz	1266		1266
Krzyków (Krickau)	Krikow, Crekov	1268	ok. 1360	1268
Krzyżowniki (Kreuzendorf)	Crisownich, villa cruciferorum	1271	1271	1233–1249
Włochy (Wallendorf)	Preuacouich Gallicorum Walendorff	1271 ok. 1360	1271	przed 1271
Rychnów (Reichen)	Richnow, Richenow	1273	1273, 1359	1273
Objazda (Obischau)	Obes	1288		1288
Kowalowice (Kaulwitz)	Kauwilwicz	1288	1304?	przed 1288
Michalice (Michelsdorf)	villa S. Michaelis	1288	1288	
Smogorzów (Schmograu)	Smogorwicz, Smogerow	1288	1376	przed 1288?
Bukowa Śl. (Buchelsdorf)	Buchwaldisdorf Bogophalowo, villa Bogophali	1288 ok. 1300	1326	przed 1288?
Jakubowice (Jakobsdorf)	Jacobisdorf, Jacobi villa	1293	ok. 1360	przed 1293?, 1356?
Miejsce (Städtel)	Swirschow, Swirczow	1294	1555	I. przed 1300?, II. przed 1394, III. 1497
Smarchowice Wilk. (Polnisch–Marchwitz)	Smarchowicz Polonialis	1295	1295	1295
Pągów (Pangau)	Pangow	1295	1300	przed 1295
Kamienna (Giesdorf)	Camenna sive Goswindsdorf, Guswini villa	ok. 1300	1359	przed 1309
Ligotka (Ellguth)	Elgotha sive Rythwindsdorf	ok. 1300		przed 1300
Dąbrowa (Dammer)	Dambrowa, Dambere, Damerow	ok. 1300		I. przed 1360, II. 1497
Pielgrzymowice (Neudorf)	Nova villa Peregrini	ok. 1300		przed 1300
Głuszyna (Glausche)	Glussina, Glussino	ok. 1300	1376	przed 1300?
Siemysłów (Gross–Steinersdorf)	Symislow Steynerdorf	ok. 1300 1336	ok. 1360	przed 1336
Smarchowice Małe (Deutsch–Marchwitz)	Smorcwitz ? Smarcouicz theutonicali	ok. 1300 1337		przed 1300? przed 1337 (1295)
Smarchowice Śląskie (Windisch–Marchwitz)	Smorcwitz ? Smarchwicz Slauicum	ok. 1300 ok. 1360		przed 1300?
Drożki (Droschkau)	Droschow (Drostow) vel Gerhardi villa	ok. 1300		przed 1300
Międzybrodzie?	Brodnicza	ok. 1300		
Baldwinowice (Belmsdorf)	Baldwinowitz, Baldwiniiulla	ok. 1300	1414	przed 1300?
Łączany (Lankau)	Lanka	ok. 1300		przed 1398
Brzezinka (Breczinke)	Bresinka	ok. 1300		przed 1300?
Zbuczyna (Sbitschine)	Sbichina	ok. 1300		przed 1300?
Gręboszów (Grambschütz)	Grambossow	ok. 1300	?	przed 1300?
Pawłowice Nam. (Paulsdorf)	Pawlowitz	ok. 1300	ok. 1300	przed 1300?
Gola (Gühlchen)	Gola	ok. 1300	ok. 1360	I. przed 1300?, II. 1497
Świerczów (Schwurz)	Swoyrozow	ok. 1300		przed 1300?
Juskie / Józefków (Jauchendorf)	Jugowitz, Juchendorf	ok. 1300		przed 1300?
Dalborowice (Dalbersdorf)	Elgotha Daleborii	ok. 1300	1400	ok. 1300
?	Thilonis villa	ok. 1300		ok. 1300
?	villa Thammonis	ok. 1300		
Ziemielowice (Simmelwitz)	Zemilwicz, Symilwicz	1309	ok. 1360	przed 1309
Biestrzykowice (Eckersdorf)	Eckebrechtsdorf, Eckerberthiulla	1318	1376	I. 1318?, II. 1497
Minkowskie (Minkowsky)	Mikoffsky, Mikoschkiulla	1329		
Domaszowice (Noldau)	Thomaschowicz, Domasdorf Noldin	1344 1374		
Bąkowice (Bankwitz)	Bank, Bangk	1359	przed 1565	przed 1359
Woskowice Mł. (Lorzendorf)	Lorenczendorff, Laurentiulla	ok. 1360	1417	
Starościan (Sterzendorf)	Starczendorff, Starastindorf	ok. 1360		
Iglowice (Haugendorf)	Hugindorff	ok. 1360		
?	Czedlicz, Schidlitz, Schedlitz	ok. 1360		
?	Schere	ok. 1360		
?	Strenicz	ok. 1360		
Dębnie (Damnig)	Lomol, Loemol Damnig	ok. 1360 1666	–	
Wszemil (Rungehäuser ?)	Zemil	1361		
Polkowskie (Polkowitz, Alt–)	Pulkewicz	1362		
Grodziec (Groditz)	Grodys	1371		
Miodary (Hönigern)	Honegern, Honigerdorf	1382 ^a		1497
Rychtal (Reichthal)	Rychentall	1386, (1294) ?		1386, (przed 1300?)

^a Niekiedy łączone z niezidentyfikowanymi *Modare*, wzmiankowanymi w 1267 r.

- ¹¹⁰ J. Knie, *Alphabetisch-...*, 1845, s. 878.
- ¹¹¹ J. Knie, *Alphabetisch-...*, 1830, s. 97; A. Knoblich, *Namslau eine deutsche Stadt im Osten*, Breslau 1941, s. 66–67.
- ¹¹² J. Knie, *Alphabetisch-...*, 1845, s. 878.
- ¹¹³ W. Liebich, *Chronik der Stadt Namslau von Begründung derselben bis auf neuste Zeit*, Namslau 1882, s. 231.
- ¹¹⁴ „Namslauer Kreisblatt”, 1856, nr 25; 1858, nr 26.
- ¹¹⁵ „Namslauer Stadtblatt”, 1879, nr 26.
- ¹¹⁶ G. Hoffmann, *Heimatkunde des Kreises Namslau*, Glogau 1906, s. 8.
- ¹¹⁷ „Namslauer Stadtblatt”, 1878, nr 99.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, 1905, nr 26; 1914, nr 22.
- ¹¹⁹ *Ibidem*, 1883, nr 23.
- ¹²⁰ *Ibidem*, 1881, nr 13; 1914, nr 22.
- ¹²¹ *Ibidem*, 1880, nr 72; 1885, nr 1 i 7.
- ¹²² T. Harjasz, *op. cit.*, s. 161, 162–163.
- ¹²³ „Namslauer Stadtblatt”, 1880, nr 72.
- ¹²⁴ E. Haver, *Die Zerrörung der Kreise Groß-Wartenberg und Namslau durch den Vertrag von Versailles*, Breslau 1933, s. 81.
- ¹²⁵ Einwohnerbuch. *Adressbuch 1935/36 für Stadt und Kreis Namslau*, Breslau 1936, s. 11.
- ¹²⁶ „Namslauer Stadtblatt”, 1932, nr 14.
- ¹²⁷ *Ibidem*, 1932, nr 111.
- ¹²⁸ T. Harjasz, *op. cit.*, s. 163.
- ¹²⁹ E. Haver, *op. cit.*, s. 77, 80–81.
- ¹³⁰ *Adressbuch der Stadt Namslau nebst Einteilung des Kreises in Gemeinde-, Guts- und Amts- Bezirke bearbeitet auf Grund amtlichen Unterlagen*, Liegnitz 1925, s. 33–40.
- ¹³¹ „Namslauer Stadtblatt”, 1931, nr 297; 1932, nr 14.
- ¹³² T. Harjasz, *op. cit.*, s. 165.
- ¹³³ *Einwohnerbuch der Stadt Und Kreises Namslau mit Allen Gemeinden 1940*, Breslau 1940, s. 8.
- ¹³⁴ T. Harjasz, *op. cit.*, s. 165.
- ¹³⁵ *Ibidem*; W. Dziewulski, S. Gawlik, *op. cit.*, s. 118.
- ¹³⁶ *Strategia rozwoju gospodarczego Gminy Namysłów*, Namysłów-Kraków 2000.
- ¹³⁷ Staatsarchiv Wien, sygn. K If 48–38 E.
- ¹³⁸ Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften, Görlitz, sygn. Kte IX 7.
- ¹³⁹ Zbiory Graficzne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. t. 1, s. 0583a.
- ¹⁴⁰ Na ten temat R. Eysymontt, *Przemiany pierzei ulicznych w miastach śląskich na podstawie źródeł pisanych, kartograficznych i ikonograficznych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 2, 1999, s. 77–101.
- ¹⁴¹ Schematyczny plan W. v. Alkiewicza, 1865, fot. P. Poklekowski (przed 1939), Herder-Institut Marburg, Bildarchiv, sygn. 4d 8705 /s. 418.
- ¹⁴² Technische Universität Berlin, Architekturmuseum, Inv. Nr. 21475, 21476, 2147, Archiwum Państwowe Wrocław, Kart. Rej. Wr., sygn. IV/ 508.
- ¹⁴³ Archiwum Państwowe Wrocław, Kart. Rej. Wr., sygn. IV/ 511.
- ¹⁴⁴ J. Ilkosz, *Leipziger- Pearce Hugo*, [w:] *Leksykon architektury Wrocławia*, red. R. Eysymontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik, Wrocław 2011, s. 996.
- ¹⁴⁵ *Namysłowskie Dwudziestolecie*, Styczeń 1965, s. 12.
- ¹⁴⁶ J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1987, s. 307.
- ¹⁴⁷ T. Kruszewski, *Zmiany podziału terytorialnego na Śląsku w XIX i XX wieku*, [w:] „Acta Universitatis...”, Prawo CCLXIV, Wrocław 1999, s. 188.
- ¹⁴⁸ M. Choroś, Ł. Jarczak, *Słownik nazw miejscowych Dolnego Śląska, polsko-niemiecki i niemiecko-polski*, Opole 1995, s. 6.
- ¹⁴⁹ K. Demidziuk, *Archiwalia archeologiczne z terenu Wrocławia do 1945 roku*, Wrocław 1999, s. 9.
- ¹⁵⁰ A. Margas, J. Kramarek, *Materiały archiwalne dotyczące poszukiwań archeologicznych na Śląsku (do 1945 roku)*, Wrocław 1980, s. 18; Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, nr 737–738.
- ¹⁵¹ H. Seger, *Drei neue schlesische Bronzefunde*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” (N.F.), t. 4 (1928), s. 1–10.
- ¹⁵² E. Petersen, *Schlesien von der Eiszeit bis in Mittelalter. Einführung in die Vor- und Frühgeschichte des Landes*, Berlin-Leipzig 1936, s. 123–128.
- ¹⁵³ Ch. Pescheck, *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Leipzig 1939, s. 214–217.
- ¹⁵⁴ S. Bolin, *Fynden av romerska mynt i det fria Germania*, Lund 1926, s. 81.
- ¹⁵⁵ J. Kostrzewski, *Pradzieje Śląska*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 116–117, 123–125.
- ¹⁵⁶ Niniejsze opracowanie (tekst i mapy) w dużej części zostało oparte na materiałach archiwalnych (głównie z badań AZP), przechowywanych w Wydziale Zabytków Archeologicznych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu. Pragnę podziękować Panu Krzysztofowi Spychale, Kierownikowi tego Wydziału, za udostępnienie potrzebnej dokumentacji merytorycznej oraz za życzliwą pomoc.
- ¹⁵⁷ P. Madera, *Ślady starożytnego hutnictwa żelaza na Śląsku w ujęciu chronologiczno-przestrzennym*, [w:] *Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich*, red. S. Orzechowski, Kielce 2002, s. 64–65.
- ¹⁵⁸ S. Pazda, *Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*, Wrocław 1980, s. 98, 137, 182.
- ¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 217.
- ¹⁶⁰ S. Możdziej, *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 27, 37.
- ¹⁶¹ W. Hensel, *Polska starożytna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 332.

Mateusz Goliński

LOCATION AND CHANGES IN ADMINISTRATIVE ALLOCATION

Namysłów is located in Oleśnicka Plain, which constitutes a so-called mezzoregion of the Silesian Lowland. The areas of the lowland north of the town, in a broad strip along the borders of Great Poland (*Wielkopolska*), have been subject to deforestation as a result of intensive agricultural settlement. In the more extensive strip to the south, there predominate sizeable forest complexes (*Bory Namysłowskie*), which extend all the way to the Odra and join the forests in Opolska Plain beyond the Stobrawa River, which constitutes the border between Silesia proper and Upper Silesia. In the vicinity of the town's historical centre there flows a small river, the Widawa, which at this exact spot changes its flow from north-south to east-west, at the same time dividing into numerous branches (including the Młynówka) and creating overflow areas.

The location of Namysłów to the west of the firebreak – a strip of border forests adapted for defence – which was created as early as the pre-Piast period, determined its allocation to territorial and political units set up in Lower Silesia. There is a 1268 mention of a forest called *preseca*, regarded as a border between Namysłowski and Byczyński districts¹. Consequently, more or less from the 3rd third of the 12th century, the areas around today's location of the town were within the north-east borderland of a district, which was then referred to as the Silesian district and which was created as a result of a division of the Piast lands, from 1248 – within the principality of Wrocław, from 1294 – within the principality of Głogów, and from 1312 – within the unstable principalities set up after the divisions of the principality of Głogów (whose rulers in 1313 introduced the title of the "Lords of Namysłów", from then on used in connection with various territorial configurations). From 1323, the district of Namysłów belonged to the princes of Legnica and Brzeg (in 1342 was pledged to the Polish King), probably in 1348 it was bought out by the Bohemian king, in 1355 it was incorporated into the lands of the Bohemian Crown, and from 1357–1358 it was actually – and from 1359 also formally – taken over by the monarch. From then on it was "connected" with the principality of Wrocław, and in 1642 it was incorporated into it. Together with it, in 1741 it was seized by – and in 1742 formally incorporated into – the Prussian state, to share its fate afterwards. The previous "district" (German *Weichbild*) was replaced with a "county" (poviat), and under the 1816 administrative reform, it was incorporated into the administrative region of Wrocław, which was part of the Silesian Province. In 1919 the county was made part of the newly established Lower Silesian Province. Following the incorporation into the Polish state in 1945, the county of Namysłów became part of Wrocławskie Province (voivodeship). However, in 1950, in spite of the historical links with Lower Silesia, it was incorporated into the newly established Opolskie Province (voivodeship), and that solution has survived the successive administrative reforms (including the dissolution and later reinstatement of the county).

Mateusz Goliński

THE TOWN'S SPATIAL DEVELOPMENT UP TO 1740

BEFORE THE TOWN WAS BORN

A small settlement territory, with a distinctly peripheral location in relation to the main areas of settlement in the early medieval Silesia, is distinguished for Namysłów's surroundings from as late as the 11th–12th century. Its core, confirmed by over a dozen archaeological sites, seems to have been in the Widawa River valley, on both banks of the river, in its curve at the height of the town's present location². We do not know its possible central point (town?); the area was probably administered by the closest agency of the authorities of the early Piast monarchy located at Ryczyn on the Odra River. However, only for some time were the town and its market able to function as a centre for exchange, administration and worship (the church) for the settlement territory on the Widawa River, which was too distant (at least 30 km) and isolated by forests. From the end of the 12th century, because of the transition to a commodity-and-monetary economy, it became increasingly important for the population to have frequent contact with the market and the exchange facilities that were grouped around it, and the intensified process of Christianization called for constant pastoral care. The very Namysłów, and strictly speaking its pre-urban predecessor bearing the same name, which was later called Stare Miasto (old town) or Stary Namysłów (old Namysłów) and which was located on the right bank of the Widawa, is the assumed local centre that met the above requirements.

The proper development moment occurred as late as the 13th century. This not only results from the written sources, which mention Namysłów

from that century on, but also from the opportunity created by the declining importance of Ryczyn, which despite the modernization trends at the time, failed to develop into a town. The old north-south transport axis connecting Ostrzeszów, Syców, Brzeg, Grodków, Otmuchów and Vidnava (which were then exchange centres of an equal status), the Silesian section of one of the routes leading from Pomerania to Bohemia, is assumed to have run through Namysłów (a crossing across the Widawa). However, the sources confirm the existence of a road from Brzeg to Namysłów only in 1264, and the bridge at Namysłów in 1333³. Thus, the mentions refer to the time when the role of Namysłów as a transit exchange centre may have increased due to the urban reform that had already been implemented. Another open issue is the age of the town as deduced from the local name. There is no doubt that it is Polish in origin, possessive, and reflects belonging to the founder. The fact that the sound of the oldest source mentions is close to the present form – Namysłów – suggests that the founder was called Namysł. The possessive model of names with the suffix *-ów* (Namysł–Namysł–Namysłów) is regarded as relatively newer, predominant from the end of the 13th century. However, Polish linguistics, using as the basis the Latin form of the name – Namslavia, was inclined to regard it as a very old name, typical of towns with the suffix *-jb*, i.e. Namyslavjb–Namysław–Namysławia⁴.

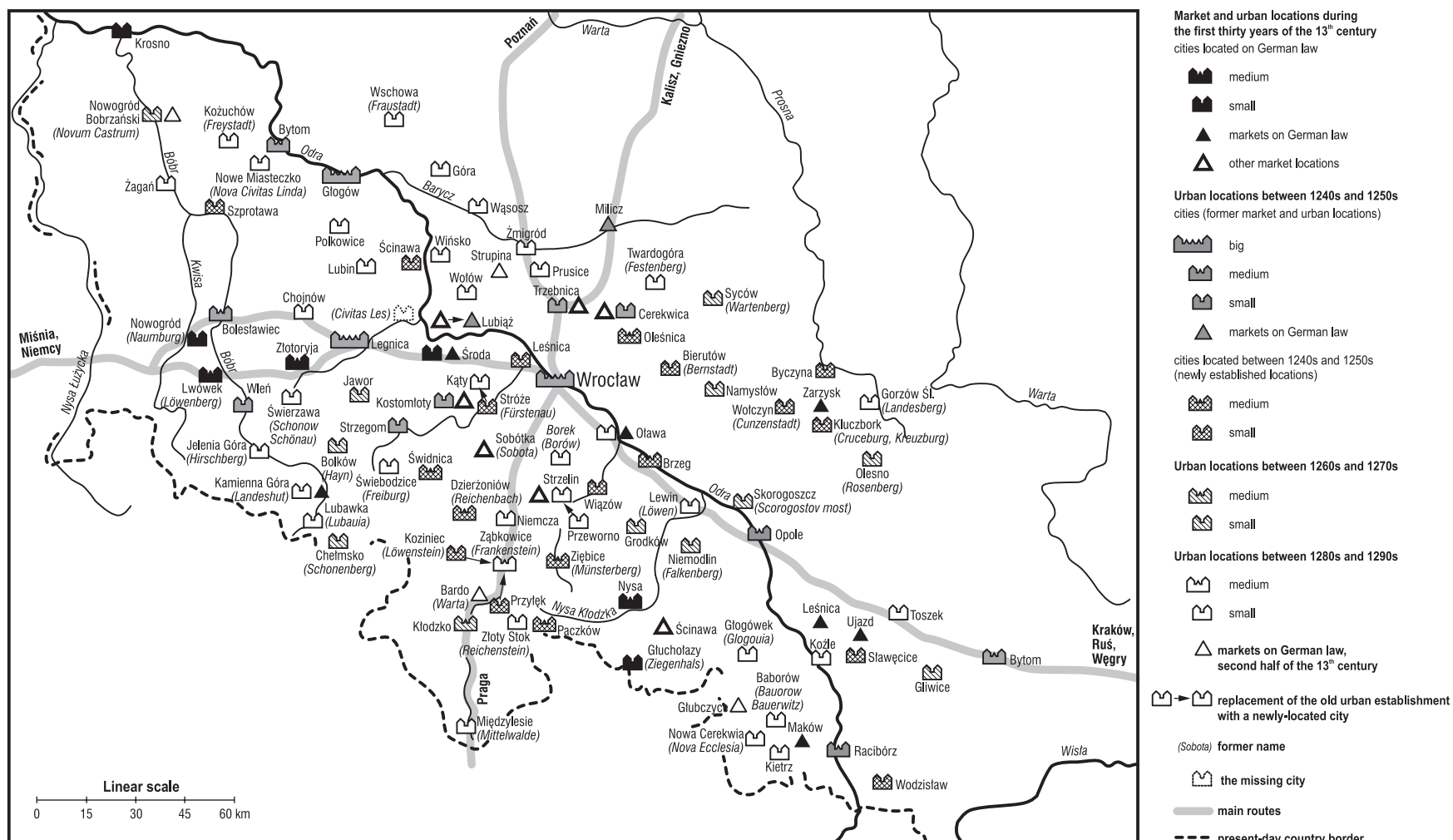
The trade functions of the above-mentioned transport route can be associated with the treasure that was reputedly discovered near Namysłów in the 19th century. It is said to have contained the oldest Silesian coins, going back to the period just after 1190⁵. The first written mention of Namysłów is indirectly related to its church function: on 19 June 1233 there is a mention of Idzi (*Egidius*), a chaplain *de Namizlov*⁶. It is worth noting that the second-in-sequence clergyman connected with the place was also a chaplain – Dytryk (*Theodoricus*). He appeared in 1278 on two occasions – once as a parish priest from Namysłów, and the other time – as a prince's chaplain from Namysłów and, at the same time, a Lubusz canon⁷. The parish church at Namysłów may have also been regarded as the prince's chapel, connected with one of the ruler's numerous seats. The connection between the clergy of Namysłów with the prince became apparent in the years 1286–1287, during a major dispute between bishop Tomasz II and Henryk IV Probus. The clergy that disobeyed the bishop included Dytryk, the parish priest from Stary Namysłów (*Antiquo Namslow*) and another Dytryk, the church rector, i.e. the parish priest from the town of Namysłów (*de civitate Namzlow*)⁸.

The establishment of the urban parish is undoubtedly connected with the foundation of the new centre (discussed below), and so the one from Stary Namysłów should be regarded as the older one. While it is easy to link the chaplain from 1233 to the first church in the area, at Stare Miasto, in the case of the one from 1278 only circumstantial evidence suggests that he may also have been the parish priest at Stary Namysłów. If this indeed were the case, this would suggest that the ruler's residence may have been nearby. A prince's document from around 1240 mentions "ćwiertnie" as a measurement unit standard to be used in trading in wheat and oat "in the vicinity of our *curia* near Namysłów". Unfortunately, the term *curia... circa Namislow* is ambiguous: it either referred to a court located near a settlement or a prince's estate in the region in question⁹. The extant Gothic church at Stary Namysłów (of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary), which dates back to the 14th century – according to some scholars, and to the 15th century – according to others, could not have been witness to the described events¹⁰. In 1249, for the very first time, Namysłów was used as a reference point when locating the nearby estates (in the region of the future Rychtal), and so it must have been the best known settlement in the area. 1261 saw the first mention of Namysłów as a place of publication of a prince's document. The district of Namysłów, *districtus de Namislow*, appeared in 1268¹¹.

TOWN FOUNDATION AND ITS CONSEQUENCES

It is logical to connect the foundation of the town under Magdeburg Law with the foundation campaign conducted by Henryk III in the 1260s, which resulted, among other things, in the appearance – in the closest vicinity – of reformed settlement centres at Wolczyn (1261) and Bierutów (1266). However, the earliest known source confirmations of the situation, including the existence of voythood and transformations to Stare Miasto, as a consequence of the foundation of the new town, come only from 1270s. The original documents of key importance to the issue have not been preserved. Their content was reported in the 14th–15th-century Namysłów Registers (lost in 1945; the fragments of interest to us are only known from *regesta* (brief summaries)), and in several cases they are doubled by modern *transumpta* (certified copies). This does not allow us to carry out a full critical analysis of the diplomas, recognized by the most eminent publisher of Silesian documents Winfried Irgang as forgeries, probable forgeries or distorted documents. The alleged act of Henryk IV dated 2 October 1270 regarding the sale of a voyt's court at Namysłów was recognized as a blatant forgery¹². The document dated 17 June 1278 of Thammon called Quaz, who settled peasants on 10.5 lan (German *Lahn/Hube*) at Stare Miasto (*in antiqua civitate*), was suspected of having been falsified later¹³. The otherwise unknown figures listed as witnesses were probably representatives of the burghers from Namysłów, most of whom bore German-sounding forenames. Among them there were, for instance, voyt Lampert and teacher

1. City locations in 13th century in Silesia and Kłodzko Land (within the modern borders of Poland) study by M. Młynarska-Kaletynowa

Jan (*eruditor puerorum*). The next document is dated 23 July 1278 and may have been partly forged at a later date¹⁴. The document was used by Henryk IV to confirm the exchange done with his “servant” Thammo, or Thoma, called Quaz, who resigned his hereditary judgehood (i.e. voythood) of the town of Namysłów together with the accompanying assets and remuneration: 18 bakeries and shoemaker’s shops, 1/3 of income from the judicial system and 1/6 of rent from city plots, which benefits would from then on “serve and belong to” the town (i.e. the commune). In exchange, the ruler bestowed on him the village of Stary Namysłów (*villam antiquam Namslaw*), a mill located in it and a grange that had previously been owned by the prince’s chaplain. The former voyt also bought a mill situated near the town’s fortifications (*circa plancas eiusdem civitatis*) together with the accompanying fish pond and forest, which were adjacent to another grange “before the town”. In the case of the assets owned by Stare Miasto there is no discrepancy between the documents dated 17 June and 23 July if we accept that no close link exists between the date of the actual occurrence of the legal status and the time when the diploma, especially the one drawn up by the prince, was issued.

In the light of the above, in 1278 Namysłów was a town founded under princely law, equipped with institutions typical of its status, such as: hereditary voythood, limited bread- and shoe-selling points, plots for which rent was collected, fortifications of an unspecified type (fencing), and support facilities in the form of a mill and granges, and last but not least – the right to have a school. Until then the voythood belonged to knight Tammo (Tomasz) Quas, but this did not last long, as the presence of him and his family in Silesia is confirmed only from 1274¹⁵. Stary Namysłów was already regarded as an ordinary village, owned by a prince. Its granting to a former voyt caused transformations (the foundation of a rent village), although a mill had been erected there earlier. Of course, considering the initial reservations as to the credibility of the sources, the above conclusions do not have to be entirely correct. If we are to believe the next regesta drawn up on the basis of a 15th-century entry in a book that has been lost, in 1293 Herbord Quas (son of Tammon) sold the position of the rural district head of the “village of Stary Namysłów” together with the accompanying assets and remuneration¹⁶. This disposal completed the foundation of the village of Stare Miasto. Part of the above-mentioned assets was made up by gardens, forms of cultivation characteristic of a majority of “old towns”, based on thick layers of matted straw that have accumulated during the previous generations of settlers¹⁷.

2. F.B. Werner, A sketch panorama of the town from the north, 1760s

In 1287, the town of Namysłów had its own parish priest, and the formation of a parish and the erection of the church of SS Peter and Paul must be regarded as an ordinary consequence of the foundation. However, a non-standard course of action was the establishment of a monastery in 1284 or 1285 and the construction of a Franciscan church of the Blessed Virgin Mary (confirmed as existing in 1285) – incidentally, by the pro-prince superiors of the Saxon order province, who were in conflict with the authorities of the Polish-Bohemian province (so the politically inspired establishment did not have to be a result of the town development logic)¹⁸. In 1321 Konrad I granted the Franciscans from the Marian monastery “near” the town (*apud nostram civitatem*) a plot located in the town “towards Żydowska (Jewish) Street” (*versus plateam Judeorum*), receiving in return another plot, situated at the prince’s malt plant¹⁹. We do not know whether the exchange had anything to do with the dislocation of the monastery, but it is certain that the prince needed the plot adjacent to his economic facilities. Perhaps that was linked to the spatial reorganisation of the town residence. The name of the street attests to the existence of a group of Jewish settlers, which in itself constitutes a certain indicator of “townhood”. For the last time, the local Jewish community appeared in a mention regarding 1359, when it received a two-year guarantee of protection from Emperor Charles IV²⁰. Probably it did not survive the period of persecution in Silesia in the 3rd quarter of the 14th century. As late as the 18th century, the name of Żydowska Street (Judengasse) was applied to the side street behind the buildings adjacent from the north to Rynek Square (also known as Garbarska – Gerber Strasse, i.e. today’s Piastowska Street).

RECONSTRUCTIONS IN HISTORIOGRAPHY OF THE SPATIAL DEVELOPMENT OF THE FOUNDED TOWN

The founded town, which inherited the name of the old one and perhaps its function as well, was created at some distance (the parish churches are nearly 2 km apart in a straight line), on a fluvial terrace on the opposite, left-hand bank of the Widawa River, nearer the river’s overflow areas, without reference to any earlier settlement forms that had possibly existed there before. According to a reconstruction proposed by Kurt Bimler, it was laid out on a quadrilateral plan. The central point was the rectangular Rynek (market) Square, around which two rows of blocks of residential plots (23 have survived), crisscrossed by a grid of streets, were laid out. Consequently, ten streets came out of Rynek Square – two from each corner and one from the middle of either of the longer frontages. The entire north-east corner was reserved for a parish church, at a cost of two blocks. The course of the river and the town fortifications deformed the original plan to an extent – the town was slightly extended westwards to include the Franciscan church, which was not provided for at the moment of the foundation. Tadeusz Kozaczewski went even further in his reconstructions, discerning in Namysłów’s original plan a relatively rare square-shaped layout. The surveyor laying out the plan is supposed to have applied a refined hexagon division principle. As a result, ideally in the middle of the square there was put a rectangular Rynek Square, and around it – ten full blocks intended for private lots and from the north and the south another seven blocks of a half full depth (the site of the eighth one was occupied by a parish church). The areas east and west of the square in question (i.e. beyond the first crosswise streets) were incorporated into the town later, just like the patch in the south-east²¹.

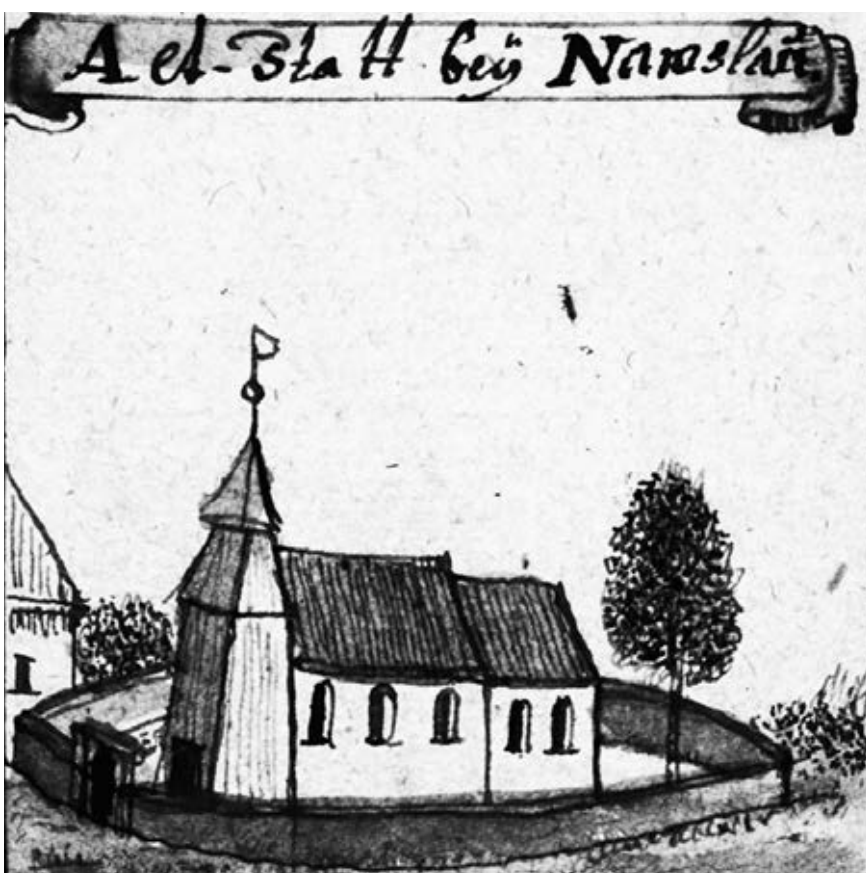
3. D. Pezold, A town panorama, 1718

Completely opposite assumptions were adopted by Janusz Pudelko, who believed that at least the whole area of the medieval town within the walls was covered by the original foundation layout. Then, we would have the most popular layout in Silesia – the town would lie within a rectangle, this time 12 x 7.5 of the measuring unit called *sznur* (564 m x 352.5 m), which gives a theoretical area of 90 *wężyisko* (square *sznur*), or one Flemish *lan* (19.88 ha). The area of one *lan* is also the most common area of founded towns in Silesia. The arrangement of facilities within the *lan* is quite original though. The identical one was only used at Złotoryja, Lwówek and part of Racibórz – very early foundations from the first third of the 13th century. Considering the late foundation of Namysłów, the analogies remain unexplained. After the adoption of the described assumption, Rynek Square turned out to have been located in such a way that one of its frontages (the western one) and the axis of symmetry of the square, which is perpendicular to the western frontage, were aligned with the axes of symmetry of the town's area. The presence of Gothic arcades, whose relics were found in the buildings forming Rynek Square's eastern frontage, suggests that the original area of Rynek Square was bigger than the one it received in modern times as a result of bricking up the arcades that had formed in front of the frontage line and incorporating them into the buildings²².

The results of the most recent deliberations related to the reconstruction of the foundation layout and its further development are presented in a separate editorial.

THE MUNICIPAL TOWN IN THE MIDDLE AGES

In 1333, the issue of hereditary voythood resurfaced. Prince Bolesław III bought it from Dytke *Wolverami* in order to sell it to Sulek of *Smedisdorf*. The voyt privilege comprised: the exercise of jurisdiction, 1/3 of all fines, market charges, fees for admission to craft guilds (which means that – theoretically at least – guilds were already in existence), a free mill with one half of the (probably – width of the) river, along the section from the mill of Herbord Quas (i.e. the mill at Stare Miasto) to the “lepers bridge” (mentioned as late as 1512, attesting to the existence of a leprosarium outside the town), rent due for three private real properties, a free property in town to be used for residential purposes and the right to choose two town council members per year²³. So before 1333 there developed a council as the managerial body of the town self-government. For the first time, we know its five-member composition in 1341; a little later it had – alternatively – one year four and the next year five members²⁴. The construction of the town hall is mentioned in the chronicle of Johan Froben from the turn of the 16th century, which was based on the local chronicle-writing tradition, under the years 1374–1378, and of its stately tower – under 1381–1389²⁵. The mentions refer to the currently existing structure, which perhaps replaced an earlier one. Under an agreement concluded in 1370 by the council with the hereditary voyt Piotr, the latter was granted 1/6 of the income from the cropping house, the

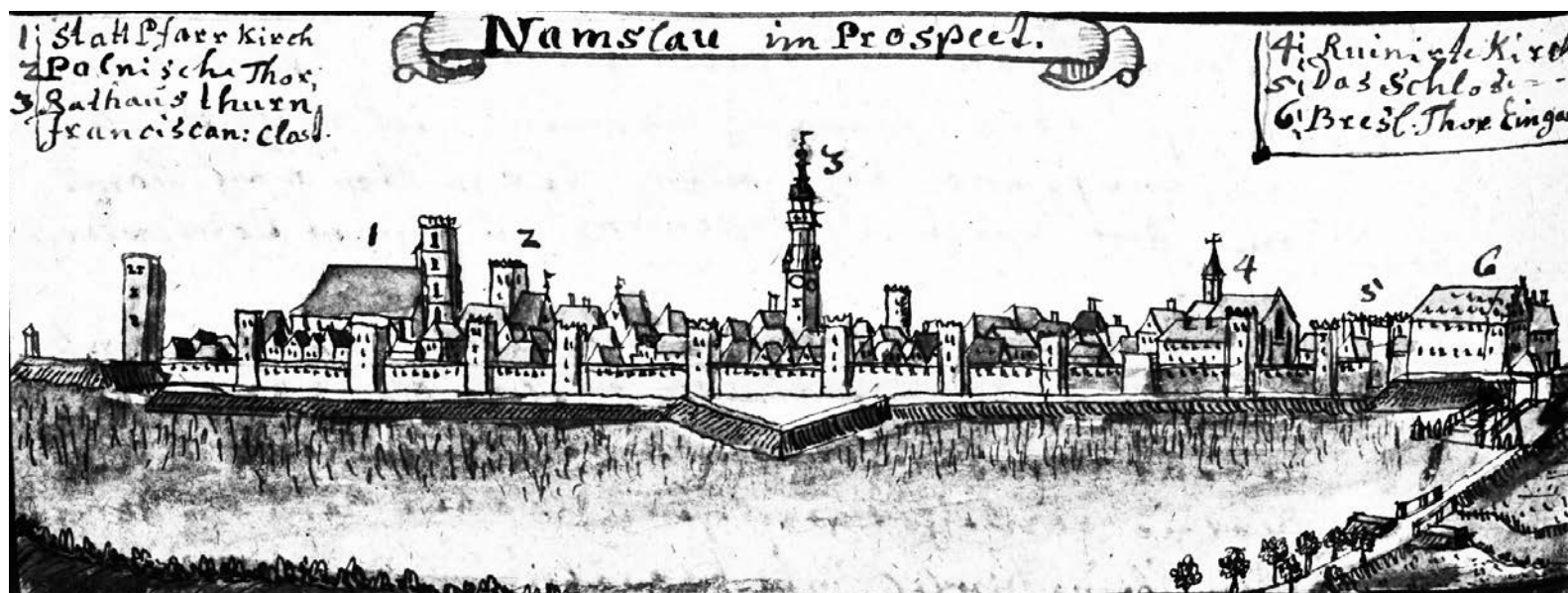

4. F.B. Werner, Church in Stary Namysłów, 1740–1756

“chambers” of traders in food, a tar making installation, traders’ “chambers” (i.e. a cloth hall), the monopoly to distribute beer kegs, a wine cellar, “and whatever else will be built for the benefit of the town”²⁶. The erection of an ultimately masonry cloth hall and the accompanying facilities related to the town’s trading monopolies meant the end of the development of Rynek Square (the creation of the block of structures in its centre), which certainly began in the 13th century (18 bakeries and shoemaker’s shops in 1278). The symbolism of the town hall tower anticipated the end of formation of a full council system. Only in 1407 did the council buy from the last hereditary voyt Jorg (Jerzy) his office and the accompanying mill, and separately the mill in Stare Miasto, and won the court case for rejecting claims of the seller’s relatives²⁷.

The town was the owner of real properties, composed of rural estates and suburban land intended for cultivation by the burghers. The latter was divided into 40 gardens by virtue of tithes referred to in the log of assets and benefits of the Wrocław bishopric from the early 14th century. The log also mentions municipal granges and the village of Łączany, which may also have been granted to the municipality upon its foundation. The “hospital” grange and the grange “near the bridge”, which were mentioned in an analogous list from 1483, were also located near the town²⁸. In 1398 the town sold Łączany, and in 1404 bought Ligotka (*Ellgut Reichinnsdorf*), which was located on the outskirts of Namysłów. Probably not on a permanent basis, as in 1452 it purchased the village again, and in 1456 it bought a grange located there, granting it as endowment to the hospital (i.e. the above-mentioned Hospital Grange between Ligotka and Wrocław Suburb)²⁹. The beginnings of the municipal hospital of the Holy Spirit and St. George go back to 1384, when the bishop allowed the town council to build it. At least from 1405, it was accompanied by a chapel³⁰. According to a chronicler, in 1409 there commenced the erection of a masonry hospital church of the dedication referred to above. In 1352 at the latest, the deanery of Namysłów (referred to as archpresbyterate) was established. However, the title of archpresbyter was not automatically granted to the parish priests from the town. A masonry school building, which was located to the north-west of the parish church (the around-the-church complex also included a presbytery to the east) is supposed to have been built in the years 1377–1378, in 1405 the construction of the parish church tower was begun, and in 1420 – of a new Franciscan monastery (damaged in 1497 as a result of the collapse of the tower of the church of the Blessed Virgin Mary) and the passage connecting it with the convent of the Franciscan order of Poor Clares that was situated opposite (which is, however, poorly attested to by sources).

Shares in the mills along the Widawa River were of interest not only to the inhabitants of Namysłów, but also burghers from other towns as well as the local knights. That was the case with the mill mentioned for instance in 1349, which was “within the walls”, another one mentioned in 1357 – “beyond the walls”, or still another one mentioned in 1363 – “near Namysłów”, until the control over the town’s supply with food became a point of interest to the council. In 1409 the king transferred to it the mill located in front of the Bakers’ Gate, only retaining the burdens imposed upon it to the benefit of the castle. In 1418 the enterprise was moved inside the town, where a four-wheel mill was erected together with an accompanying fulling mill (the later Town Mill; the later fulling mill was built near the New Pond to the south of the town). The construction of another mill, known as the Municipal Mill, was begun in 1410 behind the castle, “near the dam by the bridge”; the purchase of the voyt’s mill was mentioned before³¹. Unless they are only clerical phrases, in 1349 and 1357 the existence of the town walls was confirmed. The historiography dates the creation of the walls at around 1350, in line with a later mention in Froben’s chronicle about the laying of the cornerstone for them (23 May 1350). The walls were to have replaced the previous wood-and-earth fortifications, supplemented with a moat, ponds and bogs. The chronicler either gave a wrong year or combined earlier events with events that are only likely for the years 1357–1359, when the king took over the rule in the town. The monarch is said to have imposed a wall tax on each lan of land cultivated by peasants or owned by priests in the Weichbild, ordered peasants to work on the construction, established four brickyards to make the building material (the chronicler put all that under the year 1349), and used his income from Namysłów and part of his income from Wrocław due for several years to finance the project (1359). One of the brickyards is to have been situated before Wrocław Gate, the other two before cromptgasse in the field, and the fourth one before Krakowska Gate, near the old clay pit ponds³². The hypothetical location of the first gates – Cracow (Polska) and Wrocław (Brzeg, Niemiecka) – at the junction of two parallel streets that set out the town’s spindle-shaped

5. F.B. Werner, A town panorama from the north, 1762–1771

core, with Rynek Square in the centre, strengthened the main transport layout. According to the chronicler, in 1388 there began the construction of the Water Gate and its tower, in 1390 the towers at the walls were made higher and the Bakers' (Voyt's) Gate was being built in the corner "behind the presbytery", in 1396 a so-called *gdanisko* (a toilet tower) was being built near the pond and the tower of Wroclawska Gate was made higher.

The regulations regarding the order and limits applicable to beer production by individual burghers were set out by the town council. In 1472 the number of licence holders entitled to brew beer was cut down to 120, and the number of the so-called *war* per household was reduced from 12 to 10. The arrangements remained in force until 1498, when a new system was introduced that allowed as much beer to be brewed as to enable its sale without loss to the inhabitants and to the satisfaction of the municipality. Generally, new producers were admitted to the privilege reluctantly, and licences were granted via guilds. That is why for instance linen weavers, whose guild was established as late as 1490, were not provided for in the then binding beer brewing regulations. The weavers did not want to give up and in 1497 they lodged a complaint with the Silesian Parliament³³. The private burgher houses reflected their dwellers' economic status and individual needs; as regards the popularity of lasting building materials, they seem to have been backward in relation to public and church structures. Probably this was the reason for the council regulation of 1419, mentioned by a chronicler, under which every person "who builds a house entirely with bricks and stones" was guaranteed a supply of bricks from the town, and was offered two–three year loans. A slow progress in eliminating threats resulting from the presence of wood structures in the town is reflected in successive big fires, recorded for 1371, 1376 or 1377, 14 August 1466 ("half the town" burnt down) and 11 November 1483 (all public utility buildings, including the town hall, burnt down). As a result, considerable amounts of money were spent on rebuilding, e.g. in 1469 the meat stalls burnt down in 1466 were rebuilt, in 1484 the following structures that were burnt down the previous year were rebuilt: the top of the town hall tower (a clock was also installed then), the bread stalls in Rynek Square; in 1485 – a school and the rafter framing and the roof (most probably the roofing) of the parish church, though the main stage of the rebuilding of the parish church (reconsecration) was finished as late as 1493; in 1494 the meat stalls were rebuilt; and in 1495 the vaults in the parish church were rebuilt.

THE CASTLE AND THE FORTRESS

The existence of the castle – although it would be logical to assume that it was established simultaneously with the foundation of the town, is only attested by the sources from 1312³⁴. The analogous mention from 1294 about "a town and a castle" (*Namzlav stat unde hus*) together with the Weichbild is uncertain, as it comes from a 14th-century translation of a document³⁵. The significance of the fortified residence may theoretically have been increasing together with the political fragmentation, whose special moment was the functioning of a separate Namysłów principality in the years 1314–1320. However, in 1312 the castle and the town remained under the control of Knight Dytryk of Frankenberg, and in 1323 the rights of the castellan who was then only mentioned, and most probably was a son of the knight, went beyond the ordinary relations³⁶. During the next episode of the separation of Namysłów principality (1338–1341), the absent prince was represented by the starost (confirmed in 1338)³⁷. In 1357 there appeared royal starosts, who administered the district (the Weichbild)³⁸. The political union with Wrocław principality meant that their functions were often performed by the principality's starosts or their deputies. The administration of the very castle was given to the burgrave, confirmed in 1377³⁹. The Luxembourgs inherited from the Piasts the district's fiscal–and–military organization, as part of which initially over 30 villages paid levies or provided services connected with the maintenance of the castle at Namysłów⁴⁰.

Historiography accepts, again on the basis of Froben's chronicle, that around 1360, the old, reputedly wooden structure was replaced by a new, imperial castle of Charles IV. According to the preserved invoices, in 1359 500 *grzywnas* from levies due to the monarch were spent towards the con-

struction of the castle, which harmonizes with the funding of the erection of the town walls from the same source in the years 1360–1361. According to K. Bimler, until the end of the 14th century, the castle – and the town before that – was separated from the town by an arm of the Widawa River. Only then was the river channel moved to the north, which is supposed to be confirmed by the construction of the Municipal Mill. Consequently, around 1400 the town may have been extended with a convent–and–hospital district in the west and joined with the castle by means of walls into one, compact fortification complex. According to the chronicler, in 1398 there started the construction of the Inn (High) Tower near the Polish Gate and the so-called Cowshed Gate with a wall before the castle, near the bridge⁴¹. The fortification building projects were initiated right after the town and the castle had been taken over by the ruler of Bohemia because Namysłów was regarded as a strategic location in the event of war with Poland. After successive changes in the political situation, the fortress again attracted attention during the Hussite Wars – the monarch's orders from 1421 and 1428 talk about strengthening the castle, improving the moat, and the construction of an external moat and an embankment before the Krakowska Gate – and the wars of succession to the Bohemian crown; in 1462 the gateway of the Water Gate was erected, and in 1471 – the gateway of the Krakowska Gate. In connection with new trends in the art of fortifications, brought about by the development of firearms, steps were taken to build roundel fortifications: in 1488 a "fence" was erected around the castle and roundels "at the school" and "behind the church", in 1493 the construction of the "fence" before the walls was continued, in 1497 a "fence" was built behind the Inn Tower, and in 1499 – another section of the "fence" near the Krakowska Gate was set up.

THE TOWN IN MODERN TIMES

The district assembly of Namysłów Weichbild (Weichbildtag) elected local estate officials (for fiscal, military and police administration) and principality representatives – seniors (Landesälteste). At the beginning of the 17th century, the seniors elected in the district were joined by a representative of the starost. He constituted the germ of the local state administration. The burgraves, who lived and worked at the castle, and who performed the above-mentioned function of deputy district starosts, were appointed by Wrocław's town council, which from 1425 held the superior starosthood of the principality, the very lien on the castle and the fiefdom at Namysłów (more on this below). From 1499 the district court of mans, i.e. royal liegemen (which was specific to Namysłów, as usually it was an institution at the level of a principality) held its sessions at the Franciscan monastery, and towards the end of the 16th century, it moved to the town hall, to the

6. F.B. Werner, The parish church, 1740–1756

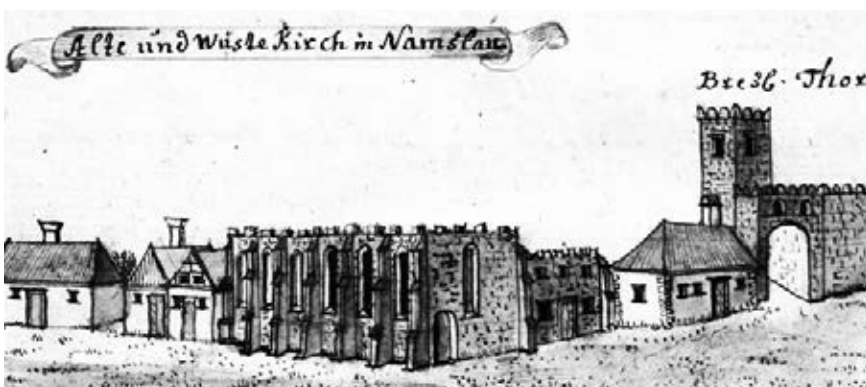

7. F.B. Werner, A Franciscan church and monastery, 1740–1756

public room of the beer cellar. The lower district court (Landrecht), which also developed in the Middle Ages, disappeared⁴².

Evangelical church services in Namysłów parish church supposedly came into being thanks to one of the preachers in 1525. In 1526 the council confiscated and sold church valuables, and is said to have used the proceeds towards the expansion of the fortifications, because of the imminent Turkish threat; in 1529 it was granted by the bishop the patronage over the altars, and in 1532 it supposedly took over the parish's income, and used it to pay the costs of living of the supported Lutheran clergy. In 1534 or 1538 the school became entirely Evangelical, and in 1545 the parish was taken over by the first parish priest–pastor Thomas Rieger⁴³. In 1523, under the bishop's pressure, the monastery of the Order of Friars Minor was reformed by replacing the Conventual Franciscans with the Observants⁴⁴. That did not prevent a crisis of the monastic life; in 1536, with the bishop's consent granted a year earlier, the town took over the deserted monastery complex and turned it into a hospital (it did not perform that function for long, and soon became a warehouse). Gradually, throughout the 16th century, the Augsburg Confession became the religious basis for most people in the district; only in the bishop's estate was the Reformation not adopted.

The development of the town in the 16th and the beginning of the 17th centuries was a resultant of generally advantageous economic conditions and dramatic population falls as a result of successive epidemics of the plague, especially in 1523, 1572 (in the town, including the suburbs – 1.050 dead, at Ligotka and Smarchowice Male – 606 dead), 1585 (in the town – 360, or in the town and the suburbs – 430 dead), and in 1633 (1.300 dead). Still nobody knew what to do about big fires: on 12 July 1570 fire destroyed 26 properties, on 29 September 1619 – the “entire town”: 222 buildings except for the school and the castle; on 23 April 1682 – “half the town” and the grange in Wrocław Suburb. Hence, the unending sequence of rebuildings: in 1583 the slaughterhouse was rebuilt after it had been destroyed in the previous year, in 1584 – the Lower Mill (north of Wrocław Suburb), in 1587 – the old school building was demolished and a new one erected, in 1609 – the Town Mill was rebuilt (within the walls), and in 1621 – a treadmill–powered mill. The Thirty Years' War, which proved tragic to demography, economy and religion, also brought with it threats resulting from the military operations. For the first time, the town was captured by Swedes on 5 October 1632 – the burghers did not mount any resistance. More serious consequences resulted from the preparations for defence made from November 1633 at the order of the then Saxon commanding officer of the fortress: the Wrocławska Gate tower was lowered and the entry to Krakowska Gate was filled up. However, on 8 January 1634, the imperial army stormed the fortifications and captured the town, pushing the Saxon soldiers back to the castle. The siege of the castle paralyzed the life in the streets and increased the number of the dead among the burghers, who were forced to participate in sapper's work. The garrison surrendered on 4 February 1634, when it was threatened with being blown up. The new, only

8. F.B. Werner, The church at Wrocławska Gate, 1740–1756

100–strong imperial garrison, when preparing for further defence, lowered the two town towers down to the height of the walls, and after Swedes came, it burnt down twelve houses in Cracow Suburb (on 26 May). The siege laid by the Swedish army was successful. The view of a weir through the bogs surrounding the town “behind the school” persuaded the garrison to surrender – the fortress was handed over on 3 June 1634. Successive war events took place on 25 June 1642, when the council prudently surrendered the town to a Swedish unit. Despite that, the imperial starost and his crew held out in his castle for a long time, apparently taking advantage of the lack of determination on the part of the enemy. The town was also captured by Swedes after a siege in January 1647. Before that, the imperial commanding officer, after becoming aware of the enemy's presence, ordered to burn down the houses in both suburbs, including St. Barbara's Chapel and St. Salvator's Church (on 5 January).

1636 saw the transfer of the Namysłów deputy starosthood from Wrocław's council to imperial officials. In 1642 the Weichbild of Namysłów was incorporated into the principality of Wrocław, as ordered on 14 May 1640. In 1667 the landed seniors of the Weichbild purchased the house in Długa Sukiennicza Street (Lange Tuchmachergasse, that is the later Lange Strasse, currently S. Dubois Street), to be used as a so–called *Amts- und Landhaus*. That was the first building of social class and monarchical administration in town – a symbolic counterbalance for the town hall⁴⁵. Together with the so–called church reduction there triumphed the Counter–Reformation, which was imposed by the absolutist state. On 26 February 1654, imperial commissioners and bishops repossessed the town churches – the parish one and the post–Franciscan one – as the first ones in the district, and gave them to delegated Franciscans for temporary administration. The Evangelical clergy and teacher were forced to leave the principality. The re–Catholicization of the district took several dozens years and its success among the lower classes of the society was mainly dependent on population migrations – in 1724 the deanery was inhabited by as many Catholics as Evangelicals⁴⁶. The patronage over the parish church at Namysłów, which belonged to the monarch, represented by the starost, was sold to the Teutonic Knights together with the castle fief in 1703. The Order was not involved in pastoral work; parish priests were appointed from among diocesan clergy.

The town council of Namysłów did not return to the Church the hospital rebuilt after the 1619 fire, which was in fact an old women's home. Independently, there still existed the old leprosarium in Cracow Suburb, which in 1676 was relocated to a new wattle–and–daub building; in 1780 it was mentioned as an old people's home (and on plans also designated as a hospital). The post–Franciscan Marian church, also referred to as “Polish”, despite its reconsecration in 1654, remained unused for a long time, just like the deteriorating monastery. The return to the Franciscans, specifically their arm – the Reformers, of the monastery buildings and the church, whose dedication was changed to that of St. Peter of Alcantara, resulted in a Baroque–style redevelopment of the entire complex in the years 1671–1675 (1681 – the bell tower). The Clarisses, who resided in the town in the 15th century, did not return to it. Their convent and the church, located opposite those of the Franciscans, were ruins as early as the mid–17th century. Also the hospital church of the Holy Spirit and St. George remained a ruin until the Prussian times. The demolition of its remnants was started in 1767 to make room for a future Evangelical church. The church of St. Salvator, which stood before Krakowska Gate, and the chapel of St. Barbara, located before Wrocławska Gate – both burnt down in 1647 – were replaced with a cemetery chapel of the Holy Trinity erected at the junction of the roads from Wilkowo, Kowalowice and Stare Miasto, i.e. on the other, northern bank of the Widawa River. Its construction at the cemetery, where the castle servants of the Teutonic Order Komturei were buried, was ordered by the starost in 1708–1709. The settlement outside the walls developed along the roads that met in front of the two gates to the town (the other, former passages were blocked by modern fortifications), in the suburbs from the gates, which suburbs were referred to as Niemieckie, or Wrocławskie, and Polskie, or Krakowskie, constituting the continuations of the transport axis of the town along the east–west direction. Because of the changes to the approach through the bastion fortifications to Wrocławska Gate (two routes – to the west and the north, or only one – to the north), the most considerable spatial transformations must have occurred in the western suburb.

THE CASTLE FIEFDOM AND THE FORTRESS

From 1533 to 1703 Wrocław's town council was in the possession of the castle fiefdom, comprising the castle and initially three and later five of the nearby villages (Juskie, Głuszyna, Polkowskie, Smarchowice Śl., Stare Miasto). The fiefdom was pledged by Ferdinand I for 5.500 Hungarian ducats (florins). The pledge amount was regularly raised (e.g. in 1578 up to 20.708 ducats) – not only because of the rising value of the fiefdom (in 1535, it was enlarged with the Stare Miasto grange and in 1540 – the whole village of Stare Miasto, the village of Juskie was totally redeveloped, and in 1544 some properties at Smarchowice Śląskie were purchased)⁴⁷, but also as a result of adding the costs of the capital investment projects that – in line with the monarch's orders related to the protection against the constantly expected Turkish invasion – Wrocław's authorities implemented there. Because of its strategic position, Namysłów was still formally regarded as

an important fortress; the imperial defence ordinance of 1578 listed it as one of the fortresses intended to defend the borders from the direction of Poland and Hungary⁴⁶. Arms were stocked, but no suitably powerful bastions were erected (in 1534 a new castle gate and a bridge were built, in 1617 – a “rondel, otherwise referred to as earthwork”, behind the “riflemen’s ward”), whose results became noticeable during the Thirty Years’ War, when the town – as opposed to the very castle – was captured easily.

The purchase by the emperor of the castle pledged to Wrocław and the transfer of it together with six villages (Stare Miasto, Głuszyna, Woskowice Grn., Juskie, Polkowskie, Smarchowice Śl.) to the Teutonic Order was finalized in 1703. The Order set up a Komturei with a seat at the castle, which focused on administering the local estates. The issue of the role of Namysłów in the state’s military strategy revived in 1648, when it was entered as one of the seven fortresses intended to protect the state against Swedish attacks. From 1652 the Silesian parliament imposed a “fortification tax”. Already the proceeds from the first one was intended for, among others, Namysłów – one of the three so-called state fortresses, of which it received the smallest amount of money. From 1653 a strip of bastion fortifications was built here, on which 8.253 florins were spent until 1655 – again significantly less than on the other fortresses (furthermore, some of the funds were squandered). Anyway, in the years 1653–1657, there were mentions of the construction of fortifications before Wrocław Gate and the castle and the commencement of the erection of six new bastions, and in 1657 – the completion of “Leopold’s corner structure” before the castle. Again the tax proceeds were spent on fortifications in 1667 and 1668, when plans were put forward (never implemented) for a considerable expansion of the fortress so that it could house a three thousand strong crew⁴⁹. Concerns about the situation in the nearby Poland once again led to attempts – in 1669 and 1703 – to strengthen the fortress, and even to the town’s request for a garrison to be stationed in it. Apart from guards, troops were sent here only sporadically, officially granted funds failed to reach their destination, and the command was given for instance to the district starost (1674) or the Teutonic Order Komtur (1734).

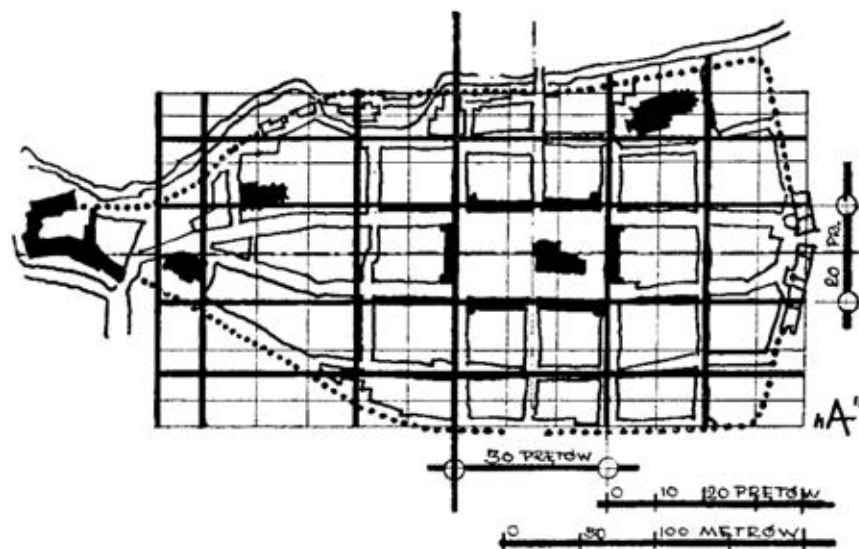
Because of regularly recurring crisis years, in order to stabilize food prices, Provisions Offices were set up at three Silesian fortresses, including Namysłów. Their operation was based on cereal stocks in four state-owned warehouses (including Namysłów), intended for the entire Silesian province⁵⁰. In the early 18th century an artillery arsenal was erected, and in 1704 a plan was put forward (never implemented) to adapt an empty former hospital church as an arsenal and a provisions warehouse. A proper warehouse–arsenal was built in 1708, on a property called Stary Tum. Undoubtedly, this refers to a warehouse of “provisions and ammunition”, marked on maps at the eastern end of the then Długa Sukiennicza Street, whose part – when the town found itself under the Prussian rule – was adapted as a temporary Evangelical church. The state of development of the fortifications reached in the 1650s remained unchanged until the 1720s. In the years 1722–1724 work on earth fortifications was mentioned. Every year, starting from 1727, 107 florins were spent on the fortress upkeep; a garrison also appeared, in which a company usually stationed. That did not change the military command’s opinion about insufficient preparation for military action, so in the face of a Prussian invasion (24 December 1740) most of the cannons were transferred to Brzeg⁵¹.

Małgorzata Chorowska

RECONSTRUCTION OF THE URBAN LAYOUT AND THE PARCELLING OUT OF THE FOUNDED TOWN (A COMMENTARY TO PLATES 2 AND 3)

The central and eastern parts of the town of Namysłów are made up of a regular chequerboard of blocks of houses within an outline resembling a rectangle. The urban layout of the town’s western part is different and forms a triangle cut radially by streets that meet at the westernmost peak, occupied by the castle.

The central part, as opposed to the western one, seems to have been created in one go. It is concentrated around a big, rectangular market square with an area corresponding to that of two blocks of houses. Ten streets run from the square, eight of which are joined in pairs at a right angle and leave the square in each of its four corners, while the other two cut in half its longer frontages – the north one and the south one. Still before WWII⁵² the resultant six frontages had an identical length of about 56–56.5 m. Converted into Rhein feet (31.3 cm), used in Silesia in the 13th century, that amounts to 179–180 feet, i.e. an equivalent of three 60-foot plots. What is more, also the length of Rynek Square is not accidental, and amounts to 141–142 m (450–453 feet), which corresponds to 3 *sznur* (1 *sznur* = 150 feet), and its width is 77 m, i.e. 246 feet. The above metrological relationships were noticed by Janusz Pudelko⁵³, who also found them within a larger area of the town, showing that its layout was planned on the basis of a *sznur* grid with sides measuring 150 x 150 feet. The town was to fit into a rectangle

9. Reconstruction of city planning on sznur grid, according J. Pudelko

13 x 7 *sznur*, and to occupy a total area of about one Flemish lan (Illustr. 9). However, the actual, medieval Namysłów only filled in the intended rectangle in its central–and–eastern section, while the western, triangular part occupied a much smaller area. The length of the *pręt* unit, said to have been used to plan the layout, was estimated by Pudelko on the basis of today’s measurements of Namysłów’s Rynek Square as falling within the range of various *pręt* units used in Silesia (between 3.928 m and 5.160 m).

Today, having the findings of architectural examinations of several houses at Rynek Square and data read from the town centre map at a scale of 1:500, it is possible, by using metrological analysis, to resolve the following issues:

1. To determine the specific units of measurement used to parcel out Namysłów, the measurements of the foundation *kuria* and the division of blocs into parcels;
2. To verify the principles of application of the *sznur* grid to lay out the central–and–eastern part of Namysłów, and to establish the limits up to which the *sznur* was used to lay out the western part of the town;
3. To determine the chronology of creation of the whole medieval urban layout.

Re 1. In order to determine the width of the front of the foundation plot we will analyse metrologically the widths of the fronts of the houses in Rynek Square with a confirmed medieval provenience and of selected houses in Bolesława Chrobrego, Krakowska, 3 Maja and Obrońców Pokoju Streets. The present–day widths of the house fronts will be converted into feet, where 1 foot = 31.3 cm (and 1 *pręt* = 15 feet = 4.7 m).

house address	front width [m]	front width [feet]	total width of adjacent houses [feet]
Rynek 1	10	32	61
Rynek 2	9	29	
Rynek 3	9,5	30,5	58,5
Rynek 4	8,75	28	61,5
Rynek 5	8	25,5	
Rynek 6	11,25	36	63
Rynek 7	11,25	36	
Rynek 8	8,5	27	59,5
Rynek 9	8,6	27,5	
Rynek 10	9	29	61
Rynek 11	9	29	
Rynek 12	10	32	1/2 kuria
Rynek 18	10	32	
Rynek 22	9	29	1/2 kuria
Rynek 23	6	19	61
Rynek 24	13,25	42	
ul. Bolesława Chrobrego 2	8,5	27	51
ul. Bolesława Chrobrego 4	7,5	24	
ul. Krakowska 4	9,25	29,5	60
ul. Krakowska 6	9,6	30,5	
ul. 3 Maja 4	9,75	31	1/2 kuria
ul. 3 Maja 6	08	25,5	65,5
ul. 3 Maja 8	12,5	40	
ul. 3 Maja 7	10	32	1/2 kuria
ul. 3 Maja 9	9	29	51
ul. 3 Maja 11	7	22	
ul. 3 Maja 13	9,75	31	62
ul. 3 Maja 15	9,75	31	
ul. 3 Maja/ Waryńskiego 1	9	29	51
ul. 3 Maja 10	7	22	
ul. Obrońców Pokoju 2	10,5	33,5	2/3 kuria
ul. Obrońców Pokoju 8	12,5	40	
ul. Obrońców Pokoju 10	9	29	61
ul. Obrońców Pokoju 12	10	32	
ul. Obrońców Pokoju 14	9,75	31	1/2 kuria

10. Ch. F. von Werde, schematic city plan, around 1750

The total width of the fronts of two adjacent houses in Rynek Square amounts to about 60 feet (± 2 feet), which indicates that was the module used for the laying out of the town. Some time after the foundation, the original big *kurias* broke down, mainly into halves, which is reflected in a large number of houses that are 28–32 feet wide. Only in one case (Rynek 23 and 24) can a division into thirds be seen (19 and 42 feet). In the blocks beyond Rynek Square, where wooden houses survived much longer, the widths of houses joined into pairs were more varied, although there are many half-*kuria* and full-*kuria* plots there, as well as two $\frac{2}{3}$ *kuria* (40 feet) plots that were created by a division of a *kuria* into thirds. Each of the six Rynek Square blocks included three plots with a width of 60 feet. The depth of the quarters located in the northern and southern Rynek Square frontages and in Bolesława Chrobrego, Krakowska, 3 Maja and Obrońców Pokoju Streets amounted to 210 feet. Probably they were divided into two rows of plots 120 and 90 feet long. The first were laid out in Rynek Square and along the town's two principal transport axes – Bolesława Chrobrego–Krakowska Streets and 3 Maja–Obrońców Pokoju Streets. The other streets were bordered with plots measuring 60 x 90 feet (cf. Plates Nos. 3 and 4).

Re 2. The applied chequerboard-block pattern was fitted into a *sznur* grid (150 x 150 feet) and used with an extraordinary consistency. Rynek Square was laid out as a rectangle 450 x 240 feet, which gave it an area of nearly 6 *wężyisko* (i.e. squares with a side amounting to one *sznur*). Most of the town's area was made up of blocks measuring 180 by 210 feet. Apart from them, there were also blocks measuring 240 by 210 feet and half-blocks measuring 180 (or 240) by 90 feet, which were intended for the town's edges. Such town planning solutions as the use of a *sznur* grid and small, square-resembling blocks of houses, convenient both at the planning stage and during later town use, indicate the land surveyor's expertise, characteristic of the second stage of the process of laying out foundation towns in Silesia. The achieved effect was not weakened by the application of an earlier, Silesian *kuria* measuring 60 x 120 feet, and outdated units of measurement, i.e. foot (31.3 cm) and *pręt* (4.7 m).

The system was implemented with only slight deviations in the area between the town wall in the east and Waryńskiego Street in the west. Although the strip one *sznur* wide located between Waryńskiego Street and the Franciscan church shows certain aspects of regularity, e.g. an appropriate width of blocks in the western frontage of L. Waryńskiego Street, but the streets that transect it disappear or do not remain parallel and meet at an acute angle in the square in front of the church and the castle. Considering the above, one can say at most that the area laid out using a *sznur* grid did not exceed a rectangle measuring 8–9 by 6 *sznur*. Converted into units of area called *morga*, it amounted to 16–18 *morga*. Both the castle and the church were outside that area.

Re 3. The plan of the medieval Namysłów was also strictly connected with the direction of transport routes, which split into two routes meeting spindle-like at the two ends of the town: the eastern one – before Krakowska Gate, and the western one – before the castle. At both ends of the spindle, one can see deformations of the original grid – at the eastern end it is slight, and at the western one – it encompasses at least the above-mentioned strip that is one *sznur* wide. The eastern deformation is certainly connected with the location of Krakowska Gate between Krakowska Street and Obrońców Pokoju Street, which because of it had to be curved. However, it follows from archaeological examinations of the town walls that Krakowska Gate comes from the 14th century, and the 13th-century wall sections (with a double-stretcher course) break off above the expected exit of Krakowska Street (if it were straight). It is therefore very probable that the original town gate was situated along the axis of Krakowska Street, and the location of the 14th-century gate is linked with the shaping of the town's central part like a spindle. If a similar thing happened to the narrowing of the central block of houses in the western part, it would mean that the plan of the medieval Namysłów within the town walls was created in two stages. We recreate the stages as follows: Soon after its foundation in the 1260s, the town was laid out in a chequerboard form, 8–9 by 6 *sznur*, and encircled by closely unspecified fortifications (*planças*) composed of fencing or embankments (?).

In the eastern section, a brick defence wall with a double stretcher course was erected as early as the 13th century. According to a 1321 mention, the Franciscan church and monastery of the Blessed Virgin Mary were located “near the town”, which can be interpreted as “outside the regularly laid out area”. Probably soon afterwards, the town extended to the west, absorbing the Franciscan church and the industrial areas (“the prince's malt plants”) before the castle. A brick single-stretcher defence wall closed the area within a triangle, and the two central west-east streets were made to meet by shaping them like a spindle. This, in turn, necessitated an adjustment of the location of Krakowska Gate. The new, 14th-century outline of the defence walls, in the eastern part resembling a rectangle, trimmed a dozen or so *kurias* in the southern part of the originally laid out part of the town (in the south-eastern and south-western corners), which were still probably uninhabited at the time.

Czesław Lasota, Andrzej Legendziewicz

MASONRY CONSTRUCTION IN THE PERIOD FROM THE 4TH QUARTER OF THE 13TH CENTURY TO THE 1ST THIRD OF THE 16TH CENTURY (A COMMENTARY TO PLATE 3 AND 5)

This publication is based on results of architectural surveys of buildings carried out principally in connection with their renovation, which has been intensified during this century – written sources, town maps and iconographic representations of structures. The results of the architectural surveys of churches with Gothic forms as well as the town hall block, in which town administration and trade were to be found, have been published⁵⁴. The existence of masonry burgher houses during the Gothic period has been confirmed by the discovery of their relics in house facades⁵⁵ and as part of inspections⁵⁶.

THE PARISH CHURCH OF SS PETER AND PAUL

At present, this is a three-aisled, six-bay Gothic hall. The same style is represented by the following adjoining structures: the tower to the west, along the nave axis, four chapels to the south, three chapels and a sacristy to the north. The church that preceded the present hall structure was composed of a basilica-type three-aisled body, probably a four-bay one, and a chancel (which constituted the first stage of the temple erection), with an adjacent sacristy. Remnants of the basilica body constitute the lower parts of the single stretcher bond perimeter walls. Consequently, the construction of the body, a modest basilica covered with a ceiling, lit through small windows, must have been completed not earlier than the beginning of the 14th century. It can be assumed that for some time services were held in the earlier erected chancel.

The erection of the successive structures was begun with the construction of a buttressed tower. During the first stage, there was built its lower, four-storey part, up to a height of about 22 metres, with a vestibule on the ground floor, and during the second stage, after the concept had been changed – the upper, two-storey one, which was about 13 metres high. The perimeter walls of the western part of the hall, i.e. the body of the present three-aisled, three-bay church, were created as a result of the basilica walls having been raised. The aisles are vaulted by acute-angled sides with lunettes decorated with ribs with a tri-pier arrangement in the aisles and a stellar one in the nave. The hall body was covered with a roof once the tower was built up to its full height. Before the chancel section of the hall was constructed, the church structure was made of a hall, a high, quadrilateral tower adjoining it from the west, and a former chancel from the east (the original concept to erect a new one, of the same width but higher, was not implemented). The actually built chancel part of the hall, with the aisles terminated semi-hexagonally from the east, a spatial arrangement and vaults analogous to those of the structure body, is notable for richer architectural details, more developed profiling of piers, lesene and arch edges, a bigger number of sandstone relief keystones and vault supports. It can be assumed that it was erected by another construction team.

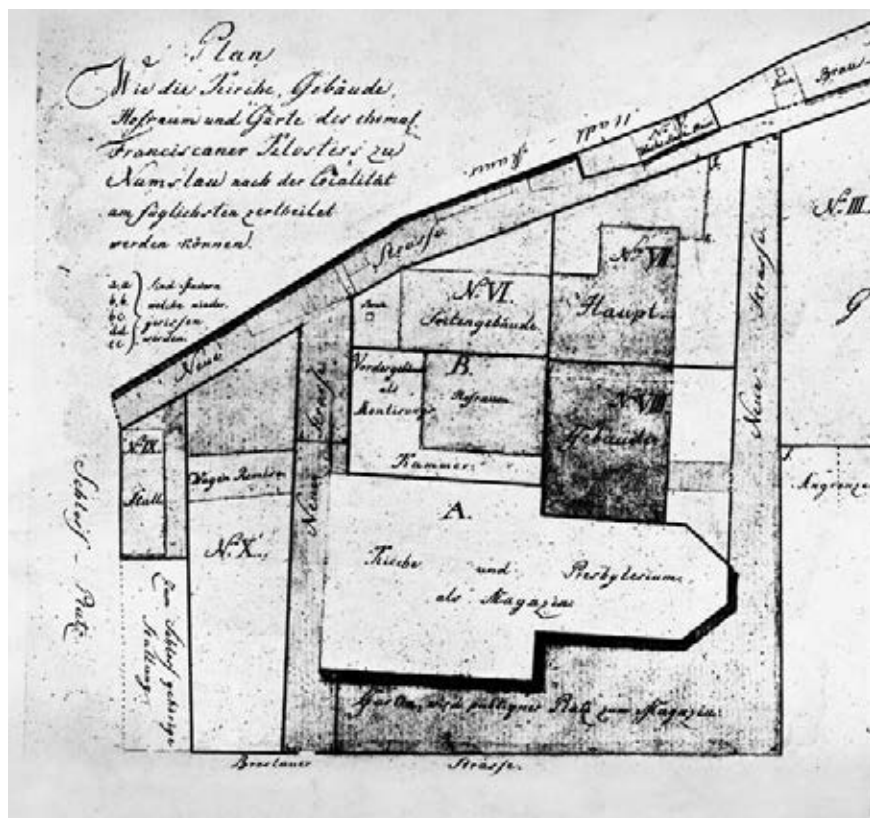
The burgher chapels adjoining the three western bays of the hall from the north and the south were erected one after another. The eastern pairs of chapels are older, were originally covered by low saddle roofs and built at a time when the church's was composed of a hall body and a chancel of the former layout. A couple of the western chapels in the southern line, which were as high as the church, including the two-storey outermost one, were covered with pitched roofs. The lower storey of the western chapel could also be entered from the outside. The chapels have vaults with ribs with a three-pier, net, stellar or groin arrangement.

One of the first two entries in the Froben Chronicle relating to the parish church mentions the commencement in 1405 of the construction of a tower from the foundation, and the other one – the installation of an altar in 1441⁵⁷.

The latter date may indicate when the erection of the hall church was completed. The fact that the erection lasted long is suggested by significant changes introduced during the process, all of which were designed to increase the scope of the architectural work and provide the structure with richer furnishings. The dates when some changes were made in the church towards the end of the Gothic period are mentioned in the successive Chronicle entries. According to Froben, in 1483 the church suffered a fire, in 1485 “the church was hardly prepared for godly service”, in 1493 it was reconsecrated, and in 1495 the “vault was reconstructed from the tower to the Passion”⁵⁸. During the rebuilding of the church after the fire, most probably the diagonal ribs in the stellar vaults of the nave and in the eastern bay of the chancel section were done away with and the upper part of the tower was redeveloped, crowning it with crenellation. In three recesses at the ground level of the tower sculptures depicting scenes with Christ Crucified, commissioned in 1496, were placed⁵⁹. The date of construction of the present sacristy, covered with a groin vault, is mentioned in the Chronicle⁶⁰ and indicated by the date “1526” over the entrance.

CHURCH OF THE BLESSED VIRGIN MARY AND THE MINORITE MONASTERY

The architectural forms of the church’s chancel, only slightly changed during the modern era, indicate that it was constructed in the first half of the 14th century, exactly at the same time as the eastern wing of the monastery. The architectural studies and archaeological surveys conducted in the chancel and the body, whose interior was redeveloped in the baroque and whose roof shape was changed at a later time, ruled out the presence of an earlier temple on the sites.

11. A site plan of the Franciscan monastery church, pre-1945

The church’s chancel has four bays and its interior measures 20 m by 8.5 m. It is covered by rectangular bays of the rib vault, divided by transverse ribs, except for the eastern bay, which was vaulted in the baroque. The chancel had three doors: to the monastery garden, to the sacristy within the monastery wing and to the first floor of the monastery. The chancel was closed from the west with a three-metre high rood screen placed along the rood arch line. During the construction of the church body, its space plan was reduced. The structure that was never built was to have had three aisles, four bays, buttresses, and an annexe to the east of the southern aisle. The plan was changed after the erection of the annexe and the walls up to a certain height. Ultimately, a two-aisled, pseudo-basilica body was built, with the interior measuring 22.3 m by 15.7 m, with the nave lower than the chancel, covered with an asymmetrical roof. A relatively low southern aisle joined the annexe in the east and was accessible from outside through an entrance in the second bay from the east. Initially, the Minorites in Silesia had strong ties with the ruling families. It can be assumed that the chancel and, partly, the body walls were built with financial assistance from the local ruler⁶¹. The funds needed to complete the construction of the body according to the reduced plan may have come from other sources.

The mention in the town Chronicle of the construction in 1420 of a Franciscan church and monastery⁶² can be linked to the erection during the same period of a new body, the west wing of the monastery and the cloister running along them. The body, which was expanded in 1420, internally measuring 22.3 m by 19 m, with ceramic architectural details, was composed of a three-aisled, three-bay pseudo-basilica covered with a single roof. The nave was higher than the aisles and the chancel. The aisles were covered with acute-angled sides with lunettes decorated with ribs with a tri-pier arrangement. The nave covering will remain unknown (it can be assumed – on the basis of the parish church vaults – that it was a side with lunettes

and a stellar arrangement of ribs). The body led to the chancel (through an opening in the rood screen), a cloister wing and an annexe on the extension of the south aisle. The entrances from the outside were located in the western extreme of the south wall and in the west wall, along the nave axis.

The simultaneously mentioned erection of the western wing of the monastery and the cloister was probably the last stage of construction of the three-wing *claustrum*, known from a physical inventory report and a general plan drawn up soon after the secularization in the early 19th century. From among the single-storey wings of the monastery the western one was demolished last (after 1945); it had a known plan, was vaulted and divided into cells entered from a corridor. The main monastery wing before the secularization was the eastern one, which on the ground floor had, among others (starting from the chancel): a sacristy, a refectory, a kitchen with a basement, a larder and a small room. One of the rooms on the ground floor of the northern wing was a vaulted chapel⁶³. The information available about the western wing of the monastery and an analysis of its ground floor plan indicate that initially the floor had a Gothic vaulted hall, probably used as a chapterhouse. Some time after the church body was built, a tower was erected in the corner between the body and the chancel, on the site of the annexe. We know from the Froben Chronicle that it collapsed in 1497⁶⁴. As late as the 1980s, there were some surviving fragments of the tower walls adjoining the church walls, up to a height of about 2.5 m.

HOSPITAL OF THE HOLY SPIRIT AND ST GEORGE

The architecture of the non-extant hospital complex, which was located near Wrocław Gate, is shown on the town map by D. Petzold from 1718 and drawings by F.B. Werner from the mid-18th century. The church, with two adjoining buildings to the south, facing the town wall, was a single-space, five-bay structure, with a semi-hexagonal termination from the east. The smaller building to the south was probably a sacristy, while the bigger one – the hospital’s housing quarters, with buttresses.

TOWN HALL AND TRADE BUILDINGS

The permanent operation of the town council with its bodies resulted in the erection of a masonry town hall with a tower reflecting the prestige of the municipal authority. On its initiative and probably with its funds, there were erected masonry trade hall buildings adjoining the town hall, which housed, among other things, points for selling some types of goods, which had previously had the form of wooden stalls or stands located directly in the market square. In modern times, the interiors and facades of the Gothic buildings forming the town hall block were redeveloped on many occasions. Our knowledge about them is based on archaeological surveys of the town hall basements and ground floor, all the facades of the town hall block as well as studies conducted in the 1960s. It was then that, as part of an overhaul of the town hall block, the structure forming its south-west corner was replaced with a new building⁶⁵.

The first masonry structures in the town hall square were, erected as part of a single construction project, the town hall (A), a tower to its west (B) and a cropping house (C). Information about the construction is to be found in the Froben Chronicle: 1374 – “This year, work was started from scratch on the construction of a town hall. In the third year, windows and iron bars were put in”, 1378 – “In the fourth year, the vault, a column decorated with bricks at the bottom and top, and the complete vestibule were built, and in 1378, there were presented the roof and everything else from the north, completed by...”, 1381 – “A masonry town hall tower and a cropping house were constructed from scratch”, 1389 – “A tower. A masonry structure on the town hall. Presented this year...”⁶⁶. By referring the above information to the determined process of erection of the walls of the three structures, it was established that in the years 1374–1378, a town hall and the lower, quadrilateral section of the tower were built, probably in 1381 the cropping house was placed into service, and eight years later the upper, eight-sided part of the tower was completed.

The mass of the single-storey Gothic town hall with a basement has survived with no changes. In the years 2002–2003, the original outlining of the decorative eastern gable and the division of the facade storey with blind windows and panel friezes were restored. The first layout of the town hall, whose interior measured 16.6 m by 12 m, at the basement and first floor level was made up by four double-bay, double-stream rooms. The western stream of the ground floor was constituted by an interior divided by two arcades. A separate entrance into the vestibule led from the town hall square onto each of the town hall floors. There were also two openings into the side-vaulted cellars used for transporting barrels. Alcohol was probably traded in the biggest, north-west room, which differed from the others, as it had a barrel vault with lunettes. The ground floor interiors had ceilings. The first floor of the town hall, used by the town authorities, was accessed from an outside staircase. The Council Chamber was vaulted with a side with lunettes, decorated with ceramic ribs with a three-tier arrangement, while the other rooms on the floor had ceilings. The gable decoration was enriched with brick pinnacles.

The lower, quadrilateral section of the tower, with an interior measuring 3.8 m by 3.8 m, was originally divided into five storeys, the first of which was used as a prison dungeon and covered with a side. There were stairs

12. A view of the town from the south, beginning of the 19th c.

leading from the first floor of the town hall to the second storey of the tower, which were located inside the tower wall. On the quadrilateral section of the tower rests the octagonal, two-storey part of the structure.

The single-storey cropping house adjoining the tower from the south, with an interior measuring 6.3 m by 5 m, had a basement and was covered with a steep lean-to roof. The next three buildings used for trade were erected separately. The oldest one (D) was built to the west of the tower and the cropping house. Its interior measured 12.3 m by 6.8 m, it had a pitched roof and ceilings between storeys. It can be regarded as a cloth hall. The basement under the southern section of the building was the only one in the mid-town hall square block beyond the town hall and the cropping house borders. This allows for its association with the Froben Chronicle entry dated 1390, which mentions the construction of a wine cellar in the town⁶⁷. The two northern, single-storey buildings with pitched roofs were not internally divided with massive walls. The one built earlier was the building (E), located next to the tower and the town hall edge, with an interior measuring 9.9 m by 9 m. At the base of the northern wall gable, which was outlined with a so-called cat's run, there was an unknown Gothic minuscule inscription, painted on a panel. The building erected as the last one (F) formed the north-west corner of the mid-town hall square block and had measurements similar to those given above. Its northern wall had an offset gable and there was a vestibule before the western one.

The time of the construction of the last trading buildings (F) can be determined on the basis of the Froben Chronicle entry dated 1495, which talks about the commencement of the erection of a wine bar, using a foundation laid over 100 years earlier, and its placing into public service the following year⁶⁸. W. Liebich, repeating the above piece of information in his chronicle, claimed that the wine bar was situated over the Big Bread Bench, to the right of the town hall⁶⁹. The location corresponds to that of the building (E). The entry in the Froben Chronicle dated 1501 mentions the construction of shoemakers' benches over the bread ones⁷⁰. The construction projects in the years 1495–1496 and 1501 were implemented while Namysłów's first chronicler worked as a town clerk. We know from the conducted surveys that the northern buildings (E, F) were erected as two-level halls right from the start. In the building (E), to the right of the town hall, there were installed wooden selling positions: bread benches on the ground floor and shoemakers' benches on the first floor in the early 16th century.

OTHER PUBLIC BUILDINGS

Namysłów's town maps drawn up by D. Petzold in 1718 and F.B. Werner in the mid-18th century show a school at the town wall, in the north-west corner of the parish church site. The location is also indicated in the Froben Chronicle entry from 1488, which mentions the construction of a roundel "on the wall by the school, at the back of the church"⁷¹. The Chronicle also talks about the construction of a German bath house from bricks and lime in 1460⁷². The bath house may have been located before Krakowska Gate. In the facade of the two-storey building at 17, Krakowska Street, the authors of this article discovered, during renovation work, wall fragments of a single-storey building made from Gothic bricks, laid in a single-stretcher bond arrangement.

BURGHER HOUSES

After 1945, a significant number of old town buildings were pulled down. Many demolished building complexes, including all in the eastern and western frontages of the town hall square (*Rynek*), were replaced with modern residential houses. Still in the early 1950s, in the ruins of the buildings in Rynek's eastern frontage, along its entire length, there were visible acute-angled arcades made from Gothic bricks. Not more than a decade later, the walls of the building with a preserved Gothic vault of the arcade, which ended the eastern frontage from the south, were pulled down⁷³. The building, just like the neighbouring one, was also presented on the town map by F.B. Werner as an arcaded one. When erecting houses along the eastern part of Rynek, arcades intruded into the square, partly blocking the exits of the streets that went from it north and south.

During the Gothic era, also the northern frontage of Rynek was entirely filled in with masonry structures, although without arcades, which was determined after surveys of remnants of building facades and basement walls with a varying degree of preservation. The surveyed ceramic facades of – most probably patrician – Gothic buildings in the northern frontage of Rynek adorned stately ground floors about 4.5–5.5 m high; the houses had much lower upper floors and individually designed opening forms and sizes. From among the openings, which usually had profiled edges made with brick fittings, there stood out the portal placed near the facade edge (properties Nos. 10, 6, 4). In building No. 4, the ground floor from the front had two interiors: a vestibule and, next to it, a room that was also accessible from the town hall square. The facade of the building at No. 6 was decorated with a polychromy composed of a red background and white joints. An example of a masonry building in the peripheral part of the town is the one at 5, Pocztowa Street: a free-standing structure with a basement and an entrance into the ground floor in the side wall from the south. The Gothic bond of the walls is also visible on the first floor of the front and side facades of the building in Wróblewskiego Street, at the site of the demolished house at 12, Obrońców Pokoju Street as well as in a side wall of the neighbouring house at No. 10.

We know from the Chronicle that in 1419 the Town Council issued a regulation under which those building a house were guaranteed a supply of bricks, which they were able to repay over two or three years⁷⁴. The councillors' initiative, who most probably wanted to make their town safer and more beautiful, undoubtedly contributed to an abrupt growth in the number of brick houses. However, they did not become very common for the next few centuries. The author of a 19th-century town chronicle noted that according to the local custom, houses were built alternately from wood and bricks, while most of those in Rynek square were made from brick⁷⁵.

DEFENSIVE WALLS

At the beginning of the modern era, Namysłów was defended by a high inside wall flanked with towers and a low outside walls with roundels. The destruction of the inside wall intensified in the first half of the 19th century. Many adjoining structures were built on both sides of the wall, the upper parts of the towers were pulled down and some sections of the wall were demolished in full. Further wall degradation was stopped by the construction in the 1850s–1860s of a promenade on the filled-up moat. After its creation, still in the 19th century, the following structures were demolished in connection with the development of transport routes: the tower Water Gate, Wrocławska Gate with the tower next to it, and Krakowska Gate, except for the wall from the side of the town. 1960s saw a repair of the surviving free-standing relics of the wall⁷⁶. New bricks were used to replace the original face, in whole or in part. The same approach was applied to the outside roundel wall, exhibited in the south of the Old Town.

The internal town wall ring had 37 towers of various sizes, forms and locations within the curtain line. Their sites are marked on the town map on the basis of the results of studies done by K. Bimler⁷⁷ and those marked on the 1671 map of Namysłów fortress as well as on a map drawn up by D. Petzold in 1718. The distances between the known towers range between 23 m and 36 m. F.B. Werner represented the towers as crowned with crenellation, except for those at the gates, which already had an attic.

Architectural surveys have indicated that the internal wall that closed the town from the east and along the eastern section from the north was 2.2 m thick and was erected using double stretcher bond. This alternates with single stretcher bond and irregular bond introduced during wall maintenance. The double stretcher bond was used in the case of towers Nos. 16–18. Towers Nos. 16 and 17, with a length of 6.5 m and 7.5 m respectively, extended beyond the curtain by 4 m. The bond in tower No. 16 is preserved up to a height of 6 m, at which level there protruded a breastwork that crowned the curtain. The existence of a wall with a double stretcher bond face to the south of Krakowska Gate is confirmed by its wall basement that the authors of this article discovered within the building at 24, Forteczna Street. The younger construction phase of the wall that closed the town in the east was constituted by Krakowska Gate and the section of the curtain running from it towards tower No. 18, erected using single stretcher bond. The tower, with the external footprint measuring 7.6 m by 7.8 m and with the first storey wall 2.5 m thick, has been preserved up to the height of 24.8 m. Its first storey was vaulted and was used as a prison dungeon, while the higher ones (there were at least six of them) were covered with ceilings. In the reveals of the loophole recesses there are various carved out inscriptions and dates, the oldest of which comes from 1418. The wall closing the town from the south was erected, except for a short eastern fragment, with a decorative, single stretcher bond face. The highest extant section of the curtain runs from tower No. 35 to the west and has a height of 5.5 m. One of the displayed towers, No. 26, is semicylindrical and has a diameter of 8 m. The towers built in rectangular plan differed in size and layout from the curtain. One of the smallest ones we know is tower No. 32, which was 5 m long and extended 4.5 m outside the curtain. The biggest one, No. 35, was 8.5 m long and extended 5 m beyond the curtain. Towers Nos. 29 and 31 also extended towards the town. From the beginning, towers Nos. 28 and 34 were higher than the curtain. Towers Nos. 23, 25, 26, 31, 35 were erected as open towards the town. The wall closing the town from the

north, from the Water Tower to the castle, was built in single stretcher bond. The known towers Nos. 4–7, 9 had rectangular layouts, and looked from outside of the town as projections extending beyond the curtain by 1–1.6 m. Towers Nos. 4 and 5 measure 7 m by 7 m and 7 m by 8 m respectively. On the facades of the Krakowska Gate tower and at many places on the wall that protected the town from the south, traces of red paint coat have been found⁷⁸.

Information about the defensive walls from the Froben Chronicle (APWr., Rep. 135E 99a)

1348 – “In previous years, the town did not have some fortifications with walls and towers at the gates, according to information in some town council resolutions and other places. From both sides from the south and the north, from the ponds only with merlons and a moat it had...” (k. 1).

1349 – Construction of four brickyards (k. 1).

1350 – Commencement of the construction of the town wall foundation (k. 1).

1359 – Emperor Charles gave 50 grzywnas to be spent on the construction of the town wall and ordered 15 grzywnas to be given from his annuity every year until it was completed (k. 2).

1371 – Krakowska Gate was earlier known as Kluczborska, and Wrocławska Gate was known as Brzeska (k. 6).

1388 – “The Water Tower. This year, it was erected together with a tower from the foundation up...” (k. 6).

1390 – Watchtowers were built “on the walls, at and on some of the towers” (k. 6).

1394 – Piekarska (Bakers’) Gate, formerly known as Wójtowska, was built (k. 10).

1396 – The tower at Wrocławska Gate was built (k. 10).

1398 – Karczmarzka Tower, formerly known as Wysoka, was built from the foundation up (k. 10).

1415 – “The wall encircling the town from the south, the north and the ponds was erected; it was built near the Water Gate for a few more years” (k. 14).

1428 – The outside moat and the embankment before Krakowska Gate were built (k. 20).

1462 – The wall before the Water Gate was built, “where water flows into the town” (k. 56).

1471 – A watchtower at the back of the hospital was erected (k. 67).

1471 – The wall before Krakowska Gate, on the external embankment was built (k. 68).

1488 – The roundel “on the wall near the school, at the back of the church” was built. A roof was ordered to be placed on the wall (k. 123v).

1493 – A wall section was built (k. 130).

1497 – A wall “at the back of Karczmarzka Tower” was erected (k. 133).

1499 – A wall “from Krakowska Gate opposite the pasture, from the first roundel at the water at the back of Piekarska Tower” was built (k. 139v).

1499 – A worn-away entry mentions Krawiecka (tailors’) Tower and a roundel “at the back of the hospital church” (k. 139).

The differences between the exposed parts of the wall in the face structure and colour in combination with the information about the wall in the Froben Chronicle allow for the determination of stages in its construction, which lasted for over half a century. The view became established in historiography that the construction of the wall with towers was started in 1350; it was formed on the basis of the first two rather ambiguous entries in the Chronicle that refer to the town’s defensive perimeter⁷⁹. The wall with a double stretcher bond face that protected the town from the east and in the eastern section from the north can be regarded as having been erected first – before 1348. The lie of the land and the Widawa River flowing along the town’s northern border through a broad, boggy valley meant that the town was more vulnerable to attack from the east. After the incorporation into the Czech Crown, Namysłów became an important strategic centre on the border with the Polish Kingdom⁸⁰, which resulted in the continuation of the construction of its masonry defensive perimeter. After the establishment of four brickyards (1349), work was started on the construction of a wall (1350), which was supported financially by the ruler (1359). During the period, there was built a wall protecting the town from the south, with regularly spaced dark headers and various towers. As part of successive construction projects, next sections of the wall were built; those had a single stretcher bond face, with dark headers arranged at random, and the defensive potential of the existing ones was increased. Some construction projects are mentioned in the Chronicle. The information about the construction of watchtowers (1390) can be associated with the redevelopment of some of the towers as structures closed from the town and covered with a roof, and the protection of the curtain breastwork with a wooden gallery. The defensive value of the internal wall perimeter was also boosted by the erection of high towers in its eastern corners, Piekarska Tower (1394) and Karczmarzka Tower (1398), as well as those that protected Wrocławska Gate (1396) and Krakowska Gate. Simultaneously with Karczmarzka Tower, a short section of the wall reaching it from the west was built. The concurrent construction of Krakowska Gate, the high tower that stood next to it and a curtain section seems to indicate the location of the first gate leading into the town from the east, connected with the part of

13. The interior of the Evangelical church, pre-1945

the town wall that was built first, with a double stretcher bond face, at the site of tower No. 18 (cf. text by M. Chorowska). According to the Chronicle, in 1415 the town was surrounded by a wall in the south and in the north. Near the tower Water Gate, erected from the foundation up in 1388, the wall was under construction for several years. It can therefore be concluded that the construction of the wall that protected the town from the north was begun with the erection of the Water Gate.

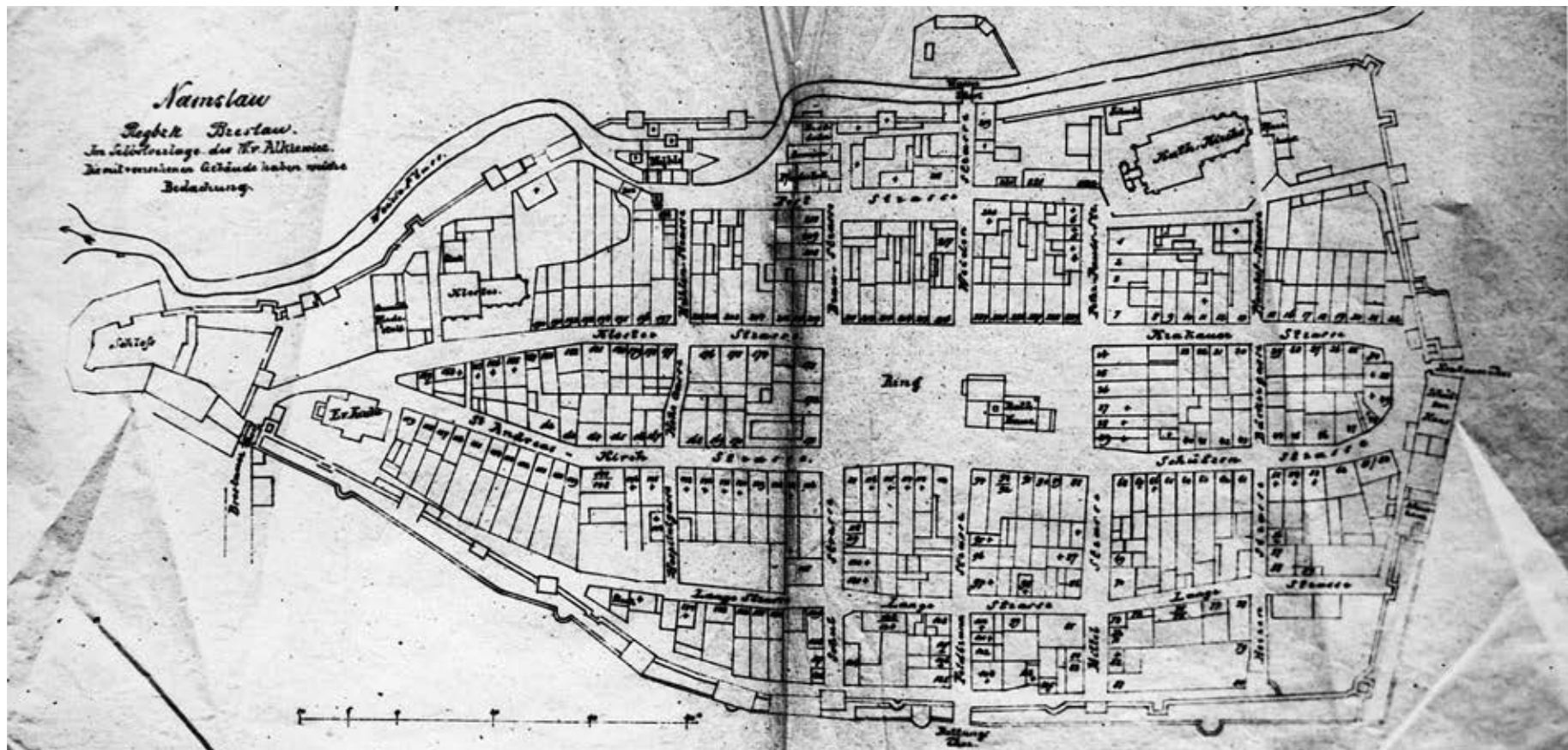
In the second half of the 15th century, a part of the second, external ring of walls with roundels, was built. The extant external wall with three roundels in the south of the Old Town rests on a pier-and-arch foundation. The wall, with a single stretcher bond face, 70–75 cm thick and about 3 m high, was strengthened with buttresses at least in some places. Two semicircular roundels, the bigger one with a diameter of 9 m, have been reconstructed; the third one, a five-sided structure 4.4 m long and 2.8 m wide, is in ruin. Namysłów’s maps from 1671 and 1718 show a wall with eight roundels running along its south, and with three roundels running along its north. The entries in the Froben Chronicle for the years 1462–1499 that mention the construction of some parts of the external wall perimeter indicate that the wall protected the town from three sides and was erected in stages. Some parts of the external wall perimeter with roundels, not marked on the maps referred to above, were demolished in connection with the construction of bastion fortifications. The Chronicle informs us that there were roundels near the school, at the back of the church (1488), near Piekarska Tower (1499), and that the wall was covered with a roof (1488). During the construction of the roundel perimeter, the breastwork of the high internal wall was redeveloped, and the merlons on top of the curtain were replaced with a wall with loopholes.

Elżbieta Kościak

SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT FROM 1741 UP TO THE PRESENT TIME

POPULATION

Silesia’s most valuable 18th century population registration is *Generalne tabele statystyczne* (General statistical tables) from 1787, drawn up at the order of Minister C.J.H. hr von Hoym, whose jurisdiction covered that new Prussian province⁸¹. The region was not evenly populated. It had distinct two zones: a north-eastern one – thinly populated, and a south-western one – densely populated. The district of Namysłów (*powiat namysłowski*) was situated in the first zone and was within a relatively more densely populated area of Wołów and Namysłów⁸². The ethnic relations in the north-eastern part of Silesia were not entirely clear. A majority of the inhabitants of the eastern and central parts of the area, which also encompassed the district of Namysłów, were Poles. However, the district itself was not ethnically homogeneous. Near Namysłów, there were villages with a predominantly German population. At Namysłów itself, most of the clerical families or those belonging to wealthier middle class were also German in descent. In the *General statistical tables*, town inhabitants, e.g. people living at Namysłów, were divided into three heterogeneous categories: Christians, Jews and the garrison, which included both soldiers and members of their families. In 1787, the town was home to 2.521 Christians (according to the terminology adopted by the source), 654 people linked with the garrison, and 40 Jews. The civilian population (excluding soldiers’ families) lived in 297 houses, i.e. there were 8.6 people per house⁸³. In 1809, Namysłów had 2.582 Christian civilians, i.e. the number of the inhabitants in this category had grown only slightly in relation to the previous census – by 61 people, i.e. by an average of 2.8 people per year. Within the category, the

14. W. v. Alkiewicz, schematic city plan, 1865

following groups were differentiated: 556 adult men, 797 women, 452 boys, 524 girls, 83 journeymen, 50 farmhands, 120 servant boys and girls. The size of the Jewish population had not changed much – 38 people, i.e. 2.6% of Namysłów's total population at the time⁸⁴.

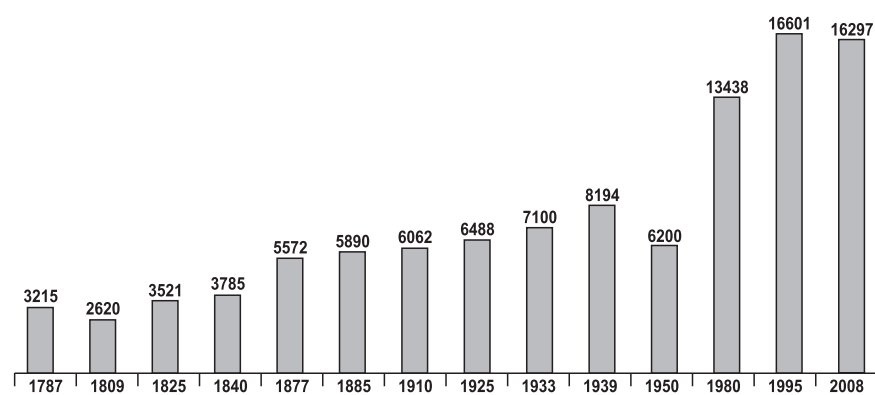

Chart 1. Changes in population of Namysłów since the end of the 18th century.

In 1825, Namysłów already had 3,521 inhabitants. The number included 954 Catholics (27%) and 92 Jews (2.6%), while the rest were predominantly Protestants. During the 16 years, the town's population had grown by as many as 901 people. Such a sizeable increase, by an average of 56 people per year, was undoubtedly caused by a period of stability after the Napoleonic Wars, i.e. was a result of both a compensatory and migratory population growth. The entire population lived in 257 buildings within the town proper and in 86 in the suburbs⁸⁵, i.e. one residential building was occupied by just over 10 people. The next census, in 1840, recorded 3,785 people living at Namysłów, including 2,562 Evangelicals, who constituted 68% of the population. The number of Catholics was on the rise – there were already 1,049 of them, i.e. about 28%. The same was true about Jews – 174, i.e. nearly 5% of the total population⁸⁶.

In 1840, the town had more women than men – there were nearly 109 women per 100 men⁸⁷. On average, one household was composed of 4.4 people, and 12.6 people lived in one building⁸⁸. Towards the end of the 1st half of the 19th century, the town saw first rental houses⁸⁹. According to information provided by the municipality of Namysłów, at the end of 1877, there were 5,295 civilians and 277 soldiers of the local garrison living in the town⁹⁰. In 1910, the total number of inhabitants, including soldiers, amounted to 6,062. The population was growing principally thanks to the birth rate, although for some time it had been on the decrease. Between April 1877 and April 1878, 215 births and 170 deaths were recorded, and so the population growth rate was positive. In 1882, the number of recorded deaths exceeded the number of births (227 births versus 246 deaths). In 1910, 162 births were accompanied by 158 deaths. This means that the population growth rate was close to zero⁹¹. The slow growth in Namysłów's population and the negative population growth rate resulted from migrations, which caused, above all, a loss of young people and singles. This characteristic feature of economic migration has an impact on the population growth rate through its components, i.e. the birth rate and the death rate. Just in 1910, 1,053 people moved out of Namysłów and 988 moved to the town⁹². In the years 1880–1910, the population of the district of Namysłów dropped by 22%, which translates into as many as 21,800 people moving out⁹³. As a result of the migration, the number of marriages entered into at Namysłów fell. In the years 1877–1878, 48 marriages were contracted, in 1882 – 70, and in 1910 – 46⁹⁶.

Towards the end of 1877, Namysłów had 361 inhabited and 2 uninhabited houses. The number of people living in one residential building in Namysłów was on the rise and at the time amounted to 14.6 people per house on average. This phenomenon was associated with the construction of rental housing. In 1885, the town had 376 inhabited or uninhabited buildings, and its population was 5,890. According to the same source, there were a total of 1,286 households⁹⁵. In 1885, one building in Namysłów had, on average, 16 inhabitants and one household – 4.6 people. There were 97.6 women per 100 civilian men, and 90.2 women per 100 men, when the 343 men from the local garrison are included⁹⁶. The predominance of men was probably connected with rural-to-urban migration. Namysłów, the district capital, was undoubtedly an attractive migration destination for the rural population. This was a period in which migratory movements in Silesia were intensive and, as far as internal migration is concerned, had a distinct village-to-town character. As regards economic migration, just like it was in this case, men are more likely to participate in it. This explains why there were more men than women at Namysłów.

After WWI the town's population increased, particularly thanks to migration. The displaced Germans from the neighbouring province of Poznań, which found itself within the borders of an independent Poland, came to live in the town. In 1925, Namysłów had 6,488 inhabitants, and in 1933 – already 7,100⁹⁷. The population growth in the 1930s was a result of economic migration. In 1931, 1,005 people move to Namysłów and 942 moved out of the town. At the same time, the population growth rate was negative (84 children were born, and 100 town inhabitants died)⁹⁸. In 1933, the men to women ratio at Namysłów was 100 to 104.7⁹⁹. As regards 1933, we know the occupational structure of the town's inhabitants. 3,200 people, i.e. 45.1% of the entire population, declared themselves as professionally active; 881, i.e. 12.4% of the population, as independent, not working professionally; and 3,019, i.e. 42.5% of the population, as dependant family members. The employment structure of the 2,817 professionally active inhabitants was as follows: agriculture and forestry – 214 people (7.6%), industry and crafts – 1,059 people (37.6%), trade and transport – 750 people (26.6%), public service and private services – 556 people (19.7%), domestic service – 238 people (8.5%). 383 people, i.e. 12% of the economically active family income earners, were unemployed. The biggest group among the unemployed was that composed of manual workers – 305 people. Employment was also sought by 54 non-manual workers and 24 housepersons¹⁰⁰.

In 1936, the village of Bemowskie was incorporated into the town of Namysłów, and since then on it has constituted the eastern part of the town. According to the census of May 1939, Namysłów had 8,194 inhabitants and 2,176 households. On average, each household had 3.8 members. The sex proportion worsened considerably. There were as many as 136.1 women per 100 men. The change may have been brought about, to a certain extent, by migration, but it is also probable that some men from Namysłów had already been conscripted¹⁰¹. The incorporation into the town of a rural area resulted in an increase in the percentage of the population working in agriculture and forestry up to 8.3%. As compared to 1933, the percentage of those working in industry and crafts also rose, up to 55.9%. A similar growth was recorded for trade and transport – up to 35.9%¹⁰². In 1943, Namysłów's population rose steeply, because of an influx of fugitives from the bombed towns and cities of the western German Reich. 4,500 people arrived, for instance, from Köln and Aachen. Another group of fugitives moved to the town and the district of Namysłów in 1944. It was made up by 500 children from Berlin, and, in March and April, 4,500 children together with carers from Wrocław¹⁰³. In winter 1945, because of the approaching offensive

of the Red Army, an evacuation was ordered that was intended to include a majority of the town's inhabitants.

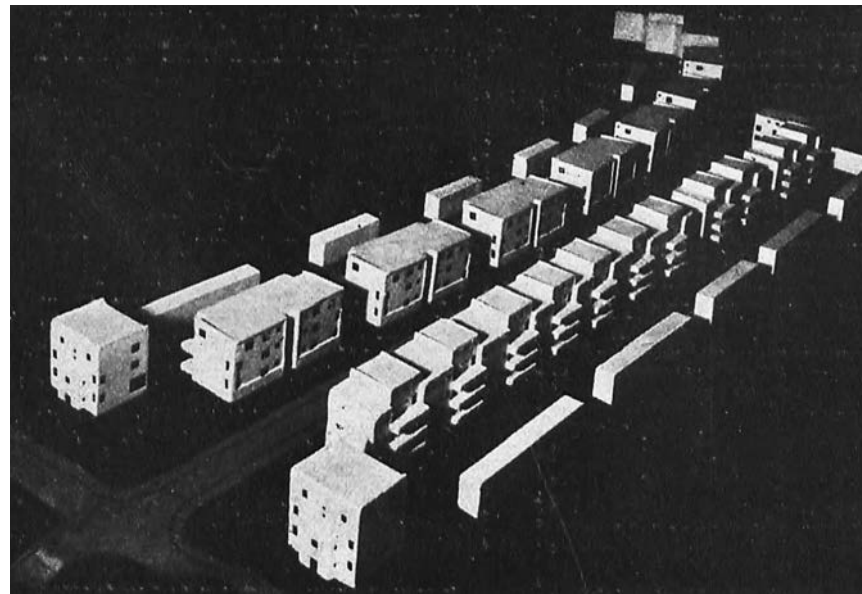
Namysłów is located in an area that was part of the so-called Recovered Territories, i.e. land recovered after WWII, so nearly all of its previous inhabitants were replaced with new ones. First Polish settlers started to arrive at the town just after the end of the military operations, and spring 1946 saw the beginning of scheduled displacements of the German population. In 1950, according to the first post-war census, the town had 6,200 inhabitants. The population was thus by nearly 2,000 lower than that recorded in the German census in May 1939. During the next 30 years, the number of Namysłów's inhabitants rose over twofold, reaching 13,438 in 1980. In 1995, 16,601 people were recorded to be living in the town. The 1990s saw the beginning of a slow drop in the population. In 2006, the town had 16,498 inhabitants, and a year later – 16,358¹⁰⁴. The population is affected by two phenomena: the natural increase rate and migrations. As far as the first one is concerned, in the years 2005–2007, trends characteristic of a town at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century could be observed. During the period, the number of marriages was on the increase: in 2005 – 96, 2006 – 113, 2007 – 130. The reverse trend emerged in relation to births in the town: 2005 – 162, 2006 – 130 and 2007 – 143. The number of deaths was similar; in 2005, 141 people died at Namysłów, in 2006 – 159 and in 2007 – 155. This means that only in 2005 was the population growth rate positive, at 21; in 2006, the birth–death balance was negative, at –29, and a year later amounted to –12. A negative population growth rate was recorded in the town as early as 1998¹⁰⁵. The migration balance was also negative. In 2007, 182 people, including 9 from abroad, came to live in Namysłów, while 308 people moved out of the town, including 22 abroad. Consequently, the migration balance amounted to 126 people, which means 7.63 per 1,000 inhabitants. The fall was over twice as high as in the commune (*gmina*) of Namysłów during the same period, where it amounted to 3.50¹⁰⁶.

The natural and migration movements also affect the population structure by age and sex. During the second part of the 1990s, the town saw an intensification of the unfavourable demographic phenomenon consisting in a drop in the number of people aged 17 or less (a so-called pre-working age). Simultaneously, the percentage of men aged 18–64 and women aged 18–59 (i.e. at a so-called working age) in the total population as well as men aged 65 or over and women aged 60 or over (i.e. at a so-called post-working age) increased. Demographic projections indicate that the phenomenon will become even more pronounced. At the beginning of the 21st century, Namysłów had more women than men. In 2006, the men–women ratio was 100:108.3, and a year later – 100:109.1¹⁰⁷. Considering the fact that in 2007 the town lost some inhabitants because of migration and population growth rate, it can be assumed that the proportion still deteriorated, especially as a result of migration of a bigger number of men than women.

ECONOMY

Namysłów was a town of crafts, with old, medieval traditions. According to the *General Statistical Tables of Silesia from 1787*, 245 local craftsmen belonged to 17 guilds. Of biggest importance to the town's economic life were six corporations, which grouped two thirds of all the craftsmen. The most numerous group was that of shoemakers, with as many as 38 master craftsmen. However, that was not a feature limited to Namysłów. The craft was represented by the biggest number of people in many towns. The guild of linen makers grouped 34 masters, cloth makers – 29, bakers and butchers – 19 each, and tailors – 14, while 282 houses enjoyed the beer brewing privilege¹⁰⁸. *The Silesian General Tables from 1809* reported that the town had 39 cloth making craftsmen, who employed a total of 14 journeymen. On average, one workshop had less than one journeyman. Most of the workshops were small and economically weak, and only their owner worked¹⁰⁹. The traditional, guild-based craft structures disintegrated as a result of the reforms of 2 November 1810 and 7 September 1811, which did away in the Prussian state with any restrictions that had prevented the freedom of choice and practising crafts, and, above all, eliminated the guild constraints. From then on, if you wanted to work as a craftsperson, you just needed to buy an industrial certificate and to pay tax on your practised profession.

In 1840, apart from 3 town breweries, 4 distilleries and a vinegar manufacturing plant, Namysłów had 3 tobacco processing plants, 2 dyeworks, 1 fulling mill, 2 tape weaving workshops, 66 weaving workshops owned by linen makers, 10 cloth workshops, 49 shoemakers' workshops and 5 pottery workshops. The above list indicates that the major crafts practised in Namysłów were textile-related ones. As compared with 1825, the number of weaving workshops fell dramatically, by 60. The change mainly regarded linen making shops. At the time, the craft was hit by a serious crisis. In 1840, Namysłów had a total of 220 tax-paying craftsmen¹¹⁰. The biggest and most famous brewery at Namysłów, purchased in 1864 by beer maker Augustyn Haselbach, who had moved to the town, produced beer according to an old Bavarian recipe, and its products were also known outside Silesia. The town had 2 grain water mills and one oak bark mill¹¹¹. The 1840 source also mentions: a town brickyard, an inn, 4 taverns, 34 drinking dens. Trade was plied by 17 merchants, 30 stallkeepers and food sellers. On Tuesdays and Saturdays, farmers' markets were held at Namysłów, and every quar-

15. A mock-up of the housing estate in Sejnowa Street, 1927

ter – animal markets, which had been organised for a long time. Some of Namysłów's inhabitants were engaged in agriculture. Cereals and flax were grown – flax was used by the local linen makers. According to the 1840 data, there were a total of 164 horses, 310 cattle and 327 pigs at Namysłów¹¹².

In 1854, a savings association was set up. It operated very actively right from its inception¹¹³. In 1844, the cloth makers guild disbanded. Handicrafts were increasingly driven out of business by factory production, and in 1840, at the village of Nowa Wieś in the district of Namysłów, a mechanical weaving plant was put into operation. It was one of six such operations in Silesia at the time¹¹⁴. The second half of the 19th century saw a significant decline of traditional crafts. A list dated 1877–1878 divided the enterprises and craft workshops at Namysłów into several groups, depending on the amount of taxes paid. Class A I had only one member: Haselbach's brewery; class A II included the town gasworks, 2 water mills, 59 traders, 7 butchers, 8 bakers, 9 small merchants; class C was made up by 9 inns, 31 restaurants and drinking dens; class H – 8 construction craftsmen, 2 saddle makers, 14 shoemakers, 5 tailors, 4 carpenters, 2 tanners, a cigar maker, a boiler maker, a tinsmith, a bookbinder, a sculptor, a painter, a paver; class K – 9 coachmen¹¹⁵. The lower the class, the more numerous it was, and the lower the taxes paid, i.e. income generated. The local agriculture was the basis for the development of the agri–foodstuffs industry. Cow husbandry enabled the existence of the dairy industry. One of the dairies was located at Namysłów¹¹⁶. Of some renown was the animal market held at the town. It was a place where not only pure-bred cattle raised in the district were sold. Just like centuries earlier, it attracted buyers from the province of Poznań, Saxony and the Kingdom of Poland. According to a census of 17 December 1878, Namysłów's inhabitants were raising 172 horses and 276 cattle¹¹⁷. The developing cultivation of sugar beets made the town authorities take efforts to erect a sugar factory. Despite resolutions on establishing a sugar company adopted in 1881, the plans were not implemented.

The 2nd half of the 19th century saw the beginning of urban modernization. Fires often broke out at Namysłów or other towns of the district. Wooden houses, shingled or thatched roofs were very flammable. After the fire in 1859, a fire brigade was set up in the town¹¹⁸. As part of the process, in 1877 the town authorities built the gasworks referred to above. During the very first year of their operation, nearly 2,300 m³ of gas were produced, most of which was used by private consumers or for lighting the town¹¹⁹. However, the district of Namysłów was the last one to have been electrified in this part of Silesia. The costs of building the power grid had to be covered by the communes themselves, and because the costs were significant, they frequently exceeded the locally available budgets. The authorities of Namysłów were forced to take out a long-time bank loan. In the spring of 1922, nearly the entire district was electrified, except for Namysłów, which was connected to the power grid as late as 1924. In 1878, Namysłów's municipal assets were valued at 1,100,000 marks, while its debt – at about 205,000 marks. In 1913, the assets were worth over 1,700,000 marks, and the debt rose twofold, up to 478,000 marks. However, income exceeded expenses, amounting to 216,000 marks and 212,000 marks respectively¹²⁰. In the difficult years 1923–1931, the town's debt did not exceed its assets.

From the 1880s, the district's most important transport route was the railway line connecting Namysłów with Upper Silesia and Wrocław. There were railway stations at Wilków, Namysłów, Gręboszów, Domaszowice, Ziemielowice, Jastrzębie, Biestrzykowice and Dąbrowa. There was a branch line from Namysłów to Opole¹²¹. In 1912, a railway line between Namysłów and Kępno via Rychtal was opened; it was closed down after a new national border was drawn up after WWI. From the 19th century, trunk metalled roads connected Namysłów with Opole, Brzeg, Oława, Wrocław, Syców, Kępno and Kluczbork. From 1920, Namysłów had a coach service with Wrocław, and from 1393 – a railway service with Syców¹²². In 1880, postal services were connected with telegraphic and phone services¹²³. In 1870, the town received a new hospital building, which was to be used by district inhabitants as well. The hospital was located in the building in J. Piłsudskiego Street that today is home to the School of Music. In 1888, a town slaughterhouse was built, and in 1906, it received modern cooling equipment. In 1903, the District Governor's Office building in S. Dubois Street, which

16. The housing estate in Sejmowa, post-1930

is currently used by the Municipal Office, was erected. From 1909, work was done on developing a water supply system. Considerable services to the town were rendered by the Town Beautification Society, established in 1904.

The division of the district of Namysłów by the national border after WWI (the exclusion of Rychtal) and the loss of Great Poland by Germany resulted, among other things, in the creation at Namysłów in 1920 of a local group of Germans who had left the land incorporated into Poland. The emigrants were a financial burden to the town, as they were provided with social welfare services. In the after-plebiscite period, work was begun on the construction of housing for the refugees and optants; in the years 1920–1925, the town erected 69 such flats in Ogródowe Suburb. Apart from them, a number of private houses, with nearly 120 flats, were built¹²⁴. The most prosperous inhabitants of Namysłów built their stately houses along the Widawa River. Construction work was undertaken throughout the town also during the Great Depression; this was a way to fight unemployment, and some of the work was classified as public works. In the 1930s, the town offered many places where sport could be exercised. It boasted a sports hall, a big football pitch and a handball court, as well as running tracks. The municipal park had tennis courts, a shooting gallery and a bobsleigh track; nearby, there was a youth hostel with 70 beds¹²⁵. In 1931, the town was able to build a state-of-the-art transformer in the western part and to repair streets near the Grimms hotel. Decisions were made to expand the gasworks and to build a bike path along the promenade up to the sluice¹²⁶. In May 1932, the redevelopment of the court building at Namysłów was nearing completion¹²⁷. In the same year, the last buildings and farms were connected to the sewerage system. In 1939, the construction of the sports field in today's Staromiejska Street was ended¹²⁸.

The first post-war economic indicators were bad. Spirit and beer production fell by as much as 35%; the lumber mills, which had previously worked all the year round, now operated just four months a year; two bakeries became bankrupt, while the turnover of the remaining ones dropped by 50%¹²⁹. In 1925, Namysłów had, among other things, a car rental firm, two bath houses, a bank, three savings associations, ten construction firms, a dyeworks and a tannery. Small craft firms predominated: coopers (4), barbers (7), tinsmiths (6), bricklayers (5), painters (4), tailors (16), shoemakers (55), carpenters (8), watchmakers (5). The inhabitants' health was taken care of by six doctors, only one dentist and three midwives. Medicines could be bought at two pharmacies. In 1925, Namysłów's shops included: 6 bookshops, 3 chemist's, 13 butcher's, 6 shops with household goods, 16 general stores, 4 haberdasheries, 8 furniture stores, 2 photo stores, 5 china shops, 10 shoe shops and 3 weapon shops¹³⁰. One of the most popular outlets was Bielschowski's store, which had operated from 1838 and frequently advertised in "Namslauer Stadtblatt". Other big shops included W. Gloser's store, which was located at 30/31 Rynek Square, and Carl Spalk's store¹³¹.

Haselbach's brewery was still the biggest employer at Namysłów. In 1939, it employed 230–240 people¹³². In 1919, the municipal gasworks was able to produce 100.000 m³ of gas per year. The plant developed throughout the interwar period. One of the four dairies in the district operated at Namysłów. There was also a branch of a Berlin-based firm connected with the local lumber mill, where railway sleepers and telegraph posts were made. A famous Titz' factory called "Apis" made confectionery and gingerbread cakes, as widely known as the beer from Namysłów¹³³. In the years 1939–1941, a potato processing plant was built, which employed 220 people. The facility was erected to supply the army¹³⁴. During WWII, many small firms switched their production and made goods for military purposes¹³⁵. The capital investment projects implemented during that period were also connected with steps taken by the Nazis in respect of the population of the conquered countries. The district and the town constituted a large forced labour camp. As early as 1939, work started on the construction of 64 huts in today's Marii Curie-Skłodowskiej Street to be used as a POW camp and housing for forced labourers. Approximately 900 people were imprisoned there. In 1940, in today's Jagiellońska Street, another camp, this time for workers of various nationalities employed at Haselbach's brewery, was set up.

The post-war Namysłów has remained an industrial-and-agricultural town. The major sectors of production include: food processing, manufacture of electrical machinery and equipment, manufacture of metals, shoes, construction materials and plastics. The food sector is represented by a potato processing plant, a Nestle ice-cream manufacturing plant and a brewery. The electrical machinery and equipment sector is represented by Zakład Sprzętu Elektrotechnicznego. Diehl Controls Polska makes heating elements for electric cookers. Spółdzielnia Inwalidów Metalowiec makes rehabilitation equipment. The biggest number of economic entities operating at Namysłów are engaged in trade and various types of repair. Many of the business operations are family firms. Economic activity at Namysłów is principally carried on by privately-owned firms. The public sector is of no great importance. The town has built a state-of-the-art wastewater treatment plant, a municipal landfill site and new water intakes. A storage reservoir with an area of 100 ha, which can be used for recreation, has been created on the Widawa River.

As in most Polish towns, also at Namysłów housing construction could not catch up with demand for a long time. The demand was affected by the quickly growing population (until the end of the 20th century) and the need to modernise obsolete and depreciated housing resources. At the end of the last century, most of Namysłów's housing was made up by private flats (over 39%) or flats owned by the local Housing Cooperative (about 30%). The commune owned 18% of the total housing resources, small cooperatives and homeowners' associations – 13%. The cooperative flats were in the best state of repair, while the municipal housing was in the worst condition. According to a pre-2000 inventory, nearly half of the residential buildings were erected in the 19th century, and only 20% – after 1945¹³⁶.

Rafał Eysymontt

ANALYSIS OF MAJOR CARTOGRAPHIC MATERIALS (A COMMENTARY TO PLATES 8-25)

The earliest, 17th-century cartographic materials regarding Namysłów show not only medieval fortifications with semicircular towers, most of which have been preserved, but also a non-extant external ring of fortifications with semicircular roundels, which was expanded during the 30 Years' War. The oldest surviving plans of modern earth bastion fortifications date back to 1671 (plate 8)¹³⁷. As indicated by a section of the designed defences, in the superior slope of the internal rampart, they had a wooden palisade; in some places, a palisade was also to be placed in the moat and on the rampart breastwork. The moat width was not very impressive at about 12 feet (3.6 m); the rampart was to have a similar height. The defensive works were not very extensive; their style could be described as "late Dutch". More extensive crownworks (with two hornworks) were only designed from the west (near the castle) and, as single-element structures, at Krakowska Gate. The fortress design was drawn up by Theophilus Henel. As indicated by an inventory drawing from 1718, the design was implemented (plate 9)¹³⁸. The fortress ravelins were surrounded with the Widawa River from the north. In the south, the defensive element was provided by bogs, which, however, belies the perspective drawing of the town by F.B. Werner from the mid-18th century (plate 11)¹³⁹.

The same drawing shows wattle-and-daub houses, which are characteristic of Namysłów, and arcades. Remnants of arcade structures are still visible in drawings by F.B. Werner from the mid-18th century, and even today Namysłów has some relics of wattle-and-daub houses. Just like in many other Lower Silesian towns, also at Namysłów, changes made in the second half of the 18th century consisted principally in eliminating arcades in still partly wooden and wattle-and-daub buildings and in regulating the Rynek Square frontage¹⁴⁰. The existence of arcades at Namysłów is confirmed

by the curve of the south Rynek Square frontage, which is visible on an 1865 town map by Alkiewicz (Illustr. 14)¹⁴¹. Analysis of the older iconographic and cartographic materials shows that the building line of the northern and western frontages must have been straightened out. The original buildings protruded into the light of the streets leading to Rynek Square in the eastern frontage. Of much interest is also the oblique building line in the southern closure of the eastern frontage.

In the 19th century, the town, with a shape resembling a shield, whose top was pointing westwards, occupied the area between the Widawa River and the railway line in the south. Such a lie of the land led to a more intensive development of the suburbs in the east; this is also where the barracks and the hospital were located. In the west, at the turn of the 20th century, there were only houses and farms located along the main road. Namysłów did not have, apart from small sections, any blocks of dense rental houses along the streets closer to the town's historical centre.

One of the boldest land and architectural development designs for the town was drawn up in 1928 and 1929 by the famous Berlin-based town planner Hermann Jansen, who designed a model Dahlem housing estate in Berlin, a villa estate at Milicz and the housing estate "Am Hartebusch" – Ciernie in Wałbrzych (plate 18)¹⁴². A characteristic feature of the design is a repeated application of a complex of two-family houses and the location of short streets – cul-de-sacs – at a right angle to the main road. Such an arrangement was to have been used to the south, north and east of the centre. The composition of each housing estate was organized by multi-wing public buildings located in their centres. In this concept, the development areas were connected with new sections of the town's ring road between Stary Namysłów and the centre, and to the south of the railway line. Unfortunately, the plan was not implemented and still today transit traffic passes near the town centre, along Generała Sikorskiego Street. An element that refers to the concept today are streets laid out at right angles to today's T. Kościuszki Street and to the south of today's 1 Maja Street, near today's Pamięci Sybiraków Street. A reference to the design are also the single-family houses in the side streets of today's M. Konopnickiej Street, which connects the town's historical centre with the former village of Stary Namysłów (today: Staromiejska Street).

Less consistent in laying out new spaces for building projects was the 1940 "Land division plan" (plate 19)¹⁴³. It still provided for the development of the areas south of the centre, but it did away with the ring road, treating the railway line as the main element of the transport system. An element characteristic of other Silesian towns as well (Środa Śląska, Trzebnica, Milicz) was the location to the east of the town walls of a roundabout, further on a three-wing Party House – as the main element organising that part of the town, on the north side of the Widawa River – a swimming pool complex with transport links to the Party House, and – at some distance

from the centre, to the north of the town – a sports stadium. Both locations of the sports facilities are still in use today. The "second version" of the same plan, dated 1940, divided the town area in a similar fashion, however, placing the stadium on the south bank of the Widawa, where the above design provided for the location of the Party House. The most important aspect of the plan was the division into residential areas (*Wohnflächen*) and housing estate areas, situated to the south of the town. As a result of such an assumption, the area, as opposed to the centre, was supposed to be used for lower, loose development. An industrial area, which was to be quite small, was designed near the main railway line. A rather unique feature of Namysłów, rarely to be found in towns of a similar size, were modernist blocks. Such houses were built by the town in the years 1927–28 in Sejmowa and Mikołaja Kopernika Streets, near the road towards Brzeg and Opole. The design was produced by Hugo Lepziger, a known advocate of modernism, in cooperation with Gerhard Schönborn¹⁴⁴.

In the post-war period, at Namysłów there were built blocks of flats. They were erected to the south of the historic centre, between today's M. Curie-Skłodowskiej Street, W. Reymonta Street and T. Kościuszki Street, as well as to the east of the centre, between today's Bohaterów Warszawy Street and A. Mickiewicza Street.

Until 1960s, the biggest municipal construction projects were designed and implemented by the Municipal Renovation and Construction Enterprise, which was established in 1949. By 1965, the enterprise built: a District PZPR Party Committee building, a college of agriculture boarding house; residential buildings at 2–18, Sejmowa St; 4, Kopernika St; 3, Krakowska St; 33, Bohaterów Warszawy St; 2, Okrzei St; 24, Krakowska St; 22 and 2, Obrońców Pokoju St; 29, 37 and 39, Reymonta St; 1/5, 3 Maja St; 1, Mickiewicza St; 6/8, Parkowa; 3a and 4a, Chrobrego St; 36/44, Reymonta St; and a municipal kindergarten. It also erected numerous buildings in Rynek Square (10/11, 7, 22/24, 16/18, 20/21)¹⁴⁵.

New, post-WWII industrial plants were built to the north of the town, near the road to Oleśnica (Oleśnicka Street), and to the south of K. Pułaskiego Street. The area is separated from the old town with a broad belt of greenery that grows along the Widawa River, and so industrial operations do not decrease the attractiveness of the historic centre. Today's capital of an urban district, which until 1950 belonged to Wrocławskie Province, and since then to Opolskie Province, occupies an area of over 26 km² and has a population of 16.000. The town is home to food industry (a potato processing plant, an ice cream production plant), beer making, electrical engineering industry, metal and shoemaking industries. The fast development of Namysłów's suburban areas in recent years has not managed to destroy one of the more "ideal" (from the town planning point of view) compositions of medieval towns in Silesia.

APPENDICES

Krzysztof Demidziuk

PREHISTORIC AND MEDIEVAL SETTLEMENT NEAR NAMYSŁÓW (A COMMENTARY TO PLATE 6)

The area in question (290 km²) – corresponding to the artificial administrative boundaries of the commune (*gmina*) of Namysłów (since 1973) – is only a small part (12.3%) of a bigger geographical unit (a mezonegion), i.e. Oleśnicka Plain (2,350 km²), which partly overlaps two of its microregions (out of the four that make up the mezonegion): Oleśnicko–Bierutowska Plain and Namysłowska Plain¹⁴⁶. It is located on the right-hand (north-eastern) bank of the Odra River, in the catchment areas of two of its tributaries – the Widawa (the right and left catchments) and the Stobrawa (the right catchment). It is in its entirety a moraine plain with inselbergs of glacial forms of the Middle Poland glaciation (300,000–120,000 years ago). On sand cover deposits only moderately fertile pseudo–podzolic (III class) soils are to be found. Such natural physiographic conditions had a decisive impact on old – primarily prehistoric – settlement in the area. Just as the geomorphology of the area – hydrography (especially the meandering Widawa) and soil geography (predominant sand soils) – was and is something that exists objectively, the state of archaeological surveys can distort the cultural image and skew the reconstruction of the settlement processes that occurred in the area in successive prehistoric eras and early historical periods.

The area in question (the commune of Namysłów) – today as the north-western part of the district of Namysłów (38.7%) – was incorporated into the administrative and territorial structures of the newly created Opolskie Province five years after the end of WWII (in 1950)¹⁴⁷. This meant that the historical link of the region (the whole district) with the former Lower Silesian Province (*Provinz Niederschlesien*) – later Wrocławskie Province (in the years 1945–1950) – and, more specifically, with Wrocław, its capital¹⁴⁸, was broken. During the Prussian and German times (the years 1815–1945), the development of prehistoric and medieval archaeology in the area was entirely dependent on the centre in Wrocław (Breslau). The town was home, from 1931 onwards, to the National Prehistoric Office (*Landesamt für Vorgeschichte*), which not only registered all the discovered and excavated sites, but also protected them¹⁴⁹. Thanks to preserved substantive documents drawn up by the Office in the years 1931–1945 – archival archaeological materials kept today by two institutions in Wrocław: the State Archive and the Archaeological Museum – we know exactly their quantitative and qualitative state¹⁵⁰, both as regards the entire (Lower Silesian) province and the area in question (in the north-western part of the former *Kreis Namslau*). Although in the case of the area concerned (the commune), it was not a very significant number (133 sites), as compared to the present one (about 30%), but their value for the archaeology of Silesia was so high that the knowledge gained at some of the sites was published at the time, e.g. about three treasures from the Hallstatt period from Woskowice Małe (Lorzendorf); a burial ground of the Pomeranian culture at Kowalowice (Kaulwitz); a burial ground there of the Przeworsk culture from the younger pre-Roman period; Roman coins from Namysłów and environs. Thus, it became a permanent part of the scientific archaeological literature, including post-war Polish literature¹⁵¹.

Although after the war (since 1951), the area was made subject to legal protection (by the Inspector of the Preservation of Archaeological Monuments) and institutional care (Department of Archaeology of the Museum of Opole Silesia) of the newly created administrative and scientific centre in Opole, it was still of interest to Wrocław-based archaeologists (excavations

17. Part of the treasure of Lusatian culture from the Hallstatt period from Woskowice Małe

18. Pomeranian culture face urn from Kowalowice

and surface surveys), especially those representing the academic circles (the then Chair of Archaeology of Poland of Wrocław University). However, it was only after the completion of a big research project – the Archaeological Photograph of Poland (APP, a survey of library and archival sources, and preliminary and verification surface surveys) – that the picture of the prehistoric and medieval settlement became clearer, and consequently, more objective than that before 1945 and in the first three post-war decades. As a result of many years of research in Opole region (mainly as part of APP, supervised by the State Service for the Preservation of Monuments in Opole), which also covered the area in question, within the commune of Namysłów there have been identified 474 sites of various functions and type (settlements, burial grounds, treasures, castles, stray finds) and a rather varied chronological–and–cultural affiliation (from the Mesolithic to the late Middle Ages)¹⁵².

After charting all the discoveries in the region – irrespective of the map scale – two settlement centres are clearly visible: one in the north, along both banks of the Widawa River, principally in a bend near Namysłów, and the other – in the south-western part of the commune, around the following three localities: Brzozowiec, Mikowice, Przeczów. To what extent the centres (microregions) are fragments of larger settlement regions (macroregions) that existed in individual prehistoric epochs (chronological–and–cultural brackets) and in the early historical time (the Early Middle Ages) will only be possible to determine after the adjoining areas are charted: the communes of Domaszowice, Świerczów and Wilków in the district of Namysłów; the commune of Lubsza in the district of Brzeg; the commune of Jelcz–Laskowice in the district of Olawa; the communes of Bierutów and Dziadowa Kłoda in the district of Oleśnica; and the communes of Perzów and Rychtal in the district of Kępno.

Nothing can be said about settlement (or rather penetration) in the older Stone Age – the Palaeolithic (until 8,000,000 year BC), as no materials that old of historical value (stone artefacts) have been found as yet. In the Middle Stone Age – the Mesolithic (8,000–5,500 years BC), the area was probably only penetrated and rather uninhabited (one settlement site), as there are no discernible traces of even short-term campsites. The earliest evidence of permanent settlement has been found for the Neolithic Era – the New Stone Age (24 sites) – though it was also very weakly developed and sparse. Furthermore, all the monuments from the epoch discovered so far (fragments of pottery and stray stone and flint artefacts) belonged to peoples representing the second (middle) or third (last) wave of the Neolithisation of Silesia (principally animal breeders) – its late cultures (4,000–2,300 years BC) – that came from the north (the Funnelbeaker culture) or the east (the Corded Ware culture) of Europe. The beginning of the Bronze Age – the early period (2,300–1,500 years BC) – is not well known, as no monuments from the period have been found. We only know (12) sites from the second, older period of the era (1,500–1,200 years BC), which were left by the people of the Kurgan cultures (the so-called pre-Lusatian culture) – unfortunately only sepulchral ones, although very striking – in the form of numerous stone–and–earth kurgans (several dozen in a multi-row arrangement), located within a south-western cluster (Mikowice). Such graves, although rare and single, also come from the

third period of the era (1.200–1.000 years BC), when the land was inhabited by Lusatian culture peoples (Mikowice). From then on, during the two successive phases of the Bronze Age: phases IV and V (1.000–750 years BC) and throughout the Hallstatt period (750–500 years BC) of the Early Iron Age (Phases C and D), settlement was so intense (249 sites) and stable (throughout the commune) that not only was it reflected in very numerous – characteristic of the culture – extensive cremation Urnfield cemeteries, but also in discovered settlements (of farmers and breeders) and hidden treasuries (Woskowice Male). At the end of the Hallstatt period and the beginning of the La Tène period (500–400 years BC), the area in question was inhabited by another people – one representing the Pomeranian culture (14 sites), who left – very characteristic of the early stage of development of the culture – cremation burials, whose pit graves were limited with stone structures – cists, into which clay “face urns” (pear-shaped urns with a modelled face on the neck) with grave goods (ornaments, tools, weapons, attachments) were placed (Kowalowice). When another group of people arrived in the area in the younger pre-Roman period (200 years BC), a new quality of settlement appeared in the archaeological material connected with the Przeworsk culture (11 sites). On the one hand, there were very rich cremation burials (usually pit ones), mainly of warriors provided with iron weapons (swords, spear or javelin tips, shields) and such implements (Kowalowice), and on the other hand, production deposits, above all smelter ones. The latter ones were also present throughout the following period (25–375 years BC) of the Iron Age – during the period of Roman influences (99 sites). That iron was produced in the area in antiquity is attested by numerous finds of smelting (slag pit) furnace remnants in the form of chunks (Namysłów) and a large number of single and fine slags¹⁵³. Such a smelting centre definitely existed – to the west of Namysłów, along the right-hand bank of the Widawa – within the Widawa settlement region that existed at the time of Roman influence¹⁵⁴. During the Migration Period (375–500 BC), for understandable reasons – migrations and depopulation, first came destabilization and then a complete lack of settlement, which is reflected in very poor (only two sites) material of historical value¹⁵⁵. The next chronological period – the Early Middle Ages (7th c.–mid–13th c.) is represented in the area in question only in its younger phase, in the early state period (end of the 10th c.–mid–13th c.). As a matter of fact, the settlement from the phase – despite a relatively big number of discovered sites (64) – was weak and scattered (nearly exclusively represented by ceramic material), which is probably a result of the location of the area – between two clearly visible settlement territories in the eastern part of Lower Silesia:

near Żmigród and near Ryczyn¹⁵⁶. Furthermore, the area not only lacks early Christian cemeteries (the inhumation rite), but also burghs, a defensive facility very characteristic of the period. Such above-ground forms – only two burghs (Kowalowice–Nowy Dwór, Woskowice Male) – will be created in the next period, in the Late Middle Ages (from the mid–13th century). From the period in question – a broadly-understood Late Middle Ages (mid–13th c.–15th c.) – there come quite numerous (201 settlement sites) movable monuments (principally as fragments of ceramic ware) connected with open settlement – to be exact, with founded villages, part of which (20 settlement points) probably constituted direct (those located near Namysłów) or slightly further (those located in the northern settlement cluster) natural agricultural hinterland of the newly founded town of Namysłów. From the medieval town itself – within its today’s administrative and territorial boundaries – we know of 44 locations (points) where historical material has been discovered; it is very characteristic of urban and craftsmanship-type finds (fragments of ceramic ware, ceramic tiles, animal bones, wood, iron, non-ferrous metals, glass), with a rather varied internal chronology (from the mid–13th c. to the end of the 15th c.).

The above presentation of the prehistoric and medieval settlement near Namysłów is a resultant of an objectively existing physiography of the area and the current findings of the archaeological surveys conducted within the territory. Most probably the picture will not be changed by any successive findings, especially by already discovered not-very-characteristic objects (found on the surface) – usually weathered, washed-out and unadorned bellies of vessels, whose relative chronology – for objective reasons – has only been established very broadly as prehistory (from the Stone Age to the Migration Period).

Although the archaeologically described area – when compared to some other regions of Silesia – did not belong to those with an intensive or stable settlement in the successive epochs and chronological periods, also some finds from this region not only entered the scientific circle, or even popular literature, but are simply regarded as “showpieces” of Silesian archaeology. Such exceptional monuments – also on a supraregional scale – are Hallstatt bronze products that were part of the three treasures discovered at Woskowice Male (situlas, cists, horse trapping components, necklaces), which mark out the north-eastern boundary of the occurrence of such deposits in Europe, and the (“Kowalowice-type”) iron clasp of Kowalowice as a chronological indicator of the early phase of the La Tène period in Poland¹⁵⁷.

CHRONOLOGY OF SETTLEMENT AROUND NAMYSŁÓW IN THE 13TH–14TH CENTURIES (A COMMENTARY TO PLATE 7)

The following three principal stages of the medieval colonisation of the area around Namysłów have been identified: 1) until 1260 – the initial one (concentrating in the north–eastern part), 2) in the years 1261–1300 – the main one (contemporary with the creation of the town), and 3) in the years 1301–1400 – the supplementary one (with a progress in forested areas).

present name (German)	oldest source names	1st mention	1st mention of church	foundation
Wilków (Wilkau)	Vilcov, Wilchow, Wilcaw	1189? 1290		pre-1290
–	Lasusici, Lassusino	1222	–	post-1233
Bandłów (Bandlau)	Bandlouici, Bandlouich, Bandalow	1233	ca 1300	post-1233
Namysłów (Namslau)	Namizlov	1233	1233	
– miasto	civitas Namzlow	1278	1285	pre-1278
– Stare Miasto (Altstadt)	antiqua civitas, antiqua Namslaw	1278	1286	1278?
Proszów (Proschau)	Prosouo, Prossow	1245	ca 1300	1251
Dziedzice (Diedzitz)	Prevacovici, Preuacouich Polonorum Sesicz, Dzezicz	1245 ca 1360		–
Skoroszów (Skorschau)	Scorosouo	1249	–	pre-1300
Jastrzębie (Nassadel)	Jestrzembe Nussadel, Nassadil	1251 ca 1360	ca 1360	1251
Strzelce (Strehlitz)	magnum et parvum Strelcz, Strelize	1253	1326	1270–1283
Woskowice Grn. (Hennersdorf)	Woscowici Heinriciuilla, Heinrichsdorf	1253 ca 1360		pre-1360
Sadogóra (Schadegur)	Sadogora, Sadagora	1256	ca 1300	1233–1249?
Buczek (Butschkau)	bez nazwy Bucech	1256 1271	1271	pre-1271
Idzikowice (Eisdorf)	Widava Ysiksdorf	1257 1293	1363	1257
Wojciechów (Woitsdorf)	Voychechouicz, Woycechsdorf	1266	1376	1266
Lipka (Schönau)	Schoenaw	1266		1266
Miłowice (Mühlwitz)	Meleyouiz, Milowiz	1286	1286	pre-1288
Bukowie (Buchwald)	Buchwaldt	1266	?	1266
Mikowice (Lampersdorf)	Lamperti villa	1266	1399	1266
Prieczów (Prietzen)	Breouitz	1266	1295	1266
Krasowice (Kraschen)	Crassouitz	1266		1266
Krzyków (Krickau)	Krikow, Crekov	1268	ca 1360	1268
Krzyżowniki (Kreuzendorf)	Crisownich, villa cruciferorum	1271	1271	1233–1249
Włochy (Wallendorf)	Preuacouich Gallicorum Walendorff	1271 ca 1360	1271	pre-1271
Rychnów (Reichen)	Richnow, Richenow	1273	1273, 1359	1273
Objazda (Obischau)	Obes	1288		1288
Kowalowice (Kaulwitz)	Kauwilwicz	1288	1304?	pre-1288
Michalice (Michelsdorf)	villa S. Michaelis	1288	1288	
Smogorzów (Schmograu)	Smogorwicz, Smogerow	1288	1376	pre-1288?
Bukowa Śl. (Buchelsdorf)	Buchwaldisdorf	1288		pre-1288?
Jakubowice (Jakobsdorf)	Bogophalowo, villa Bogophali	ca 1300	1326	
Miejsce (Städtel)	Jacobisdorf, Jacobi villa	1293	ca 1360	pre-1293?, 1356?
Smarchowice Wlk. (Polnisch–Marchwitz)	Swirschow, Swirczow	1294	1555	I. pre-1300?, II. pre-1394, III. 1497
Pągów (Pangau)	Smarchowicz Polonialis	1295	1295	1295
Kamienna (Giesdorf)	Pangow	1295	1300	pre-1295
Ligotka (Ellguth)	Camenna sive Goswindsdorf, Guswini villa	ca 1300	1359	pre-1309
Dąbrowa (Dammer)	Elgotha sive Rythwindsdorf	ca 1300		pre-1300
Pielgrzymowice (Neudorf)	Dambrowa, Dambere, Damerow	ca 1300		I. pre-1360, II. 1497
Głuszyna (Glausche)	Nova villa Peregrini	ca 1300		pre-1300
Siemysłów (Gross–Steinersdorf)	Glussina, Glussino	ca 1300	1376	pre-1300?
	Symislow	ca 1300		
	Steynerdorf	1336	ca 1360	pre-1336
Smarchowice Małe (Deutsch–Marchwitz)	Smorcwitz ?	ca 1300		pre-1300?
	Smarcouicz theutonicali	1337		pre-1337 (1295)
Smarchowice Śląskie (Windisch–Marchwitz)	Smorcwitz ?	ca 1300		pre-1300?
	Smarchwicz Slauicum	ca 1360		
Drożki (Droschkau)	Droschow (Drostow) vel Gerhardi villa	ca 1300		pre-1300
Międzybrodzie?	Brodnicza	ca 1300		
Baldwinowice (Belmsdorf)	Baldwinowitz, Baldwiniuilla	ca 1300	1414	pre-1300?
Łączany (Lankau)	Lanka	ca 1300		pre-1398
Brzezinka (Breczinke)	Bresinka	ca 1300		pre-1300?
Zbuczyna (Sbitschine)	Sbichina	ca 1300		pre-1300?
Gręboszów (Grambschütz)	Grambossow	ca 1300	?	pre-1300?
Pawłowice Nam. (Paulsdorf)	Pawlowitz	ca 1300	ca 1300	pre-1300?
Gola (Gühlchen)	Gola	ca 1300	ca 1360	I. pre-1300?, II. 1497
Świerczów (Schwiz)	Swoyrczow	ca 1300		pre-1300?
Juskie / Józefków (Jauchendorf)	Jugowitz, Juchendorf	ca 1300		pre-1300?
Dalborowice (Dalbersdorf)	Elgotha Daleborii	ca 1300	1400	ca 1300
?	Thilonis villa	ca 1300		ca 1300
?	villa Thammonis	ca 1300		
Ziemielowice (Simmelwitz)	Zemilwicz, Szymilwicz	1309	ca 1360	pre-1309
Biestrzykowice (Eckersdorf)	Eckebrechtsdorf, Eckerberthiuilla	1318	1376	I. 1318?, II. 1497
Minkowskie (Minkowsky)	Mikoffsky, Mikoschkiuilla	1329		
Domaszowice (Noldau)	Thomaschowicz, Domasdorf	1344		
	Noldin	1374		
Bąkowice (Bankwitz)	Bank, Bangk	1359	pre-1565	pre-1359
Woskowice Mł. (Lorzendorf)	Lorenczendorff, Laurentiuilla	ca 1360	1417	
Starościan (Sterzendorf)	Stareczendorff, Starastindorf	ca 1360		
Iglowice (Haugendorf)	Hugindorff	ca 1360		
?	Czedlicz, Schidlitz, Schedlitz	ca 1360		
?	Schere	ca 1360		
?	Strenicz	ca 1360		
Dębnik (Damnig)	Lomol, Loemol	ca 1360	–	
	Damnig	1666		
Wszemil (Rungehäuser ?)	Zemil	1361		
Polkowskie (Polkowitz, Alt–)	Pulkewicz	1362		
Grodziec (Groditz)	Grodys	1371		
Miodary (Hönigern)	Honegern, Honigerdorf	1382 ^a		1497
Rychtal (Reichthal)	Rychentall	1386, (1294) ?		1386, (pre-1300?)

^a Sometimes linked to an unidentified *Modare*, mentioned in 1267

- publ. T. Ładogórski, Wrocław 1954.
- ⁸² T. Ładogórski, *Ludność* [Population], [in:] *Historia Śląska* [The history of Silesia], v. 2, Part 1: 1763–1806, ed. W. Długoborski, Wrocław-Warsaw 1966, pp. 45–46.
- ⁸³ *Atlas historyczny Polski. Śląsk w końcu XVIII wieku* [A historical atlas of Poland. Silesia towards the end of the 18th century], v. I, Part 2, ed. J. Janczak and T. Ładogórski, Wrocław-Warsaw 1976, p. 107.
- ⁸⁴ *Śląskie tabele generalne z 1809 r.* [General Silesian tables – 1809], publ. Z. Kwaśny, [in:] "Acta Universitatis Wratislaviensis", No. 97, Historia XV, Wrocław 1969, pp. 118–119, Tab. I.
- ⁸⁵ J. Knie, *Alphabetisch–, Statistisch–, topographische übersicht aller Dörfer, Flecken, Städte Und Andersen Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau 1830, p. 97.
- ⁸⁶ J. Knie, *Alphabetisch–...*, Breslau 1845, p. 877.
- ⁸⁷ In 1840, Namysłów's population included 1,812 men and 1,973 women, cf. *Ibidem*.
- ⁸⁸ E. Kościak, *Pod panowaniem niemieckim* [Under German rule], [in:] M. Goliński, E. Kościak, J. Kęsik, *Namysłów. Z dziejów miasta i okolic* [Namysłów. From the history of the town and environs], Namysłów 2006, p. 195.
- ⁸⁹ W. Dziewulski, S. Gawlik, *Zarys dziejów ziemi namysłowskiej* [An outline history of Namysłów land], [in:] *Wypisy do dziejów ziemi namysłowskiej* [Selected written sources related to the history of Namysłów land], ed. F. Hawranka, Opole 1981, p. 107.
- ⁹⁰ "Namslauer Stadtblatt", 1879, No. 26.
- ⁹¹ *Ibidem*, 1879, No. 26; 1883, No. 23; 1914, No. 22.
- ⁹² *Ibidem*, 1914, No. 22.
- ⁹³ W. Dziewulski, S. Gawlik, *op. cit.*, p. 112.
- ⁹⁴ "Namslauer Stadtblatt", 1879, No. 26; 1883, No. 23; 1914, No. 22.
- ⁹⁵ W. Dziewulski, S. Gawlik, *op. cit.*, p. 112.
- ⁹⁶ *Ibidem*.
- ⁹⁷ *Ibidem*, pp. 112–113.
- ⁹⁸ "Namslauer Stadtblatt", 1932, No. 19.
- ⁹⁹ W. Dziewulski, S. Gawlik, *op. cit.*, p. 113.
- ¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 113.
- ¹⁰¹ *Ibidem*.
- ¹⁰² *Ibidem*.
- ¹⁰³ T. Harjasz, *Kronika ziemi namysłowskiej 1863–1979* [A chronicle of Namysłów land – 1863–1979], [in:] W. Liebich, *Kronika miasta Namysłowa od jego założenia do czasów najnowszych* [A chronicle of the town of Namysłów from its foundation to most recent times], 1989, p. 164.
- ¹⁰⁴ *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2007 r.* [The population, natural movement and migrations in Opolskie Province in 2007], Statistical Office in Opole, Opole 2008; *Województwo Opolskie – podregiony, powiaty, gminy* [Opolskie Province – subregions, districts (poviats), communes (gminas)], Statistical Office in Opole, Opole 2006.
- ¹⁰⁵ *Ibidem*.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*.
- ¹⁰⁷ *Ibidem*.
- ¹⁰⁸ W. Dziewulski, S. Gawlik, *op. cit.*, p. 108.
- ¹⁰⁹ *Śląskie tabele generalne z 1809 r.* [General Silesian tables], p. 119, Table I.
- ¹¹⁰ J. Knie, *Alphabetisch–...*, 1845, p. 878.
- ¹¹¹ J. Knie, *Alphabetisch–...*, 1830, p. 97; A. Knoblich, *Namslau eine deutsche Stadt im Osten*, Breslau 1941, pp. 66–67.
- ¹¹² J. Knie, *Alphabetisch–...*, 1845, p. 878.
- ¹¹³ W. Liebich, *Chronik der Stadt Namslau von Begründung derselben bis auf neuste Zeit*, Namslau 1882, p. 231.
- ¹¹⁴ "Namslauer Kreisblatt", 1856, No. 25; 1858, No. 26.
- ¹¹⁵ "Namslauer Stadtblatt", 1879, No. 26.
- ¹¹⁶ G. Hoffmann, *Heimatkunde des Kreises Namslau*, Glogau 1906, p. 8.
- ¹¹⁷ "Namslauer Stadtblatt", 1878, No. 99.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, 1905, No. 26; 1914, No. 22.
- ¹¹⁹ *Ibidem*, 1883, No. 23.
- ¹²⁰ *Ibidem*, 1881, No. 13; 1914, No. 22.
- ¹²¹ *Ibidem*, 1880, No. 72; 1885, Nos. 1 and 7.
- ¹²² T. Harjasz, *op. cit.*, pp. 161, 162–163.
- ¹²³ "Namslauer Stadtblatt", 1880, No. 72.
- ¹²⁴ E. Haver, *Die Zerrerßung der Kreise Groß-Wartenberg und Namslau durch den Vertrag von Versailles*, Breslau 1933, p. 81.
- ¹²⁵ *Einwohnerbuch. Adressbuch 1935/36 für Stadt und Kreis Namslau*, Breslau 1936, p. 11.
- ¹²⁶ "Namslauer Stadtblatt", 1932, No. 14.
- ¹²⁷ *Ibidem*, 1932, No. 111.
- ¹²⁸ T. Harjasz, *op. cit.*, p. 163.
- ¹²⁹ E. Haver, *op. cit.*, pp. 77, 80–81.
- ¹³⁰ *Adressbuch der Stadt Namslau nebst Einteilung des Kreises in Gemeinde-, Guts- Und Amts- Bezirke bearbeitet auf Grund amtlichen Unterlagen*, Liegnitz 1925, pp. 33–40.
- ¹³¹ "Namslauer Stadtblatt", 1931, No. 297; 1932, No. 14.
- ¹³² T. Harjasz, *op. cit.*, p. 165.
- ¹³³ *Einwohnerbuch der Stadt Und Kreises Namslau mit Allen Gemeinden 1940*, Breslau 1940, p. 8.
- ¹³⁴ T. Harjasz, *op. cit.*, p. 165.
- ¹³⁵ *Ibidem*; W. Dziewulski, S. Gawlik, *op. cit.*, p. 118.
- ¹³⁶ *Strategia rozwoju gospodarczego Gminy Namysłów* [A strategy of the economic development of the commune (gmina) of Namysłów], Namysłów-Cracow 2000.
- ¹³⁷ Staatsarchiv Wien, call No.: K If 48–38 E.
- ¹³⁸ Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften, Görlitz, call No.: Kte IX 7.
- ¹³⁹ Graphic collection of the Wrocław University Library. T1, p. 0583a.
- ¹⁴⁰ On this: R. Eysymontt, *Przemiany pierzei ulicznych w miastach śląskich na podstawie źródeł pisanych, kartograficznych i ikonograficznych* [Transformations of street frontages in Silesian towns and cities on the basis of written, cartographic and iconographic sources], "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" [Material culture history quarterly], 1, 2, 1999, pp. 77–101.
- ¹⁴¹ A rough map by W.v. Alkiewicz, 1865. Photo by P. Poklekowski (pre–939). Herder–Institut Marburg, Bildarchiv, call No. 4d 8705, p. 418.
- ¹⁴² Technische Universität Berlin, Architekturmuseum, call No. 21475, 21476, 2147, State Archive in Wrocław, Kart Rej Wr., call No. IV/508.
- ¹⁴³ State Archive in Wrocław, Kart Rej. Wr., call No. IV/ 511.
- ¹⁴⁴ J. Ilkosz, *Leipziger-Pearce Hugo, /in:/ Leksykon architektury Wrocławia* [Lexicon of Wrocław architecture], ed. R. Eysymontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik, Wrocław 2011, p. 996.
- ¹⁴⁵ *Namysłowskie Dwudziestolecie* [Twenty years of Namysłów], January 1965, p. 12.
- ¹⁴⁶ J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski* [Poland's physical geography], Warsaw 1987, p. 307.
- ¹⁴⁷ T. Kruszewski, *Zmiany podziału terytorialnego na Śląsku w XIX i XX wieku* [Changes in the territorial division in Silesia in the 19th and 20th centuries], [in:] *Acta Universitatis...*, Law CCLXIV, Wrocław 1999, p. 188.
- ¹⁴⁸ M. Choroś, Ł. Jarczak, *Słownik nazw miejscowych Dolnego Śląska, polsko–niemiecki i niemiecko–polski* [A dictionary of local names in Lower Silesia, Polish–German and German–Polish], Opole 1995, p. 6.
- ¹⁴⁹ K. Demidziuk, *Archiwalia archeologiczne z terenu Wrocławia do 1945 roku* [Archaeological archival materials from the area of Wrocław until 1945], Wrocław 1999, p. 9.
- ¹⁵⁰ A. Margas, J. Kramarek, *Materiały archiwalne dotyczące poszukiwań archeologicznych na Śląsku (do 1945 roku)* [Archive materials related to archaeological surveys in Silesia (until 1945)], Wrocław 1980, p. 18; State Archive in Wrocław, Local Government Department of Silesian Province, No. 737–738.
- ¹⁵¹ H. Seger, *Drei neue schlesische Bronzefunde*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift" (N.F.), t. 4 (1928), p. 1–10.
- ¹⁵² E. Petersen, *Schlesien von der Eiszeit bis in Mittelalter. Einführung in die Vor- und Frühgeschichte des Landes*, Berlin-Leipzig 1936, pp. 123–128.
- ¹⁵³ Ch. Pescheck, *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Leipzig 1939, p. 214–217.
- ¹⁵⁴ S. Bolin, *Fynden av romerska mynt i det fria Germania*, Lund 1926, p. 81.
- ¹⁵⁵ J. Kostrzewski, *Pradzieje Śląska* [Prehistory of Silesia], Wrocław-Warsaw-Cracow 1970, pp. 116–117, 123–125.
- ¹⁵⁶ This paper (text and maps) are largely based on archive materials (mainly from studies done by AZP) held by the Department of Archaeological Monuments of the Provincial Office for the Preservation of Historical Monuments in Opole. I thank Mr Krzysztof Spychała, Head of the Department, for making the required documentation available to me and for his kind assistance.
- ¹⁵⁷ P. Madera, *Ślady starożytnego hutnictwa żelaza na Śląsku w ujęciu chronologiczno-przestrzennym* [Traces of ancient ferrous metallurgy in Silesia from a chronological and spatial perspective], [in:] *Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich* [Metallurgy in Świętokrzyskie area and other clusters and centres of ancient ferrous metallurgy on Polish land], ed. S. Orzechowski, Kielce 2002, pp. 64–65.
- ¹⁵⁸ S. Pazda, *Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku* [Studies into the development and local differences within the Przeworsk culture in Lower Silesia], Wrocław 1980, pp. 98, 137, 182.
- ¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 217.
- ¹⁶⁰ S. Możdziuch, *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne* [Economic organisation of an early Piast state in Silesia. An archaeological study], Wrocław-Warsaw-Cracow 1990, pp. 27, 37.
- ¹⁶¹ W. Hensel, *Polska starożytna* [Poland in Antiquity], Wrocław-Warsaw-Cracow-Gdańsk 1980, p. 332.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE / ARCHIVAL SOURCES

Archiwum Państwowe w Opolu / State Archive in Opole:
– Akta miasta Namysłowa / Official documents of the town of Namysłów
– Cechy miasta Namysłowa / Guilds of the town of Namysłów
– Depozyt miasta Namysłowa (Rep. 132a) / Deposit of the town of Namysłów (Rep. 132a)
Archiwum Państwowe we Wrocławiu / State Archive in Wrocław:
– Dokumenty miasta Wrocławia / Official documents of the city of Wrocław
– Zbór dokumentów archiwalnych (Rep. 135) / Collection of archival documents (Rep. 135)
– Dokumenty księstwa wrocławskiego (Rep. 1b) / Documents of the Principality of Wrocław (Rep. 1b)
– Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej / Local Government Department of Silesian Province

EDYCJE ŹRÓDŁOWE I OPRACOWANIA (W TYM NIEPUBLIKOWANE) / SOURCE EDITIONS AND STUDIES (INCLUDING UNPUBLISHED ONES)

Atlas historyczny Polski. Śląsk w końcu XVIII wieku, t. I, cz. 2, red. J. Janczak, T. Ładogórski, Wrocław-Warszawa 1976.
Bein W., *Schlesien in der habsburgischen Politik. Ein Beitrag zur Entstehung des Dualismus im Alten Reich*, Sigmaringen 1994.
Bimler K., *Die schlesische massiven Wehrbauten*, t. 1: *Fürstentum Breslau, Kreise Breslau, Neumarkt, Namslau*, Breslau 1940.
Bobertag G., *Die Gerichte und Gerichtsbücher des Fürstenthums Breslau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, t. 7, z. 1 (1866).
Bolin S., *Fynden av romerska mynt i det fria Germanias län*, Lund 1926.
Borek H., *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole 1972.
Brann M., *Geschichte der Juden in Schlesien*, Breslau 1896–1917.
Breslauer Urkundenbuch, wyd. G. Korn, Breslau 1870.
Burnita J., Lasota C., Legendziewicz A., *Wyniki badań elewacji kamienic Rynek 1, 6 w Namysłowie*, Wrocław 2003, maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Opolu.
Bykowski K., *Wyniki badań powierzchniowych na obszarze 80–35*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1993 roku*, Katowice 1997.
Caputa H., *Zarys historyczny murów obronnych miasta Namysłowa*, (Reedycja Biblioteczki Towarzystwa Miłośników Ziemi Namysłowskiej, z. 4, dawny 216) Namysłów 2006.
Cetwiński M., *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982.
Choroś M., Jarczak Ł., *Słownik nazw miejscowych Dolnego Śląska, polsko-niemiecki i niemiecko-polski*, Opole 1995.
Chorowska M., *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Wrocław 2003.
Czarnecki R., *Johannes Froben i jego kronika Namysłowa*, „Sobótka”, R. 64 (2009), nr 4.
Czerner R., *Zabudowy rynków. Średniowieczne bloki śródmiejowe wybranych dużych miast Śląska*, Wrocław 2002.
Dąbrowski J., *Dzieje polityczne Śląska w latach 1290–1402*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. I pod red. S. Kutrzeby, Kraków 1933.
Das Landbuch des Fürstenthums Breslau, wyd. G.A. Stenzel, „Übersicht der Arbeiten und Veränderungen der schlesischen Gesellschaft für vaterländischen Cultur 1842”, Breslau 1843.
Demidziuk K., *Archiwalia archeologiczne z terenu Wrocławia do 1945 roku*, Wrocław 1999.
Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Namslau, opr. K. Degen, W. Bleyl, V. Werbik, F. Focke, Breslau 1939.
Dola K., *Obraz statystyczny diecezji wrocławskiej w 1724 roku*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 11 (1985), wyd. 1987.
Dola K., *Szpitałe średniowieczne Śląska. I–II*, „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego”, 1 (1968), 2 (1970).
Dybeck E., *Der Geschichtschreiber Johannes Froben aus Namslau*, Breslau 1909.
Dziwulski W., *Dzieje Namysłowa do połowy XIV w.*, „Studia Śląskie”, t. 36 (1979).
Dziwulski W., Gawlik S., *Zarys dziejów ziemi namysłowskiej*, [w:] *Wypisy do dziejów ziemi namysłowskiej*, Opole 1981.
Engelbert K., *Quellen zur Geschichte des Neisser Bistumslandes auf Grund der drei ältesten Neisser Lagerbücher*, Würzburg 1964.
Eysymontt R., *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wrocław 2009.
Franke E., *Über die Vertreibung der Bernhardiner aus Breslau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, t. 41 (1907).
Freed J.B., *Dzieje saskiej prowincji franciszkanów w XIII wieku*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. I: *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 1, Lublin 1983.
Friedensburg F., *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, cz. I–II, (*Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 12–13) Breslau 1887–1888.
Galicka I., Sygietyńska H., *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 7: *Województwo opolskie*, z. 7: *Powiat namysłowski*, red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, Warszawa 1965.
Generalne tabele statystyczne Śląska z 1787 roku, wyd. T. Ładogórski, Wrocław 1954.
Geschichtsquellen der Hussitenkriege, wyd. C. Grünhagen, (*Scriptores Rerum Silesiacarum*, t. 6) Breslau 1871.
Geschwendt F., *Vorgeschichte und Frühgeschichte*, [w:] *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Namslau*, opr. K. Degen, W. Bleyl, V. Werbik, F. Focke, Breslau 1939.
Goerlitz T., *Verfassung, Verwaltung und Recht der Stadt Breslau*, cz. 1: *Mittelalter*, Würzburg 1962.
Goliński M., Kościak E., Kęsik J., *Namysłów z dziejów miasta i okolic*, Namysłów 2006.
Goliński M., Żerelik R., *Inwentarz broni lenna zamkowego w Namysłowie z 1575 r.*, „Sobótka”, R. 49 (1994), nr 1–2.
Goliński M., Żerelik R., *Śląsk a polityka Kazimierza Wielkiego w latach sześćdziesiątych XIV wieku*, [w:] *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*, pod red. K. Zielińskiej-Melkowskiej, Toruń 1997.
Grodecki R., *Dzieje polityczne Śląska do r. 1290*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. I, pod red. S. Kutrzeby, Kraków 1933.
Grünhagen C., *Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420–1435*, Breslau 1872.
Grünhagen C., *Geschichte Schlesiens*, t. 1–2, Gotha 1884–1886.
Grünhagen C., Markgraf H., *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, cz. 2, Leipzig 1883.
Gumowski M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.
Gumowski M., *Moneta na Śląsku do końca XIV w.*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. III, pod red. W. Semkowicza, Kraków 1936.
Gumowski M., *Pieczenie śląskie do końca XIV w.*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. III pod red. W. Semkowicza, Kraków 1936.
Harjasz T., *Kronika ziemi namysłowskiej 1863–1979*, [w:] W. Liebich, *Kronika miasta Namysłowa od jego założenia do czasów najnowszych*, Namysłów 1989.
Haver E., *Die Zerrörung der Kreise Groß-Wartenberg und Namslau durch den Vertrag von*

Versailles, Breslau 1933.
Henricus Pauper. Rechnungen der Stadt Breslau von 1299–1358, wyd. C. Grünhagen, (*Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 3) Breslau 1860.
Hensel W., *Polska starożytna*, Wrocław 1980.
Heyne J., *Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau*, t. 1–2, Breslau 1860–1864.
Hoffmann G., *Heimatkunde des Kreises Namslau*, Glogau 1906.
J. Ilkosz, *Leipziger- Pearce Hugo*, [w:] *Leksykon architektury Wrocławia*, red. R. Eysymontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik, Wrocław 2011, s. 996.
Jasiński K., *Rodowód Piastów śląskich*, t. I–III, Wrocław 1973–1977.
Jungnitz J., *Beiträge zur mittelalterlichen Statistik des Bisthums Breslau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, t. 33 (1899).
Jungnitz J., *Visitationsberichte der Diözese Breslau*, cz. 1: *Archidiakonats Breslau*, Breslau 1902.
Jurek T., *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996.
Jurek T., *Testament Henryka Probusa. Autentyk czy falsyfikat?*, „Studia Źródłoznawcze Commentationes”, t. 35 (1994).
Każmierczyk J., Macewicz K., Wuszkas S., *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*, Opole 1977.
Klawitter W., *Geschichte der schlesischen Festungen in vorprenussischer Zeit*, Breslau 1941.
Kłoczowski J., *Bracia mniejsi w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. I: *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 1, Lublin 1983.
Kłosińska E., *Wyniki badań powierzchniowych na obszarze 81–33*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1993 roku*, Katowice 1997.
Knie J.G., *Alphabetisch-, Statistisch-, topographische Übersicht aller Dörfer, Flecken, Städte Und Andersen Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau 1830 i 1845.
Knoblich A., *Namslau eine deutsche Stadt im Osten*, Breslau 1941.
Kobner R., *Der Widerstand Breslaus gegen Georg Podiebrad*, Breslau 1916.
Kondracki J., *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1987.
Konrad P., *Die Einführung der Reformation in Breslau und Schlesien*, Breslau 1917.
Kosicki A., *Badania wykopaliskowe na wielokulturowym stanowisku nr 69 w Namysłowie*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 40 (1998).
Kosicki A., *Ratownicze badania wykopaliskowe na stanowisku 69 w Namysłowie, województwo opolskie*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1993 roku*, Katowice 1997.
Kosicki A., *Wstępne wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych w Namysłowie*, stan. 69, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 37 (1996).
Kostrzewski J., *Pradzieje Śląska*, Wrocław 1970.
Kowalski T., *Dzieje kościoła i parafii p.w. św. Franciszka z Asyżu i św. Piotra z Alkantary w Namysłowie*, Namysłów 2003.
Kozaczewski T., *Rozplanowanie, układ przestrzenny i rozwój miasta średniowiecznego*, Wrocław 1973.
Kruszewski T., *Zmiany podziału terytorialnego na Śląsku w XIX i XX wieku*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo CCLXIV*, Wrocław 1999.
Kuhn W., *Die Besiedlung des Reichthaler Haltes*, [w:] *idem, Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte*, München 1971.
Kuhn W., *Die Städtegründungspolitik der schlesischen Piasten in 13. Jahrhundert, vor allem gegenüber Kirche und Adel*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, t. 30 (1972).
Kuliński K., *Piastowski zamek w Namysłowie*, (Reedycja Biblioteczki Towarzystwa Miłośników Ziemi Namysłowskiej, z. 5, dawny 7) Namysłów 2006.
Ładogórski T., *Ludność*, [w:] *Historia Śląska*, t. 2, cz.1: 1763–1806, red. W. Długoborski, Wrocław-Warszawa 1966.
Lalik T., *Stare Miasto w Łęczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację – schyłek XII i początek XIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 4 (1956), nr 4.
Lasota C., Jędrusik M., *Badania gotyckiej architektury Namysłowa. Kościół minorytów, „Architectus”*, nr 1–2 (13–14), 2003.
Lasota C., Legendziewicz A., *Badania gotyckiej architektury Namysłowa. Kościół parafialny miasta lokacyjnego, „Architectus”*, nr 1–2, (17–18), 2005.
Lasota C., Legendziewicz A., *Badania gotyckiej architektury Namysłowa. Blok ratuszowy, „Architectus”*, nr 1–2 (21–22), 2007.
Lasota C., Legendziewicz A., *Badania średniowiecznej architektury Namysłowa. Fortyfikacje miejskie*, Raport nr 1–12 S/706/06, Politechnika Wrocławska, Wrocław 2006 (maszynopis).
Lasota C., Legendziewicz A., *Wyniki badań architektonicznych elewacji frontowej kamienicy Rynek 10*, Wrocław 2005, maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Opolu.
Legendziewicz A., *Kamienica Rynek 4 w Namysłowie. Wyniki badań elewacji oraz wnioski konserwatorskie do projektu remontu*, Wrocław 2006, maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków.
Legendziewicz A., *Problematyka badawczo-konserwatorska wybranych zespołów bramnych na Śląsku*, [w:] *Obwarowania miast. Problematyka ochrony, konserwacji, adaptacji i ekspozycji*, red. A. Górski, Koźuchów 2010.
Lesiuk W., Kujat J. A., *Pieniądz zastępczy na Śląsku w latach 1914–1924*, Opole 2002.
Liber fundationis episcopatus wratislaviensis, wyd. H. Markgraf, J.W. Schulte, (*Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 14) Breslau 1889.
Liebich W., *Chronik der Stadt Namslau von Begründung derselben bis auf die neueste Zeit*, Namslau 1862.
Lodowski J., *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Śląska (VI–X w.)*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Poznań-Wrocław-Warszawa 1990.
Loesch H. v., *Verfassung im Mittelalter*, [w:] *Geschichte Schlesiens*, t. I, wyd. 3, Stuttgart 1961.
Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2007 r., Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2008.
Lutsch H., *Verzeichniss der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. II, Breslau 1889.
Madera P., *Ślady starożytnego hutnictwa żelaza na Śląsku w ujęciu chronologiczno-prze-strzennym*, [w:] *Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich*, red. S. Orzechowski, Kielce 2002.
Margas A., Kramarek J., *Materiały archiwalne dotyczące poszukiwań archeologicznych na Śląsku (do 1945 roku)*, Wrocław 1980.
Mosbach A., *Przyczynki do dziejów polskich z Archiwum Miasta Wrocławia*, Poznań 1860.
Możdżoch S., *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne*, Wrocław 1990.
Namslau. *Eine deutsche Stadt im deutschen Osten*, t. 1, oprac. G. Kelbel, Euskirchen (1966).
Neuling H., *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, wyd. 2, Breslau 1902.
Nowak T., *Nazwy miejscowe powiatu namysłowskiego*, [w:] *O ziemi twojej ci opowiem. Z historii powiatu namysłowskiego zagadnienia wybrane*, Namysłów 2003.
Nowak T., *Wybitni namysłowianie*, [w:] *O ziemi twojej ci opowiem. Z historii powiatu namysłowskiego zagadnienia wybrane*, Namysłów 2003.

- Otruba G., *Schlesien im System österreichischen Merkantilismus*, [w:] *Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen*, Sigmariningen 1990.
- Ozga W., *Geneza nazwy Namysłów i legenda smogorzowska*, [w:] *O ziemi twojej ci opowiem. Z historii powiatu namysłowskiego zagadnienia wybrane*, Namysłów 2003.
- Ozga W., *Namysłów przedlokacyjny i lokacja miasta w świetle dokumentów*, „Dolny Śląsk”, 9/2001.
- Ozga W., *Niezachowane obiekty sakralne i szpitale średniowiecznego Namysłowa*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, T. 22 (2002).
- Ozga W., *Pochodzenie nazwy Namysłów. Fakty i legendy*, „Sobótka”, R. 55 (2000), nr 3.
- Pazda S., *Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*, Wrocław 1980.
- Pescheck Ch., *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Leipzig 1939.
- Petersen E., *Schlesien von der Eiszeit bis in Mittelalter. Einführung in die Vor- und Frühgeschichte des Landes*, Berlin-Leipzig 1936.
- Piekalski J., Żurek A., *Rezydencje obronne pogranicza śląsko-wieluńskiego w XIII–XVII wieku*, [w:] *Między Północą a Południem. Sieradzkie i Wieluńskie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych*, pod red. T. J. Horbacza i L. Kajzera, Sieradz 1993.
- Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad*, wyd. H. Markgraf, cz. 1–2, (*Scriptores Rerum Silesiacarum*, t. 8–9) Breslau 1873–1874.
- Pudelko J., *Rynki w planach miast Śląska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 4 (1959), z. 3–4.
- Pudelko J., *Zagadnienie wielkości powierzchni średniowiecznych miast Śląska*, Wrocław 1967.
- Quellen zur schlesischen Kunstgeschichte*, z. 6, opr. K. Bimler, Breslau 1941.
- Regesten zur schlesischen Geschichte, (Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 7, 16, 18, 22, 29, 30) Breslau 1868–1930.
- Regesty Śląskie*, pod red. W. Korty, t. I–V, Wrocław-Warszawa 1975–1992.
- Rospond S., *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984.
- Schade A., *Eintheilung des Bisthums Breslau in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, t. 7, z. 2 (1866).
- Schlesische Städtebuch, (Deutsches Städtebuch*, t. 1) Stuttgart-Berlin-Köln 1995.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1, wyd. H. Appelt, t. 2–6, wyd. W. Irgang, Köln-Wien 1963–1998.
- Schulte W., *Quellen zur Geschichte der Besitzverhältnisse des Bistums Breslau*, [w:] *Studien zur schlesischen Kirchengeschichte, (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte*, t. 3) Breslau 1907.
- Seger H., *Drei neue schlesische Bronzefunde*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” (N.F.), t. 4 (1928).
- Śląskie tabele generalne z 1809 r.*, wyd. Z. Kwaśny, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 97, Historia XV, Wrocław 1969.
- Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. 8, pod red. S. Sochackiej, Opole 1997.
- Stenzel G.A., *Urkunden zur Geschichte des Bistums Breslau im Mittelalter*, Breslau 1845.
- Teichmann L., *Die Franziskaner-Observanten in Schlesien vor der Reformation*, Breslau 1934.
- Tzschoppe G.A., Stenzel G.A., *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Oberlausitz*, Hamburg 1832.
- Uhtenwoldt H., *Die Burgverfassung in der Vorgeschichte und Geschichte Schlesiens*, Breslau 1938.
- Urban W., *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 1959.
- Urban W., *Z dziejów duszpasterstwa w archidiecezji wrocławskiej w czasach nowożytnych*, Warszawa 1971.
- Wąs G., *Franciszkanie w społeczeństwie Śląska w średniowieczu i dobie nowożytnej*, [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, pod red. M. Derwicha, A. Pobóg-Lenartowicz, Opole-Wrocław 1996.
- Wąs G., *Klasztory franciszkańskie w miastach śląskich i górnośląskich XIII–XIV wieku*, Wrocław 2000.
- Wąs G., *Religiöses und gesellschaftliches Bewußtsein. Stadträte und Franziskanerklöster im Schlesien des 15. und 16. Jahrhunderts*, „Wissenschaft und Weisheit. Franziskanische Studien zu Theologie, Philosophie und Geschichte”, t. 61/1 (1998).
- Weczerka H., *Schlesien, (Handbuch der historischen Stätten)* Stuttgart 1977.
- Wojciechowski Z., *Ustrój polityczny Śląska*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. I, pod red. S. Kutrzeby, Kraków 1933.
- Województwo Opolskie – podregiony, powiaty, gminy*, Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2006.
- Wólkiewicz E., *Capitaneus Slesie. Królewscy namiestnicy księstwa wrocławskiego i Śląska w XIV i XV wieku*, [w:] *Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium*, red. J. Pysiak, A. Pieniądz-Skrzypczak, M. R. Pauk, Warszawa-Kraków 2002.
- Żarecki S., *Zarys historii szpitalnictwa w powiecie namysłowskim*, (Reedycja Biblioteczki Towarzystwa Miłośników Ziemi Namysłowskiej, z. 3, dawny 40) Namysłów 2005.
- Zeller, *Reformation und Gegenreformation im Kreise Namslau, (Flugschriften des Evangelischen Preßverbandes für Schlesien*, z. 3) (Breslau 1925).
- Żerelik R., *Biogramy rycerstwa śląskiego. Uzupełnienia*, „Sobótka”, R. 44 (1989), nr 3.

INNE/OTHER

- Adressbuch der Stadt Namslau nebst Einteilung des Kreises in Gemeinde-, Guts- Und Amts- Bezirke bearbeitet auf Grund amtlichen Unterlagen*, Liegnitz 1925.
- Einwohnerbuch. Adressbuch 1935/36 für Stadt und Kreis Namslau*, Breslau 1936.
- Einwohnerbuch der Stadt Und Kreises Namslau mit Allen Gemeinden 1940*, Breslau 1940.
- „Namslauer Kreisblatt” 1846–1941.
- „Namslauer Stadtblatt” 1871–1940.
- Strategia rozwoju gospodarczego Gminy Namysłów*, Namysłów-Kraków 2000.

KARTOGRAFIA I ILUSTRACJE

Opracował Rafał Eysymontt

Na okładce i stronie tytułowej: Namysłów. **Panorama miasta od północy, 1738.** F.B. Werner, *Namslau (Bresl.) [w:] Scenographia Urbium Silesiae, Tab. VII ie. Vorstellung der Prospective von den vornehmsten Staedten der Fürstenth. Münsterb. laergend. im Hz. Schlesien entworfen von F.B. Werner u. herausgegeben von Hommaennischen Erben, Nürnberg Ao 1738. Tafel II – Scn.11.* Miedzioryt kolorowany, wymiary: 10, 6 x 16, 5 cm. .

Zbiory Ikonograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, sygn. 595029.

CZĘŚĆ OPISOWA

1. Lokacje miejskie w XIII stuleciu na Śląsku i w ziemi kłodzkiej (w obecnych granicach Polski). Oprac. M. Młynarska–Kaletynowa, oprac. kart. J. Połamarczuk.

2. Namysłów. Szkic panoramy miasta od północy, lata 60. XVIII w. *Namslau*, F.B. Werner, rysunek w pamiętniku podróży Johanna Benjamina Fasserle, [w:] *Herzogthum Schlesien oder Scizzen, dass ist Makulatur buch Von Verschiedenen Reisen durch Schlesien und andere länder, Bresslau Johann Benjamin Fasserle anno 1760 der 25 Octb. von Herrn von Wernher gemacht in seinem Reissen.* Rysunek piórkiem, kolorowany, wymiary: 28,5 x 12,5 cm.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, sygn. Hs R. 555e, R 8430, s. 5.

3. Namysłów. Panorama miasta, 1718 r. Daniel Pezold, *Geometrischer Grund = Riss. Delineation Und Prospect der Stadt Und Vestung Namslau.* Rysunek wielokolorowy, wymiary: 87 x 55 cm, skala oryginału: 1: 2800, skala liniowa: 1000 *Schlesische Füsse, dere 15 eine Schlesische Ruthe machen* = 11,2 cm, skala fortyfikacji 110 *Schlesische Füsse* = 8,3 cm.

Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften, Görlitz, sygn. Kte IX 7.

4. Namysłów. Kościół w Starym Namysławie, widok ogólny, 1740–1756. *Alt Statt bey Namslau.* F.B. Werner, *Topographia seu Compendium Silesiae Pars II Begreift in sich nach der neuen Eintheilung Mittel Schlesien darinen die Fürstethümer Breslau, samt Münsterberg, Oels mit ihren wiechbildern und Creissen item der neuen Standts Herrschaftgoschitz beschreib und angrentzungen represenirten Städten, Clöstern, Schlössern, Kirchen adelichen Häusern, lust und kirch–gerthen,* tom IV. Rysunek piórkiem kolorowany, wymiary: 7,7 x 7 cm.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, nr inw. IV F 113b, tom IV; BU WR IV, s. 443, s. lewa.

5. Namysłów. Panorama miasta od północy, 1762–1771. *Namslau im Prospect.* F.B. Werner, *Topographia seu Compendium Silesiae Pars II Begreift in sich nach der neuen Eintheilung Mittel Schlesien darinen die Fürstethümer Breslau, samt Münsterberg, Oels mit ihren weichbildern und Creissen item der neuen Standts Herrschaftgoschitz beschreib und angrentzungen represenirten Städten, Clöstern, Schlössern, Kirchen adelichen Häusern, lust und kirch–gerthen,* Tom IV. Rysunek piórkiem, kolorowany, wymiary: 18 x 6,9 cm.

1. <i>Statt Pfarr Kirch</i>	miejski kościół parafialny
2. <i>Polnische Thor</i>	Brama Polska
3. <i>Rathaüs Thurm</i>	wieża ratusza
Franciscan: <i>Cllost</i>	klasztor Franciszkanów
4. <i>Ruinirte Kirch</i>	zrujnowany kościół
5. <i>Das Schloss</i>	zamek
6. <i>Bresl. Thor. Eingan</i>	wejście Bramy Wrocławskiej

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, nr inw. IV F 113b, tom IV; BU WR IV, s. 430.

6. Namysłów. Kościół parafialny, 1740–1756. *Pfarrkirch in Namslau.* F.B. Werner, *Topographia oder Prodomus Delineati Silesiae Ducatus. Das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Klöster, Schlösser, Ritter Sitz undt adelichen Hausem, Gärten, Kirchen, Dorfschaften etc. des Herzogthum Schlesiens durch viel Jährigemüsame Reisen colligiret oder zusammen getragen von F.B. Wernher,* Rysunek piórkiem, kolorowany, wymiary: 7, 8 x 9, 5 cm.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, nr inw. R 551, tom I, s. 585, s. lewa.

7. Namysłów. Kościół i klasztor Franciszkanów, 1740–1756. *Franciskaner in Namslau.* F.B. Werner, *Topographia oder Prodomus Delineati Silesiae Ducatus. Das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Klöster, Schlösser, Ritter Sitz undt adelichen Hausem, Gärten, Kirchen, Dorfschaften etc. des Herzogthum Schlesiens durch viel Jährigemüsame Reisen colligiret oder zusammen getragen von F.B. Wernher,* tom I. Rysunek piórkiem, kolorowany, wymiary: 7, 8 cm x 8, 4 cm.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, nr inw. R 551, tom I, s. 585, s. prawa.

8. Namysłów. Kościół przy Bramie Wrocławskiej, 1740–1756. *Alte und wüste Kirch in Namslau.* F.B. Werner, *Topographia oder Prodomus Delineati Silesiae Ducatus. Das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Klöster, Schlösser, Ritter Sitz undt adelichen Hausem, Gärten, Kirchen, Dorfschaften etc. des Herzogthum Schlesiens durch viel Jährigemüsame Reisen colligiret oder zusammen getragen von F.B. Wernher,* tom I, Rysunek piórkiem, kolorowany, wymiary: 7 cm. x 13, 5 cm.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, nr inw. R 551, tom I, s. 594.

9. Namysłów. Rekonstrukcja rozplanowania miasta na siatce sznurowej wg. J. Pudełki. J. Pudełko, *Zagadnienie wielkości powierzchni średniowiecznych miast Śląska,* Wrocław 1967, il. 9, s. 38.

10. Namysłów. Schematyczny plan miasta, ok. 1750 r. Plan zamieszczony na karcie tytułowej w: *Christian Friedrich von Wrede, Krieges Carte des Theiles von Ober Schlesien dieseits der Oder, von Brieg bis Oderberg, ferner längs der Oesterreichischen Grentze über Troppau und Jaegerndorff bis Patschkau und so vortan über Münsterberg nach Brieg.* Rysunek piórkiem kolorowany, wymiary: 5,2 x 4 cm, wymiary 11 x 10 cm, skala oryginału ok. 1 : 13 500.

Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, sygn. 1, 2 Kart N 15060-3

11. Namysłów. Plan kościoła klasztornego Franciszkanów, przed 1945 r. *Franziskaner Kloster / Namslau.* Odbitka ozalidowa, ołówek, wymiary: 55,6 x 44,4 cm.

Herder Institut Marburg, sygn. NBA 02916.

12. Namysłów. Widok miasta od południa, początek XIX w. *Namslau von der Mittag Seite.* Rysunek piórkiem.

Herder Institut Marburg, sygn. NBA 101794.

13. Namysłów. Schematyczny plan miasta, 1865 r. W. v. Alkiewicz, fot. P. Poklekowski (przed 1939), wymiary fotografii: 8,8 x 11,9 cm. Oznaczono parcelację z numeracją i nazwy ulic.

Herder Institut Marburg, sygn. BAG 1707.

14. Namysłów. Wnętrze kościoła ewangelickiego, przed 1945 r. Fotografia, wymiary: 16 x 11,4 cm.

Herder Institut Marburg, sygn. NBA 235996.

15. Namysłów. Makieta osiedla przy ulicy Sejmowej, 1927 r. *Modell der Siedlung Namslau (1927),* Konrad Hahm, *Schlesische Gegenwartsarchitektur, „Schlesische Monatshefte”,* nr 1, 1931, il. 3, s. 22.

16. Namysłów. Osiedle przy ulicy Sejmowej, po 1930 r. *Rückansicht der Riehhäuser in Namslau (1927).* Konrad Hahm, *Schlesische Gegenwartsarchitektur, „Schlesische Monatshefte”,* nr 1, 1931, il. 4, s. 23.

17. Część skarbu halszackiego kultury łużyckiej z Woskowic Małych. Fot. Tomasz Gąsior.

Zbiory Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia.

18. Urna twarzowa kultury pomorskiej z Kowalowic. Fot. Tomasz Gąsior.
Zbiory Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia.

CZĘŚĆ KARTOGRAFICZNA

1. Namysłów. Plan katastralny. Skala 1 : 2500. Oprac. R. Eysymontt, M. Siehankiewicz, oprac. kart. M. Siehankiewicz. Plan w skali 1 : 2500 opracowany na podstawie fotografii planu miasta W. v. Alkiewicza z 1865 r. przechowywanej w Herder-Institut w Marburgu.

2. Namysłów. Rozwój przestrzenny miasta. Skala 1 : 10 000. Oprac. R. Eysymontt, M. Siehankiewicz. Oprac. kart. M. Siehankiewicz. Plan opracowany na podstawie mapy topograficznej w skali 1 : 10 000 z 2014 r.

3. Namysłów w murach miejskich. Rekonstrukcja układu działek lokacyjnych i budownictwo murowane w 4. ćwierci XIII–1. tercji XVI wieku. Oprac. M. Chorowska, Cz. Lasota. Oprac. kart. J. Połamarczuk. Plan opracowany na podstawie mapy sytuacyjno-wysokościowej w skali 1 : 500 z 1991 r. wykonanej przez Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Opolu.

4. Namysłów. Schemat parcelacji miasta lokacyjnego na tle współczesnego planu. Skala 1 : 2000. Oprac. M. Chorowska. Oprac. kart. J. Połamarczuk. Plan opracowany na podstawie mapy sytuacyjno-wysokościowej w skali 1 : 500 z 1991 r. wykonanej przez Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Opolu.

5. Budownictwo murowane Namysłowa w 4. ćwierci XIII – 1. tercji XVI w. Plany, elewacje i aksonometrie kościołów, budynków municypalnych oraz kamienic mieszczańskich na obszarze miasta lokacyjnego zamkniętego murami. Skala 1 : 2500. Oprac. Cz. Lasota, A. Legendziewicz. Oprac. graf. J. Połamarczuk.

6. Osadnictwo pradziejowe i średniowieczne w okolicach Namysłowa. Oprac. M. Goliński . Oprac. kart. M. Siehankiewicz.

7. Chronologia osadnictwa wokół Namysłowa w XIII–XIV wieku. Oprac. R. Eysymontt, M. Siehankiewicz. Oprac. kart. M. Siehankiewicz. Plan opracowany na podstawie mapy numerycznej z 2012 r.

8. Namysłów. Plan twierdzy, 1671. Theophilus Henel, *Plan der Festung Namslau, gezeichnet von Theophilus Henewl, Ingenieur.* Napis na górze po lewej: *Namslay*, po prawej na dole *Ethephilus Henel Ingenieur delinea vit Ao. 1641*, z tytułu napis piórkiem: *1671 September 63/Exp.* Pod planem przekroje fortyfikacji– trzy profile z palisadami na parapetach i w fosie z podpisem: *Profil zu der Grüstsoebre und Feldgraben.* Rysunek kolorowym atramentem na papierze ze znakiem wodnym z postacią św. Piotra: na czerwono oznaczone mury, na zielono bastionowe fortyfikacje zewnętrznego pierścienia, brązową przerywaną linią bastionowe fortyfikacje wewnętrzne, brak oznaczenia wnętrza miasta. Wymiary: 42 x 56 cm, skala liniowa planu miasta: 80 reńskich prętów = 12,5 cm, skala oryginału 1 : 2400, pod skalą podpis: *Reinländische Rütten iede zü 12 Fuss*; skala przekroju fortyfikacji: 30 reńskich stóp = 4, 8 cm, skala oryginału ok. 1: 200. Po prawej legenda z oznaczeniami literowymi od B do H:

<i>BCDFGH sind die alten werke, welche mit ihren dazwischen liegenden Courtiene müßen demoliret werden. Der grüingezogenen Linien Zeigen ahn die Anweisung der neüen brust, wehre undt Feldgraben, wie solche zu rofmiren</i>	dawne dzieła, które wraz z leżącymi pomiędzy nimi kurtynami przeznaczone do rozbiórki
<i>I die Königl. Burg</i>	zamek królewski
<i>K die stadtmühle</i>	młyn miejski
<i>N die Lange damm über den Moraß</i>	długa grobla przez mokradła
<i>O das alte Vorbauete Polnische Thor, welches beÿ so bewanten würden Verschetzung könnte geöffnet werden</i>	budowla przed Bramą Polską, która może pozostać otwarta
<i>P ist das itzge polnische Thot</i>	obecna Brama Polska
<i>R ist daß Waßerthor.</i>	Brama Wodna
<i>S. S. ist das Breßlausche Thor undt außfahrt, welches auch beÿ dem Damme V gegen dem alten Wege T wiederumb könnte hinauß vor zuträglich erbaut würden.</i>	Brama Wroclawska i wyjazd, który przy grobli V, obok dawnej Drogi T, będzie ponownie wybudowany

Staatsarchiv Wien, sygn. K IIf 48– 38 E.

9. Namysłów. **Przekrój fortyfikacji i panorama miasta, 1718.** Daniel Pezold, *Geometrischer Grund = Riss. Delineation Und Prospect der Stadt Und Vestung Namslau*. Rysunek wielokolorowy, wymiary: 87 x 55 cm, skala oryginału: 1: 2800, skala liniowa: 1000 *Schlesische Füsse*, dere 15 *eine Schlesische Ruthe* machen = 11,2 cm, skala fortyfikacji: 110 *Schlesische Füsse* = 8,3 cm.

Przekrój fortyfikacji, po prawej stronie panorama miasta, pod tytułem komentarz: *NAMSLAVV im Weichbilde Gleichen Nahmens gelegen gehöret in das Breslauische Fürstenthym welche Anno 1339 Calorus IV, vor 45000 Floren erkaufte und im Jahre 1718 zu Ende des Monates Augusti auf Ersuchen des Herrn Obrist= Lievenants von Rausendorfes, Keyserlichen Schlesischen Land – Ingenieurs von Daniel Pezold, Mathematico, mit der Boussole aufgenommen, observieret und in Zeichnung gebracht werden.* [Namysłów, w okręgu o tej samej nazwie, należy do księstwa wroclawskiego, które Karol IV kupił za 45 000 florenów w 1339 r., w sierpniu 1718 r. matematyk, inżynier Daniel Petzold na prośbę nadlejtanta von Rausendorfa wykonał pomiary i rysunek]. Nad rysunkiem fortyfikacji napis: *Profile zu denen zur Zeit noch nich vollendeten Fortifications Wercken des Posto Namslau.* [Profil budowlanych dzieł fortyfikacyjnych twierdzy Namysłów]. Na panoramie miasta oznaczono od lewej:

<i>Becker Thurm</i>	Wieża Piekarczy
<i>Polnische Tor</i>	Brama Polska
<i>Pfar Kirche</i>	kościół parafialny
<i>Der grosee morassige Teich, dadurch der Wasser heute fließen</i>	duży bagnisty staw, z przelżywającą wodą
<i>Pfarer Thurm</i>	Wieża Proboszczowska
<i>Wasser Thor</i>	Brama Wodna
<i>Rathaus</i>	ratusz
<i>Franciscaner Closter, das wüster Closter</i>	klasztor Franciszkanów, opuszczony klasztor
<i>Breslauer Thor</i>	Brama Wroclawska
<i>das Schloss</i>	zamek
<i>Bresslauer äusere Thor</i>	zewnątrzna Brama Wroclawska

Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften, Görlitz, sygn. Kte IX 7.

10. Namysłów. **Panorama miasta od północy, 1738.** F.B. Werner, *Namslau (Bresl.) [w:] Scenographia Urbium Silesiae, Tab. VII ie. Vorstellung der Prospective von den vornehmsten Staedten der Fürstenth. Münsterb. laergend. im Hz. Schlesien entworfen von F.B. Werner u. herausgegeben von Homaennischen Erben, Nürnberg Ao 1738. Tafel II – Scn.11.* Miedzioryt kolorowany, wymiary: 10, 6 x 16, 5 cm.

1. <i>Die Pfarr. Kirch</i>	kościół parafialny
2. <i>Das Polnische Thor</i>	Brama Polska
3. <i>Rath Haus Thurm</i>	wieża ratusza
4. <i>Franciscaner Closter</i>	klasztor Franciszkanów
5. <i>Das Wüste Kirch</i>	opuszczony kościół
6. <i>Das Schlos</i>	zamek
7. <i>Breslause Thor</i>	Brama Wroclawska
8. <i>Der Weida flus</i>	rzeka Widawa

Bibliothek Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Graficznych, sygn. 595029.

11. Namysłów. **Widok z lotu ptaka, 1740–1756.** F.B. Werner, *Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus. Das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Klöster, Schlösser, Ritter Sitz undt adelichen Hausern, Gärten, Kirchen, Dorfschaften etc. des Herzogthum Schlesiens durch viel Jährigemüsame Reisen colligiret oder zusammen getragen von F.B. Wernher. Tom I, s. 582, 583.* Rysunek piórkiem kolorowany, wymiary 342 x 240 mm.

1. <i>Stadt Pfarr Kirche</i>	miejski kościół parafialny
2. <i>Franciskaner Kirch</i>	kościół Franciszkanów
3. <i>Dass Closter</i>	klasztor
4. <i>Das Schloss</i>	zamek
5. <i>Bressl Thor</i>	Brama Wroclawska
6. <i>Das Bräu hauß</i>	browar
7. <i>Der wüestet Kirch</i>	opuszczony kościół
8. <i>Das Rath haus</i>	ratusz
9. <i>Grosse Gast. haus</i>	duża gospoda
10. <i>Gasthaus Zum Gold +</i>	gospoda Pod Złotym Krzyżem
11. <i>Die Stadt Mühle</i>	młyn miejski
12. <i>Der Pfarrhof</i>	probostwo
13. <i>Die Schule</i>	szkoła
14. <i>Das Polnische Thor</i>	Brama Polska
15. <i>Der Schütz-Zwinger</i>	zwinger
16. <i>Daß Magazin-haus</i>	magazyn
17. <i>Das Inter und beth haus</i>	tymczasowy dom modlitwy
<i>Ein Thiel das Magazin</i>	częściowo magazyn
18. <i>Interim 3 Polnischen</i>	tymczasowe 3 polskie
<i>Bethausen</i>	domy modlitwy
19. <i>Der Weyda Flus</i>	rzeka Widawa
20. <i>Brand stellen</i>	pogorzeliska
21. <i>Die Alt Stadt</i>	stare miasto

Bibliothek Uniwersytecka we Wrocławiu, nr inw. R 551, tom I, s. 582-583.

12. Namysłów. **Plan miasta, ok. 1750.** J. v. Fürstenbach, *Namslau*. Rysunek piórkiem kolorowany na papierze, wymiary: 17,5 x 14 cm, skala oryginału 1:10 000. Schematyczny plan miasta z oznaczeniem bloków zabudowy, dróg, wód, zabudowań na przedmieściach.

Staatsbibliothek Berlin, sygn. X 30 987.

13. Namysłów. **Mapa wojenna, 1750.** Christian Friedrich von Wrede, *Krieges Karte Des Theiles von Ober Schlesien diesseits der Oder, von Brieg bis Oderberg, ferner längst der Oesterreichischen Grentze über Troppau und Jaegerndorf bis Patschkau und so fortan über Münsterberg nach Brieg.* Sygnatura C. Wrede. Glatz den 15. 1750. Rysunek piórkiem kolorowany na papierze, wymiary planu na karcie tytułowej: 162 mm x 114 mm, skala oryginału 1 : 34 500, skala dla planów miast z karty tytułowej: 700 *Ruthen* = 18,7 cm (100 prętów = 2,7 cm.), skala dla mapy: 1 mila (2000 *Ruthen* = 21,8 cm). Na planie naniesione szczegółowe wymiary, oznaczone: trzy przedmieścia– od zachodu *Niedr.*, od południa *Mittel* i od wschodu *Ober*, rzeka *Weide* – Widawa, tereny zielone, mury miejskie, bloki zabudowy, najważniejsze budowle publiczne. Według tabeli Namysłów, jako miasto królewskie, liczył 112 mieszczan i rolników, 40 zagrodników i komorników, 18 koni.

Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. N 15 060 / 3.

14. Namysłów. **Fragment mapy topograficznej Górnego Śląska na prawym brzegu Odry, 1796–1806.** Christian von Massenbach, *Oberschlesien rechts der Oder 1796–1806.* Rysunek piórkiem kolorowany, wymiary: 81 x 83 cm, skala oryginału 1 : 24 000. Arkusz mapy sekcyjnej Górnego Śląska będącej retyfikacją tzw. zdjęcia Hammera. Oznaczono sieć dróg, zabudowania, lasy, ciek wodne, szrafowaniem rzeźbę terenu.

Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. N 16 058, Blatt V.

15. Namysłów. **Plan miasta z przedmieściami, 1810.** E. Schosny, *Plan von der Stadt Namslau nebst ihren Vorstädten, wie dieselbe in IV bezirke eingetheilet worden. Na dole dopisek: Aufgenommen und in diese Proportion gebracht im Monat October und November 1810 durch den Königl. Bauinsp. E. Schosny.* Wymiary: 38 cm x 42,5 cm, skala oryginału 1:7250, skala liniowa: 50 pr. = 1 reński cal duocen. 300 pr.= 16,7 cm.

Plan miasta z przedmieściami, z podziałem na cztery okręgi. Miasto graniczy ze Smardzowicami Małymi i Bemowskiem, oznaczono rzekę Widawę, strugi, staw, rzeźbę terenu, ulice, szosę, inne drogi, mosty, łąki, młyny browary, cegielnię, folusz, karczmę, mury i bramy miejskie, bastiony, folwark, budynki sakralne, oświatowe, szpitalne, sądowe, pocztowe, administracyjne.

A. <i>Das deutsche Tor</i>	Brama Niemiecka
B. <i>Das pohlnische Thor</i>	Brama Polska
C. <i>Das Wasser Thor</i>	Brama Wodna
D. <i>Das rath Haus</i>	ratusz
E. <i>Die Cathol. Pfarr Kirche</i>	katolicki kościół parafialny
e. <i>Schule zu Pfarrhof</i>	szkoła parafialna
F. <i>Die Evangel. Kirche</i>	kościół ewangelicki
G. <i>das Franciscaner Kloster</i>	klasztor Franciszkanów
H. <i>das Comende Schloss</i>	zamek
I. <i>Die Evangel Schule und Kirchhof</i>	szkoła ewangelicka i cmentarz przykościelny
K. <i>Die Stadt Brauerey</i>	browar miejski
L. <i>die Schloss Brauerey</i>	browar zamkowy
M. <i>Die Stadt Mühle, 4 gäng.</i>	młyn miejski 4– kołowy
N. <i>Die Amts Wohnungen der Evangel. Geistlichen</i>	mieszkania duchownych ewangelickich
O. <i>Der Pulver Thurm</i>	Wieża Prochowa
P. <i>Die Frohnfeste</i>	strażnica (?)

Q. <i>Das Stockhaus</i>	więzienie
R. <i>Das Lazareth</i>	lazaret
S. <i>Das Hospital</i>	szpital
T. <i>Das Schiesshaus</i>	dom strzelecki
U. <i>Gasthof zur goldnen Krone</i>	Gospoda Pod Złotą Koroną
V. <i>Gasthof zum goldnen Kreuz</i>	Gospoda Pod Złotym Krzyżem
W. <i>Die Scharfrichterey</i>	katostwo
X. <i>Das Posthaus</i>	pocztą

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. Kart. Rej. Wr. IV/ 155.

16. Namysłów. Plan miasta, 1825. E. Friedrich, *Plan von der Stadt Namslau und ihren Umgebungen Gezeichnet von Ed. Friedrich*. Rysunek kolorowany, papier podklejony na płótnie, wymiary 65 x 61 cm, skala oryginału 1: 7800, skala liniowa: 550 reńskich prętów = 19 cm. Na dole nieczytelny opis: ...*Breslau 12 No...*, 1825 *Baum...Director. Ober Bau Dep.* Bardzo dokładnie oznaczono otoczenie miasta, dobrze widoczny zarys fortyfikacji, na pn – wsch. od miasta *Altstadt*, oznaczone na wschodzie *Polnische Vorstadt*, na zachodzie *Deutsche Vorstadt*, na północ od miasta oznaczono *Stadt Dorf Marschwitz*.

Staatsarchiv Berlin Dahlem, sygn. E 50 929.

17. Namysłów. Mapa topograficzna, 1828. *Namslau. Urmesstischblatt. Aufgenommen und gezeichnet im Jahre 1828 vom Lt. Gr. Zu Dohna = Lauck im Garde Res. Inf. Lander. Regt.* Rysunek piórkiem kolorowany, wymiary: 46,5 x 44 cm, skala oryginału 1 : 24 000. Oznaczona sieć dróg, zabudowania, lasy, szrafowaniem rzeźba terenu.

Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Urmesstischblatt, nr 2896.

18. Namysłów. Mapa topograficzna, 1885. *Namslau*, arkusz nr 2896. Druk wielobarwny na papierze, wymiary: 48 x 46 cm, skala oryginału 1:25 000. Oznaczona sieć dróg, zabudowania, lasy, rzeźba terenu.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. Kart. Rej. Wr. VIII/234.

19. Namysłów. Plan zabudowy związany z powiększeniem obszaru miasta, 1928. Hermann Jansen, *Namslau in Schlesien*. Rysunek na papierze kolorowany, wymiary: 143,30 x 105,10 cm, skala oryginału 1: 2500, skala liniowa: 100 mm–2500 m. Oznaczone ulice, nowo wyznaczone ulice, ulice przeznaczone do likwidacji, drogi, linia kolejowa, dworzec, pole, cmentarz, cegielnia, rzeźnia, młyn, łąki, park, koszary, szpital, nowe obszary osiedlowe.

<i>Alte Verkher's Strasse</i>	dawne ulice tranzytowe
<i>Heute / Alte Wohn Strasse</i>	obecne / dawne ulice w zabudowie mieszkalnej
<i>Heute / Aufgehobene Strasse</i>	obecne / zlikwidowane ulice
<i>Boschung</i>	skarpy
<i>Altstadt</i>	Stare Miasto
<i>Heute / Alte Bebauung</i>	obecna / stara zabudowa
<i>Öffentliche Gebäude</i>	budowle publiczne
<i>Parzellengrenze</i>	granice parceli
<i>Gartengrenze</i>	granice ogrodów
<i>Kapelle</i>	kaplice
<i>Kirche</i>	kościół
<i>Baume</i>	drzewa
<i>Bach, Flusse</i>	strumienie, rzeki
<i>Grünfläche</i>	tereny zielone

Technische Universität Berlin Architekturmuseum, sygn. Inv. Nr. 21475

20. Namysłów. Plan podziału terenu miasta Namysłowa. Propozycja przewodniczącego rządu krajowego, 1940. *Flächenteilungsplan der Stadt Namslau, 1940, Vorschlag des Regierungspräsidenten [Planungsamt]*. Odbitka ozalidowa kolorowana kredką, wymiary: 77,5 x 66 cm, skala oryginału 1:5000, skala liniowa 100 mm – 500 m.

Strefy zabudowy oznaczone barwami. Na pln.–wsch. od centrum miasta nad Widawą niezrealizowany projekt stadionu miejskiego.

<i>Hauptverkher Strasse</i>	drogi główne
<i>Wohnflächen</i>	tereny zabudowy mieszkaniowej
<i>Siedlungflächen</i>	tereny zabudowy osiedlowej
<i>Gewerbeflächen</i>	tereny zabudowy przemysłowej
<i>Grünflächen</i>	tereny zielone

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. Kart. Rej. Wr. IV/ 159.

21. Namysłów. Plan miasta z oznaczeniem zabytków, przed 1945. Rysunek techniczny, tusz na papierze, wymiary: 43,1 x 28,7 cm. Szkic bez oznaczonej skali. Oznaczono 3 klasy zabytków.

Herder Institut Marburg, sygn. 243454.

22. Namysłów. Rzut przyziemia zamku, 1936. Rysunek techniczny, tusz na kartonie, wymiary: 50 x 63 cm, skala. 1:100. Oznaczono rozwarstwienie murów z XIV, XVI, XVII i XVII w.

Herder Institut Marburg, sygn. 243454.

23. Namysłów. Widok centrum miasta od strony południowej, 1933. Fotografia lotnicza.

Herder Institut Marburg, sygn. 59237.

24. Namysłów. Zdjęcie lotnicze, widok od zachodu, 2007. Fotografia lotnicza.

Herder Institut Marburg, sygn. Kirk, nr 249217.

25. Namysłów. Mapa topograficzna, 2014. Skala 1 : 10 000. Arkusze: Namysłów, M-33-036-C-d-2, Krzyków M-33-036-C-b-4, w układzie współrzędnych 1992, z 2014 r.

Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Opolu.

26. Namysłów. Ortofotomapa, 2010. Piksel 0,50 m.

Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Opolu.

CARTOGRAPHY AND ILLUSTRATIONS

By Rafał Eysymontt

On the cover and on the front page: Namysłów. **A town panorama from the north, 1738.** Colored copperplate, by F.B. Werner. *Scenographia Urbium Silesiae Tab. VII ie. Vorstellung der Prospective von den vornehmsten Staedten der Fürstenth. Münsterb. laergend. im Hz. Schlesien entworfen von F.B. Werner u. herausgegeben von Homaennischen Erben, Nürnberg Ao 1738.* Table II – Scn. 20. Colored copperplate, size 10.6 cm x 16.5 cm.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (University Library in Wrocław), Iconography Collection call number 595029.

DESCRIPTIVE SECTION

1. City locations in 13th century in Silesia and Kłodzko Land (within the modern borders of Poland). Study by M. Młynarska-Kaletynowa, cartography by J. Polamarczuk.

2. Namysłów. A sketch panorama of the town from the north, 1760s. *Namslaü.*, F.B. Werner, a drawing in a journey journal by Johann Benjamin Fasserle, [in:] *Herzogthum Schlesien oder Scizzen, dass ist Makulatur buch Von Verschiedenen Reisen durch Schlesien und andere länder, Bresslau Johann Benjamin Fasserle anno 1760 der 25 Octb. von Herrn von Wernher gemacht in seinem Reissen.* A pen-and-ink drawing, coloured, dimensions: 28.5 x 12.5 cm.

University Library in Wrocław, Manuscript Section, call number Hs R. 555e, R 8430, p. 5.

3. Namysłów. A town panorama, 1718. Daniel Pezold, *Geometrischer Grund = Riss. Delineation Und Prospect der Stadt Und Vestung Namslau.* A multi-colour drawing, dimensions: 87 cm x 55 cm, scale of the original: 1:2,800, line scale: 1,000: *Schlesische Füsse, dere 15 eine Schlesische Ruthe machen* = 11.2 cm, scale of the fortifications: *110 Schlesische Füsse* = 8.3 cm.

Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften, Görlitz, call number Kte IX 7.

4. Namysłów. Church in Stary Namysłów, 1740–1756. *Alt Statt bey Namslau.* F.B. Werner, *Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus. Das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Klöster, Schlösser, Ritter Sitz undt adelichen Hausem, Gärten, Kirchen, Dorfschaften etc. des Herzogthum Schlesiens durch viel Jährigemüsame Reisen colligiret oder zusammen getragen von F.B. Wernher.* A pen-and-ink drawing, coloured, dimensions: 7,7 x 7 cm.

University Library in Wrocław, Manuscript Section, inventory number IV F 113b, volume IV; BU WR IV, p. 443, left-hand side.

5. Namysłów. A town panorama from the north, mistakenly designated as a panorama from the west, 1762–1771. *Namslau im Prospect.* F.B. Werner, *Topographia seu Compendium Silesiae Pars II Begreift in sich nach der neuen Eintheilung Mittel Schlesien darinen die Fürstethümer Breslau, samt Münsterberg, Oels mit ihren weichbildern und Creissen item der neuen Standts Herrschaftgoschütz beschreib und angrenzungen represenirten Städten, Clöstern, Schlössern, Kirchen adelichen Hausem, lust und kirch-gerthen.* Volume IV. A pen-and-ink drawing, coloured, dimensions: 18 cm x 6.9 cm.

1. <i>Statt Pfarr Kirch</i>	The town's parish church
2. <i>Polnische Thor</i>	Polska Gate
3. <i>Rathaüs Thurn</i>	The town hall tower
<i>Franciscan: Clost</i>	A Franciscan monastery
4. <i>Ruinirte Kirch</i>	A dilapidated church
5. <i>Das Schloss</i>	The castle
6. <i>Bresl. Thor. Eingan</i>	Wrocławska Gate entrance

University Library in Wrocław, Manuscript Section, call number IV F 113b, volume IV; BU WR IV, p. 430.

6. Namysłów. The parish church, a general view, 1740–1756. *Pfarrkirch in Namslau.* F.B. Werner, *Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus. Das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Klöster, Schlösser, Ritter Sitz undt adelichen Hausem, Gärten, Kirchen, Dorfschaften etc. des Herzogthum Schlesiens durch viel Jährigemüsame Reisen colligiret oder zusammen getragen von F.B. Wernher.* A pen-and-ink drawing, coloured, dimensions: 7.8 x 9.5 cm.

University Library in Wrocław, Manuscript Section, inventory number R 551, volume I; p. 585, left-hand side.

7. Namysłów. A Franciscan church and monastery, 1740–1756. *Franciskaner in Namslau.* F.B. Werner, *Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus. Das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Klöster, Schlösser, Ritter Sitz undt adelichen Hausem, Gärten, Kirchen, Dorfschaften etc. des Herzogthum Schlesiens durch viel Jährigemüsame Reisen colligiret oder zusammen getragen von F.B. Wernher.* volume I. A pen-and-ink drawing, coloured, dimensions: 7.8 cm x 8.4 cm.

University Library in Wrocław, Manuscript Section, inventory number R 551, volume I; p. 585, right-hand side.

8. Namysłów. The church at Wrocławska Gate, 1740–1756. *Alte und wüste Kirch in Namslau.* F.B. Werner, *Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus. Das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Klöster, Schlösser, Ritter Sitz undt adelichen Hausem, Gärten, Kirchen, Dorfschaften etc. des Herzogthum Schlesiens durch viel Jährigemüsame Reisen colligiret oder zusammen getragen von F.B. Wernher.* volume I. A pen-and-ink drawing, coloured, dimensions: 7 cm x 13.5 cm.

University Library in Wrocław, Manuscript Section, inventory number R 551, volume I; p. 594.

9. Namysłów. Reconstruction of city planning on sznur grid, according J. Pudełko. J. Pudełko, *Zagadnienie wielkości powierzchni średniowiecznych miast Śląska,* Wrocław 1967, illustr. 9, p. 38.

10. Namysłów. A town map, 1750, on the title page in: *Christian Friedrich von Wrede, Krieges Carte des Theiles von Ober Schlesien dieseits der Oder, von Brieg bis Oderberg, ferner längs der Oesterreichischen Grentze über Troppau und Jaegerdorff bis Patschkau und so vortan über Münsterberg nach Brieg.* A coloured pen-and-ink drawing, dimensions: 5.2 cm x 4 cm, dimensions: 11 cm x 10 cm, scale of the original: 1:13,500.

Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, call number 1, 2 Kart N 15060 -3.

11. Namysłów. A site plan of the Franciscan monastery church, pre–1945. *Franziskaner Kloster / Namslau.* A blueprint, pencil, dimensions: 55.6 cm x 44.4 cm. **Herder-Institut Marburg, call number NBA 02916.**

12. Namysłów. A view of the town from the south, beginning of the 19th c. *Namslau von der Mittag Seite.* A pen-and-ink drawing. **Herder-Institut Marburg, call number 101794.**

13. Namysłów. Schematic city plan, about 1865. W. v. Alkiewicz, photography P. Polkowski (before 1939). Parcels' numbers and street names marked. **Herder-Institut Marburg, call number BAG 1707.**

14. Namysłów. The interior of the Evangelical church, pre–1945. A photograph, dimensions: 16 cm x 11.4 cm. **Herder-Institut Marburg, call number NBA 235996.**

16. Namysłów. A mock-up of the housing estate in Sejmowa Street, post–1930. *Modell der Siedlung Namslau (1927),* Konrad Hahm, *Schlesische Gegenwartsarchitektur,* „Schlesische Monatshefte”, nr 1, 1931, illustr. 3, p. 22.

17. Namysłów. The housing estate in Sejmowa Street, post–1930. *Rückansicht der Rihenhäuser in Namslau (1927),* Konrad Hahm, *Schlesische Gegenwart-sarchitektur,* „Schlesische Monatshefte”, nr 1, 1931, illustr. 4, p. 23.

17. Part of the treasure of Lusatian culture from the Hallstatt period from Woskowice Małe. Photography by Tomasz Gąsior. **Collections of The Archaeological Museum, branch of The City Museum Of Wrocław.**

18. Pomeranian culture face urn from Kowalowice. Photography by Tomasz Gąsior. **Collections of The Archaeological Museum, branch of The City Museum Of Wrocław.**

CARTOGRAPHIC SECTION:

1. Namysłów. Cadastral map. Scale 1 : 2500. By: R. Eysymontt, M. Siehankiewicz. Cartographic design by: M. Siehankiewicz. Plan in 1 : 2500 scale reproduced by photo of W. v. Alkiewicz's town map from 1865, stored in the Herder-Institut in Marburg.

2. Namysłów. Spatial development of the city. Scale 1 : 10 000. By: R. Eysymontt, M. Siehankiewicz. Cartographic design by: M. Siehankiewicz. Plan in 1 : 10 000 scale reproduced by a topographic map in 1:10 000 scale from 2014.

3. Namysłów. Namysłów within the town walls. A reconstruction of the layout of settlement plots and masonry buildings in the 4th quarter of the 13th c.-1st third of the 16th c. By: M. Chorowska, Cz. Lasota. The plan drawn up on the basis of a 1991 topographic map at a scale of 1 : 500 made by the Provincial Centre for Land Survey and Cartographic Documentation in Opole.

4. Namysłów. A parcellation map of the founded town against the present-day town map. Scale 1 : 2000. By: M. Chorowska. Cartographic design by: J. Polamarczuk. The plan drawn up on the basis of a 1991 topographic map at a scale of 1 : 500 made by the Provincial Centre for Land Survey and Cartographic Documentation in Opole.

5. Masonry construction at Namysłów between the 4th quarter of the 13th century and the 1st third of the 16th century. Plans, elevations and axonometric projections of churches, municipal buildings and burgher buildings within the founded town enclosed with walls. By: Cz. Lasota, A. Legendziewicz. Graphic design by: J. Polamarczuk.

6. Prehistoric and medieval settlement near Namysłów. By: K. Demidziuk. Cartographic design by: Marcin Siehankiewicz. Plan reproduced by a numeric map from 2012.

7. Chronology of settlement around namysłów in the 13th–14th centuries. By: M. Goliński. Cartographic design by: Marcin Siehankiewicz.

8. Namysłów. A map of the fortress, 1671. Theophilus Henel, *Plan der Festung Namslau, gezeichnet von Theophilus Henewl, Ingenieur.* An inscription at top left: *Namslay*, bottom right: *Ethephilus Henel Ingenieur delineavit Ao. 1641*, a pen-and-ink inscription on the reverse: *1671 September 63/Exp.* Under the map, fortification sections – three profiles with palisades on the parapets and in the moat with the inscription: *Profil zu der Grüstsoebre und Feldgraben.* A drawing with colour ink on paper with a watermark with a figure of St. Peter: walls marked red, bastion fortifications of the outer ring marked green, external bastion fortifications marked with a dotted brown line, no marking for the town interior. Dimensions: 42 cm x 56 cm,

line scale of the town map: 80 Rhenish rods = 12.5 cm, scale of the original 1:2,400, an inscription under the scale: *Reinländische Rütten iede zü 12 Fuss*; scale of the fortification section: 30 Rhenish feet = 4.8 cm, scale of the original – ca. 1:200. On the right – a legend with letter markings from B to H:

<i>BCDFGH sind die alten werke, welche mit ihren dazwischen liegenden Courtiene müßen demoliret werden.</i>	former works that together with curtains situated between them are to be demolished
<i>Der grüñgezogenen Linien Zeigen ahn die Anweisung der neüen Brust, wehre undt Feldgraben, wie solche zu rofmiren</i>	Green line shows the recommended new forms of the parapet, dam and moat
<i>I die Königl. Burg</i>	The royal castle
<i>K die stadtmühle</i>	The town mill
<i>N die Lange damm über den Moraß</i>	A long causeway through bogs
<i>O das alte Vorbauete Polnische Thor, welches beÿ so bewanten würden Verschetzung könnte geöffnet warden</i>	A structure before Polska Gate which can remain open
<i>P ist das itzge polnische Thot</i>	The present Polska Gate
<i>R ist daß Waßerthor.</i>	The Water Gate
<i>S. S. ist das Breßlausche Thor undt außfahrt, welches auch beÿ dem Damme V gegen dem alten Wege T wiederumb könnte hinauß vor zuträglich erbaut würden.</i>	Wrocławska Gate and exit, which will be rebuilt next to causeway V, near former Road T

Staatsarchiv Wien, call number K IIf 48–38 E.

9. Namysłów. A section of the fortifications and a town panorama, 1718. Daniel Pezold, *Geometrischer Grund = Riss. Delineation Und Prospect der Stadt Und Vestung Namslau*. A multi-colour drawing, dimensions: 87 cm x 55 cm, scale of the original: 1:2,800, line scale: 1,000 Schlesische Füsse, *dere 15 eine Schlesische Ruthe machen* = 11.2 cm, scale of the fortifications: 110 Schlesische Füsse = 8.3 cm.

A section of the fortifications, on the right – a town panorama, comments under the title: *NAMSLAVV im Weichbilde Gleichen Nahmens gelegen gehöret in das Breslauische Fürstenthym welche Anno 1339 Calorus IV, vor 45000 Floren erkaufte und im Jahre 1718 zu Ende des Monates Augusti auf Ersuchen des Herrn Obrist-Lieuenants von Rausendorfes, Keyserlichen Schlesischen Land – Ingenieurs von Daniel Pezold, Mathematico, mit der Boussole aufgenommen, observieret und in Zeichnung gebracht werden*. [Namysłów, in a district of the same name, belongs to the Duchy of Wrocław, which Charles IV bought for 45,000 florins in 1339, in August 1718, mathematician, Engineer Daniel Petzold took measurements and made a drawing at the request of lieutenant von Rausendorf]. The inscription over the drawing of the fortifications: *Profile zu denen zur Zeit noch nich vollendeten Fortifications Wercken des Posto Namslau*. [A profile of the fortification works of fortress Namysłów]. The following marked on the town panorama from the left:

<i>Becker Thurm</i>	The Bakers' Tower
<i>Polnische Tor</i>	Polska Gate
<i>Pfar Kirche</i>	The parish church
<i>Der grosee morassige Teich, dadurch der Wasser heute fliessen</i>	A big, boggy pond, with flowing water
<i>Pfarer Thurm</i>	The Parish Priest's Tower
<i>Wasser Thor</i>	The Water Gate
<i>Rathaus</i>	The town hall
<i>Franciscaner Closter,</i>	A Franciscan monastery,
<i>das wüster Closter</i>	an abandoned monastery
<i>Breslauer Thor</i>	Wrocławska Gate
<i>das Schloss</i>	The castle
<i>Bresslauer äusere Thor</i>	The external Wrocławska Gate

Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften, Görlitz, call number Kte IX 7.

10. Namysłów. A town panorama from the north, 1738. F.B. Werner, *Namslau (Bresl.)* [in:] *Scenographia Urbium Silesiae, Tab. VII ie. Vorstellung der Prospecte von den vornehmsten Staedten der Fürstenth. Münsterb. laergend. im Hz. Schlesien entworfen von F.B. Werner u. herausgegeben von Homaennischen Erben, Nürnberg Ao 1738*. Table II – Scn. 20. Colored copperplate, size 10.6 cm x 16.5 cm.

1. Die Pfarr. Kirch	The parish church
2. Das Polnische Thor	Polska Gate
3. Rath Haus Thurm	The town hall tower
4. Franciscaner Closter	A Franciscan monastery
5. Das Wüste Kirch	An abandoned church
6. Das Schlos	The castle
7. Breslauische Thor	Wrocławska Gate
8. Der Weida flus	Widawa River

University Library in Wrocław, Engravings Section, call number 595029.

11. Namysłów. A bird's-eye view, 1740–1756. F.B. Werner, *Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus. Das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Klöster, Schlösser, Ritter Sitz undt adelichen Hausern, Gärten,*

Kirchen, Dorfschaften etc. des Herzogthum Schlesiens durch viel Jährigemüsame Reisen colligiret oder zusammen getragen von F.B. Wernher. A coloured pen-and-ink drawing, dimensions: 342 mm x 240 mm.

1. Stadt Pfarr Kirche	The town's parish church
2. Franciskaner Kirch	A Franciscan church
3. Dass Closter	A monastery
4. Das Schloss	The castle
5. Bressl Thor	Wrocławska Gate
6. Das Bräu hauß	A brewery
7. Der wüsted Kirch	An abandoned church
8. Das Rath haus	The town hall
9. Grosse Gast. haus	A big tavern
10. Gasthaus Zum Gold +	"The Golden Cross" tavern
11. Die Stadt Mühle	A town mill
12. Der Pfarrhof	The parish priest's house
13. Die Schule	A school
14. Das Polnische Thor	Polska Gate
15. Der Schütz-Zwinger	zwinger
16. Daß Magazin-haus	A warehouse
17. Das Inter und beth haus	A temporary prayer house, partly a warehouse
Ein Thiel das Magazin	Temporary three Polish houses of prayer
18. Interim 3 Polnischen Bethausen	
19. Der Weyda Flus	Widawa River
20. Brand stellen	Sites of fires
21. Die Alt Stadt	The old town

University Library in Wrocław, inventory number R 551, volume I, pp. 582, 583.

12. Namysłów. A town map, ca. 1750. J. v. Fürstenbach, *Namslau*. A coloured pen-and-ink drawing on paper, dimensions: 17.5 cm x 14 cm, scale of the original: 1:10,000. A schematic town map with marked blocks of buildings, roads, waters, buildings and structures in the suburbs.

Staatsbibliothek zu Berlin, call number N 30 987.

13. Namysłów. A war map, 1750. Christian Friedrich von Wrede, *Krieges Karte Des Theiles von Ober Schlesien diesseits der Oder, von Brieg bis Oderberg, ferner längst der Oesterreichischen Grentze über Troppau und Jaegerndorf bis Patschkau und so fortan über Münsterberg nach Brieg. Call number C. Wrede. Glatz den 15. 1750*. A coloured pen-and-ink drawing on paper, map dimensions on title page: 162 mm x 114 mm, scale of the original: 1:34,500, scale for town maps from title page: 700 Ruthen = 18.7 cm (100 rods = 2.7 cm), map scale: 1 mile (2,000 Ruthen = 21.8 cm). On map detailed dimensions; marked: three suburbs – from the west *Niedr.*, from the south *Mittel* and from the east *Ober*, river *Weide* – Widawa, green areas, town walls, blocks of buildings, major public buildings. According to the table, Namysłów, as a royal town, had 112 burghers and farmers, 40 cottagers and tenants, 18 horses.

Staatsbibliothek zu Berlin, call number N 15 060/3.

14. Namysłów. A fragment of a topographic map of Upper Silesia on the right-hand bank of the Odra River, 1796–1806. Christian von Massenbach, *Oberschlesien rechts der Oder 1796–1806*. A coloured pen-and-ink drawing, dimensions: 81 cm x 83 cm, scale of the original: 1:24,000. A sheet of a sectional map of Upper Silesia, which is a retrification of a so-called Hammer's photograph. Marked: roads, buildings, forests, water courses, land relief – crosshatching.

Staatsbibliothek zu Berlin, all number N 16 058, Blatt V.

15. Namysłów. A town map with suburbs, 1810. E. Schosny, *Plan von der Stadt Namslau nebst ihren Vorstädten, wie dieselbe in IV bezirke eingetheilet worden*. Inscription at bottom: *Aufgenommen und in diese Proportion gebracht im Monat October und November 1810 durch den Königl. Bauinsp. E. Schosny*. Dimensions: 38 cm x 42.5 cm, scale of the original: 1:7,250, line scale: 50 pr. = 1 Rhenish inch duocen. 300 pr. = 16.7 cm.

A town map with suburbs, with a division into four districts. The town borders Smardzowice Male and Bemowskie; marked: Widawa River, streams, a pond, land relief, streets, a hard-surfaced road, other roads, bridges, meadows, mills, breweries, brickyards, a fulling mill, a tavern, town walls and gates, bastions, a grange, as well as sacred, educational, hospital, court, post office and administrative buildings.

A. Das deutsche Tor	The German Gate
B. Das pohlnische Thor	Thor Polska Gate
C. Das Wasser Thor	The Water Gate
D. Das rath Haus	The town hall
E. Die Cathol. Pfarr Kirche	The parish Catholic church
e. Schule zu Pfarrhof	A parish school
F. Die Evangel. Kirche	An Evangelical church
G. das Franciscaner Kloster	A Franciscan monastery
H. das Comende Schloss	The castle
I. Die Evangel Schule und Kirchhof	An Evangelical school and a church graveyard
K. Die Stadt Brauerey	A town brewery
L. die Schloss Brauerey	castle brewery

M. Die Stadt Mühle, 4 gäng.	A four-wheel town mill
N. Die Amts Wohnungen der Evangel. Geistlichen	Flats of Evangelical clergy
O. Der Pulver Thurm	Prochowa Tower
P. Die Frohnfeste	A watchtower (?)
Q. Das Stockhaus	A prison
R. Das Lazareth	A field hospital
S. Das Hospital	A hospital
T. Das Schiesshaus	A shooting house
U. Gasthof zur goldnen Krone	"The Golden Crown" tavern
V. Gasthof zum goldnen Kreuz	"The Golden Cross" tavern
W. Die Scharfrichterey	The executioner's house
X. Das Posthaus	A post office

Archiwum Państwowe we Wrocławiu (State Archive in Wrocław) call number Kart. Rej. Wr. IV/155.

16. Namysłów. A town map, 1825. *Plan von der Stadt Namslau und ihren Umgebungen Gezeichnet von Ed. Friedrich.* A coloured drawing, canvas-backed paper, dimensions: 65 cm x 61 cm, scale of the original: 1:7,800, line scale: 550 Rhinish rods = 19 cm. At the bottom an illegible description: ....*Breslau 12 No...., 1825 Baum...Director. Ober Bau Dep.* A very accurate rendering of the town's surroundings, a distinctly shown outline of the fortifications, to the north-east of the town: *Altstadt*, in the east: *Polnische Vorstadt*, in the west: *Deutsche Vorstadt*, to the north of the town: *Stadt Dorf Marschwitz*.

Staatsarchiv Berlin Dahlem, call number GStA PK E 50 929.

17. Namysłów. A topographic map, 1828. *Namslau. Urmesstischblatt. Aufgenommen und gezeichnet im Jahre 1828 vom Lt. Gr. Zu Dohna = Lauck im Garde Res. Inf. Lander. Regt.* A coloured pen-and-ink drawing, dimensions: 46.5 cm x 44 cm, scale of the original: 1:24,000.

Marked: roads, buildings, forests, land relief – crosshatching.

Staatsbibliothek zu Berlin. Call number Urmesstischblatt, No. 2896.

18. Namysłów. A topographic map, 1885. *Namslau*, sheet No. 2896. Multi-colour print on paper, dimensions: 48 cm x 46 cm, scale of the original 1:25,000.

Marked: roads, buildings, forests, land relief.

State Archive Wrocław, Kart. Rej. Wr., call number VIII/234.

19. Namysłów. Land development plan related to town area expansion, 1928. Hermann Jansen, *Namslau in Schlesien.* A coloured drawing on paper, dimensions: 143.30 cm x 105.10 cm, scale of the original: 1:2,500, line scale: 100 mm – 2,500 m. Marked: streets, newly laid out streets, streets to be eliminated, roads, a railway line, a railway station, a field, a graveyard, a brickyard, a slaughterhouse, a mill, meadows, a park, a barracks, a hospital, new housing estate areas.

<i>Alte Verkher's Strasse</i>	Former transit streets
<i>Heute / Alte Wohn Strasse</i>	Today's / Former streets in residential areas
<i>Heute / Aufgehobene Strasse</i>	Today's / Closed down streets
<i>Boschung</i>	Embankments
<i>Altstadt</i>	The old town
<i>Heute / Alte Bebauung</i>	Today's / Old buildings and structures
<i>Öffentliche Gebäude</i>	Public buildings
<i>Parzellengrenze</i>	Plot boundaries
<i>Gartengrenze</i>	Garden boundaries
<i>Kapelle</i>	Chapels
<i>Kirche</i>	Churches
<i>Baume</i>	Trees
<i>Bach, Flüsse</i>	Streams, rivers
<i>Grünfläche</i>	Green areas

Technische Universität Berlin Architekturmuseum, call number Inv. No. 21475

20. Namysłów. A plan of division of the area of the town of Namysłów. A proposal of the President of the central government, 1940. *Flächenteilungsplan der Stadt Namslau, 1940, Vorschlag des Regierungspräsidenten [Planungsamt].* A blueprint coloured with coloured pencils, dimensions: 77.5 cm x 66 cm, scale of the original: 1:5,000, line scale: 100 mm – 500 m.

Development zones marked in colour. To the north-east of the town centre, on the Widawa River – a non-implemented town stadium project.

<i>Hauptverkher Strasse</i>	Main roads
<i>Wohnflächen</i>	Residential development areas
<i>Siedlungsflächen</i>	Housing estate development areas
<i>Gewerbeflächen</i>	Industrial development areas
<i>Grünflächen</i>	Green areas

State Archive Wrocław, Kart. Rej. Wr., call number IV/159.

21. Namysłów. A town map with marked monuments, pre-1945. A technical drawing, ink on paper, dimensions: 43.1 cm x 28.7 cm. A sketch with no scale. Three monument classes marked.

Herder Institut Marburg, call number 243454.

22. Namysłów. A projection of the castle's ground floor, 1936. A technical drawing, ink on paper, dimensions: 50 cm x 63 cm, scale: 1:100. Marked wall stratification from 14th, 16th, 17th and 18th centuries.

Herder Institut Marburg, call number 243454.

23. Namysłów. A view of the town centre from the south, 1933. An aerial photograph.

Herder Institut Marburg, call number 59237.

24. Namysłów. An aerial photograph, a view from the west, 2007.

Herder Institut Marburg, Kirk, No. 249217.

25. Namysłów. A topographic map, 1996. Scale 1:10 000. Sheets: Namysłów, M-33-036-C-d-2, Krzyków M-33-036-C-b-4 in a coordinate system from 1992, 2014.

Chief Centre for Land Surveying and Cartographic Documentation in Opole.

26. Namysłów. Orthophotomap, 2010. Pixel 0.50 m.

Chief Centre for Land Surveying and Cartographic Documentation in Opole.

ZESTAWIENIE WSPÓŁCZESNYCH POLSKICH I DAWNYCH NIEMIECKICH NAZW ULIC COMPILATION OF CONTEMPORARY POLISH AND FORMER GERMAN STREET NAMES

Opracował Marcin Siehankiewicz
By Marcin Siehankiewicz

ul. 1-go Maja ul. 3 Maja ul. Akacjowa	Yorck Strasse St. Andreas-Kirch Strasse, Hospital Gasse, ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Kraszewskiego J. Ignacego ul. Kresowa	Kiel Gasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Armii Krajowej ul. Asnyka Adama	Wasser Gasse, Weide Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Krzywa ul. Kwiatowa	Krumme Gasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Baczyńskiego Krzysztofa Kamila	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Lechonia Jana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Boczna	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Lema Stanisława	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Bohaterów Warszawy ul. Bolesława Chrobrego ul. Braterska ul. Broniewskiego Władysława	Wilhelm Strasse Kloster Strasse, Brüder Gasse Brüder Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Leśmiana Bolesława	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Brzechwy Jana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Lipowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Brzeska ul. Brzozowa	Brieger Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Lwowska	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Buczka Mariana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Łączańska ul. Łąkowa	Magazin Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Chopina Fryderyka ul. Cicha	Max-Gohla Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Makowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Dąbrowskiego Jarosława	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Makuszyńskiego Kornela	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Dąbrowskiej Marii	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Malinowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Dębowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Mariańska ul. Mickiewicza Adama ul. Miłozza Czesława	Brieger Strasse Kasernen Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Długosza Jana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Modrzewiowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Drzewieckiego Stefana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Moniuszki Stanisława ul. Morcinka Gustawa	Garten Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Dubois Stanisława ul. Dworcowa ul. Fabryczna	Lange Tuchmacher Gasse, Lange Strasse Promenade, Bahnhof Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Morsztyna Jana Andrzeja	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Falskiego Mariana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Mrożka Sławomira	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Forteczna ul. Fredry Aleksandra	Pelikan Gasse, Taste Gasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Nad Widawą	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Gałczyńskiego I. Konstantego	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Nałkowskiej Zofii	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Gombrowicza Witolda	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Narutowicza Gabriela ul. Na Skarpie	Wilhelm-Gustloff Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Grunwaldzka ul. Harcerska ul. Herberta Zbigniewa	Ellguther Strasse Beym Löchner, Herren Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Norwida Cypriana Kamila	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Iwazkiewicza Jarosława	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Obrońców Pokoju ul. Ogrodowa	Schöltzer Gasse, Schützen Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Jagiellońska ul. Jana Pawła II ul. Jaśminowa	Wehrgang Marees Strasse, Brieger Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Okrzei Stefana ul. Oleśnicka ul. Oławska ul. Orłąt Lwowskich	Sand Strasse Oelser Strasse Ohlauer Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Kalinowa ul. Kasprowicza Jana	Töpfer Ring ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Orzechowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Kasztanowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Orzeszkowej Elizy	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
skwer Kazimierza Wielkiego	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Pamięci Sybiraków	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Kilińskiego Jana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Parkowa ul. Partyzantów ul. Pastewna ul. Piastowska ul. Piłsudskiego Józefa ul. Plater Emilii ul. Pocztowa	Park Strasse Schulz Strasse Arende Weg Juden Gasse, Gerber Strasse, Post Strasse Feld Strasse Herbert-Norkus Strasse Kleine Tuchmacher Gasse, Mittel Strasse, Post Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Klonowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Podleśna	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Kochanowskiego Jana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Podmiejska	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Kolejowa ul. Kombatantów	Am Haselbachteich ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Podwale ul. Polna	Promenade ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Komuny Paryskiej	Gericht Gasse, Hospital Strasse, Stock Gasse	pl. Powstańców Śląskich ul. Prusa Bolesława	Sport Platz ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Konopnickiej Marii ul. Konwalii	Altstädter Weg ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Przybosia Juliana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Kopernika Mikołaja ul. Korczaka Janusza	Wiesen Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Pułaskiego Kazimierza ul. Radosna	Am Stadtpark ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Kościelna ul. Kościuszki Tadeusza ul. Krakowska ul. Krasickiego Ignacego	Kirch Winkel, Pfarr Strasse Horst-Wessel Strasse Krakauer Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Reja Mikołaja	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
		ul. Reymonta Władysława ul. Różana	Haselbach Strasse ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
		ul. Różewicza Tadeusza	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945

ul. Rynek	Ring	ul. Tuwima Juliana	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Sejmowa	Finkenbergrasse	ul. Wały Jana III	Am Wall
ul. Sienkiewicza Henryka	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Wańkowicza Melchiora	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Sikorskiego Władysława, gen. pl. Skali Jana	Promenade, Pätzold Weg	ul. Waryńskiego Ludwika	Hohe Strasse, Mühl Strasse
ul. Skargi Piotra	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Wesoła	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Skłodowskiej-Curie Marii	Waisenhaus Strasse	ul. Wiejska	An der Hutung
ul. Stoneczna	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Wierzbowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Stonecznikowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Wileńska	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Słowackiego Juliusza	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Wiosenna	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Sosnowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Witkiewicza Stanisława	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Spokojna	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Witosa Wincentego	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Staffa Leopolda	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Wojska Polskiego	Fehlbohren Gasse, Feldturm Strasse, Feldbrunn Strasse, Bahnhof Strasse
ul. Staromiejska	Alt Stadt	pl. Wolności	Brieger Strasse, Pietzonka Platz, General Litzmann Platz
ul. Staszica Stanisława	Kirch Gasse, Peter-Paul Strasse	ul. Wróblewskiego Walerego	Brau Gasse, Brauhaus Strasse,
ul. Stawowa	Teich Strasse	ul. Wrzosowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Sworowskiego Stanisława, ppor.	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Wschodnia	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Sycowska	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Wybickiego Józefa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Szkolna	Enten Gasse, Schule Strasse	skwer ks. Wyszyńskiego Stefana	Am Kloster
ul. Szymborskiej Wisławy	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Zapolskiej Gabrieli	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Świerkowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Zielona	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945
ul. Tęczowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Żeromskiego Stefana	Josef-Zauritz Strasse
ul. Tulipanowa	ulica powstała po 1945 r. / the street was established after 1945	ul. Żwirki i Wigury	Manfred von Richthofen Strasse